

”Hvis verden står til påske...”

En studie av risiko som kulturelt fenomen

Kathrine Kjelland

Masteroppgave, Institutt for Sosialantropologi

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2007

Innhold

INNHold.....	2
SAMMENDRAG.....	5
1. INTRODUKSJON.....	6
FELTEN (KORT PRESENTASJON).....	10
PROBLEMSTILLINGER.....	11
BEGREPSAVKLARING.....	11
TEORETISK RAMMEVERK.....	14
<i>Risiko i samfunnsvitenskap.....</i>	<i>15</i>
ORGANISERING AV OPPGAVEN.....	18
2. METODISK OVERVEIELSER OG FELTEN.....	19
SAMMENSATT HELHET.....	19
<i>Data fra observasjon, deltakelse og samtale.....</i>	<i>22</i>
<i>Om felten "det offentlige".....</i>	<i>23</i>
<i>Antropologien og staten.....</i>	<i>24</i>
<i>Utvidet felt.....</i>	<i>25</i>
<i>Alt henger sammen med alt.....</i>	<i>26</i>
DELTAKENDE OBSERVASJON.....	28
<i>I felten som informert outsider.....</i>	<i>28</i>
<i>Observatør og deltaker.....</i>	<i>31</i>
<i>Nærmere kom jeg ikke.....</i>	<i>33</i>
<i>Anonymisering.....</i>	<i>34</i>
RAMMER FOR SAMFUNNSSIKKERHET.....	34

<i>Signalbygg med sikring</i>	35
<i>En annen tid</i>	37
<i>Plastblomster i bed</i>	38
OPPSUMMERING.....	40
3. Å FASTSETTE RISIKO	41
MAGEFØLELSE OG VITENSKAP	42
<i>Store beregninger på nært hold</i>	46
HVOR TRYGT ER TRYGT?	49
<i>Eivinds vurdering</i>	49
<i>Avsperring av fugler</i>	50
<i>Arves resignasjon</i>	50
<i>Helt sikkert – nesten sikkert</i>	51
<i>En profesjonell holdning</i>	52
<i>Myndig kriseøvelse</i>	53
<i>Gradert uro</i>	55
OPPSUMMERING.....	58
4. FLOMMEN OG FREMTIDEN	59
LITEN BYGD – STOR FLOM.....	59
<i>Natur og kultur</i>	62
TO FLOMMER I LITEN BYGD?	64
<i>Årsak og virkning</i>	66
<i>Samhandling i diskursivt felt</i>	69
<i>Lavmælt dragkamp i skjema</i>	70
<i>Posisjoner og tilpasning</i>	73

<i>Definisjonsmakt og sårbarhet</i>	74
OPPSUMMERING.....	78
5. PERSONLIG PÅ JOBBEN	79
<i>Samtidighet</i>	80
<i>Innenfor og utenfor</i>	82
<i>Heges avgjørelse</i>	84
<i>Gammel erfaring</i>	85
FLERE RASJONALER	86
OPPSUMMERING.....	88
6. BALANSEKUNST	90
FRYKTEN FOR FRYKTEN	90
<i>Inndelingspraksis</i>	93
<i>En brannmanns ansvar</i>	94
MELLOM ONDER (OG GODER)	96
<i>"Hvis verden står til påske..."</i>	97
<i>Å kjenne det på kroppen</i>	99
<i>Risiko hjemme</i>	101
ANSVAR OG SKYLD	103
OPPSUMMERING.....	106
7. AVSLUTNING	107
8. VEDLEGG: GUIDE SEMISTRUKTURERTE INTERVJUER	110
9. KILDELISTE	112

Sammendrag

”Hvis verden står til påske...”

En studie av risiko som kulturelt fenomen

Kathrine Kjelland – vår 2007

Kulturelle betingelser preger utvelgelsen av hvilke farer og risiki vi gir oppmerksomhet og setter inn tiltak i forhold til. Kulturelle betingelser preger videre strategier for å rekonstruere virkelighet når kritiske hendelser har skjedd. Samtidig blir kulturelle rammer og antakelser i liten grad artikulert. I masteroppgaven undersøkes og drøftes hvordan dette kommer til uttrykk, hvordan det arter seg og hvordan det utgjør en utfordring.

Studiet er utført blant mennesker som har sitt arbeid knyttet til håndtering av kritiske situasjoner. Mer konkret er feltarbeid utført i Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap og Nasjonalt utdanningscenter for samfunnssikkerhet og beredskap. Problemstillingen er fulgt videre blant annet til en norsk kystbygd som ble rammet av en uventet storflom.

I oppgaven problematiseres hvordan tallfesting av risiko fremkommer som et kulturelt gyldighetskrav og på hvilken måte dikotomien ”natur- kultur” står sentralt i risikodiskurs. Det blir videre drøftet hvordan mennesker som arbeider med beredskap er deltakere fra flere posisjoner; de er eksperter/byråkrater, men også individer i samfunnet – noe som i liten grad artikuleres som premiss i vår kultur.

Med de redskapene og strategier vi har til rådighet, skjer en balansering mellom ulike farer og risiko. Samtidig er mye av folks frykt ikke basert på personlig erfaring. I relasjonen mellom subjektet og staten når det gjelder risiko, står fordeling av ansvar sentralt. Det kan se ut som om ansvar i større grad blir tillagt den enkelte. Spørsmålet er om subjektet er satt i stand til å ta ansvar. Objektivisering av subjektet blir drøftet og videre hvordan risikodiskurs omfatter vedlikehold av kulturelle kategorier vedrørende personlighetstrekk.

I masteroppgaven drøftes hvordan risikoforståelse fremstår som sosialt og kulturelt betinget, men også som en mer individuelt preget prosess. Argumentet er at folk lever i forskjellige kontekster og har ulik risikoforståelse og toleranse for risiko.

1. Introduksjon

For mange år siden fikk jeg innkalling til siviltjeneste. Brevet ble ikke besvart. Purrebrevet ble heller ikke besvart. Det er eneste gang i mitt liv at en ikke-svarstrategi har virket overfor offentlige myndigheter.

Jeg visste ikke hvem de var. Jeg visste bare at de hadde ansvar for tilfluktsrommene vi trodde vi skulle gå til hvis noe alvorlig skjedde. Midt i Oslo sentrum, der jeg bodde, visste ingen jeg kjente hvor tilfluktsrommene var. Vi trodde bare vi måtte komme oss dit raskest mulig hvis noe av det mest alvorlige hendte.

Hendelsen var et første møte med den, for meg, abstrakte størrelsen Siviltforsvaret. Siviltforsvaret er en del av myndighetsapparatet med ansvar for håndtering av kriser eller kritiske situasjoner. I samfunnet er det forhold mellom innbyggere og en rekke slike ”abstrakte andre”. Slike relasjoner er ikke noe vi nødvendigvis har aktivt eller bevisst forhold til før det skjer noe konkret (som det å bli innkalt til siviltjeneste). Relasjonen blir aktualisert ved brudd på kontinuitet. I masteroppgaven tematiseres blant annet relasjoner mellom ”abstrakte andre” og enkeltmennesker. Dette knyttes til det tematiske felt for mastergradsoppgaven som er kulturelle dimensjoner ved risiko, med særlig vekt på symbolske uttrykk, subjektivitet og definisjonsmakt. Forhold som påvirker risikoforståelse blir tematisert i fire diskusjoner.

Flom, orkaner og terroranslag har aktualisert spørsmål omkring hvordan ulike farer og risiko blir oppfattet og håndtert av ulike individer i ulike samfunn. Ulykken ved det russiske atomkraftverket i Tjernobyl, New York 11.september 2001, da fly ble styrtet inn i World Trade Center og tsunamien som rammet Sørøst-Asia, blir stående som vesentlige hendelser også for folk i Norge, selv om de geografisk sett skjedde langt unna. Fra Tjernobyl kom radioaktivt nedfall til Norge, som en usynlig fare. Fra New York kom den umulige tanke at noen med vilje kan kapre fly for å fly dem inn i skyskrapere. Fra Sørøst-Asia kom bekreftelse av at vi oppsøker farer og ikke bare gleder ”der ute” på reiser - og at monsterbølger kan ramme ”drømmen om Paradiset”.

Mens feltarbeidet til den masteroppgaven ble utført spredte frykten for fugleinfluensa seg også i Norge etter at det ble funnet smittet fugl i Stockholm. Senvinteren året før og under feltarbeidet utviklet også den såkalte ècoli-saken seg. Mennesker ble alvorlig syke og et barn døde av ècolibakterier, som etter hvert ble lokalisert til produksjonen av et kjøttprodukt.

Mange og mangeartede hendeler preger et Norge der ideen om trygghet og sikkerhet har stått sentralt i utviklingsoptimismen etter den andre verdenskrig. Det kan se ut til å være en utbredt oppfatning at livet her skal være trygt, i betydning risikofritt. Det kan gi mening å si at vi har en kultur der utrygghet oppfattes som ”a matter out of place” (Douglas 1966) – et element som tilsynelatende ikke passer inn i våre kategorier og derfor bryter med den vanlige oppfatning av hvordan livet skal være. Når utrygghet, fare eller risiko oppstår, for eksempel jordskred, flom eller strømbrydd, blir det lagt stor vekt på utryggheten. En årsak kan være den implisitte idé om at utrygghet ikke skal finne sted. I liten grad blir det, fra myndighetshold eller andre, problematisert hvor ønskelig det er med en idé om et risikofritt samfunn.

Med antropologiske begreper kan fokuseringen på trygghet gi trygghet status som nøkkelsymbol (Ortner 1973) eller som dominant symbol (Turner 1969); det vil si et symbol som summerer en kultur eller et miljø og sier noe om helheten og om verdensbildet.

Nøkkelverdier blir vernet om. Det kan ofte være sanksjonsbelagt å true viktige nøkkelsymboler og det gir i liten grad status å lokalisere at de kan være truet. Trygghet (på linje med likhet) kan stå som et kulturelt omdreiningspunkt for studier av Norge (ref. Lien, Lidèn og Vike 2001:11). Ikke fordi vi nødvendigvis er tryggere her enn andre steder, men fordi ideen om trygghet og dens motsats, utrygghet, synes å organisere sosiale og kulturelle prosesser.

Denne oppgaven har som premiss at mennesker forstår og håndterer kritiske hendelser som deltakere i en kultur. Som aktivt handlende individer opererer vi med et hierarki av risiko farer som ofte er uartikulert og implisitt. Utvelgelsen av hvilke farer vi gir oppmerksomhet og setter inn tiltak i forhold til, skjer i det offentlige rom og i det private. Trekk ved utvelgelsesprosessen, som ofte skjer vanemessig og ikke-reflektert, er blant det som blir utforsket i oppgaven. Prosessen kan sees som del av en samhandling mellom enkeltmennesker i myndighetsapparatet og mellom ”det offentlige” og de vi kan kalle private eller innbyggere.

Måten prosessen skjer på kan ha betydning for hvordan mennesker kan være agenter i egen risikotilpasning – og kan tydeliggjøre den kulturelle konteksten vi handler innenfor.

I alle kulturer har det til en hver tid vært farer og utrygghet. Likevel har mange av oss først og fremst opplevd kritiske situasjoner på avstand. I flg. Furedi (2004) har mennesker totalt sett i den vestlige verden mindre praktisk nærhet til kriser og lidelser enn noen gang før. Det betyr at mye av folks frykt ikke er basert på personlige erfaringer, men på opplevelser som primært hender andre – andre steder, men som kanskje eller kanskje ikke kan hende med dem selv der de er. Materielt sett har flertallet i Norge det tryggere enn før. Det betyr likevel ikke at den enkelte subjektivt sett føler seg trygg – eller tryggere enn tidligere. For myndigheter regnes det som en målsetting å ivareta trygghet. Halvard Vike hevder at norske myndigheter på lokalt og nasjonalt nivå må forholde seg til velferdsambisjoner som er sterkere enn i de aller fleste andre land og at dette preger den politiske aktiviteten og det politiske selvbildet (Vike 2002). Trygghet kan regnes som en slik velferdsambisjon. Med det som bakgrunn, kan endringer av myndighetsutøvelse innen området samfunnssikkerhet og beredskap, vurderes og reflekteres over. En endring ser ut til å være at myndigheter i sterkere grad vektlegger individets eget ansvar. I rapporten “Emerging Risks in the 21st Century” fra OECD (Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling), blir det tatt et utgangspunkt i at medlemslandene er i limbo eller i en overgangsperiode når det gjelder risikohåndtering og risikopolitikk:

”The changing role of the state as well as decentralisation and societal change have deeply modified governance in all OECD countries, notably in the area of risk management. While the traditional management modes are thus probably less effective, a new policy framework has not yet been properly defined”. (OECD 2003:14).

Samfunnsområdet risikohåndtering er i en fase der de gamle metoder trolig er mindre effektive og et nytt politisk rammeverk ennå ikke definert, skriver OECD og legger til at individer har større ansvar for risikohåndtering enn de ofte er klar over, eller de er utilstrekkelig informert om risiko:

“Individuals and organisations have greater responsibilities in the management of risks, but are often not aware of these responsibilities, or not sufficiently informed about risks.” (OECD 2003: 20)

I den omfattende rapporten gir OECD anbefalinger til medlemslandenes myndigheter, blant disse Norge, om hvordan de i årene fremover bør forberede seg på å møte trusler på især fem områder: naturkatastrofer, teknologiske uhell, infeksjonssykdommer, terrorrelatert risiko og matsikkerhet. Rapporten illustrerer at myndighetsutøvelse, ”governens”, innen samfunnssikkerhet er et sentralt tema i – og utenfor EU.

Norske myndighetsinstanser innen samfunnssikkerhet og beredskap valgte i 2004 visjonen: *“Et trygt og robust samfunn – der alle tar ansvar”*. Visjonen fungerer som motto eller visjon for det nye Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap og er sentralt plassert som del av designprogrammet i brosjyrer, årsmeldinger, lysark, på web m.m. I direktoratets årsmelding står det at visjonen gir uttrykk for ansvarsprinsippet som grunnleggende i samfunnssikkerhetsarbeid. Det vil si at den som har det daglige ansvaret på et område, også har ansvar når en ulykke eller krise inntreffer. ”Prinsippet regulerer ansvarsforhold i myndighetssammenheng, men har også relevans i andre sammenhenger.” Enkeltmennesker må også ta ansvar, heter det i årsmeldingen: ”Å trygge innbyggernes liv og helse er en grunnleggende oppgave for staten. [...] På den annen side må enkeltmennesker være forberedt på å ta konsekvenser av egne handlinger dersom man opptrer på tvers av anbefalinger og normer.” (DSB 2005:7) Enkeltmennesker har til alle tider tatt ansvar og konsekvenser av handlinger. Når dette ansvaret poengteres sterkere, er det i mindre grad problematisert hva det er individer skal ha ansvar for selv - utover de mer konkrete forhold: ”Det gjelder for eksempel uvettig bruk av fyrverkeri, røyking på senga, eller ulike former for ekstremспорт.” (ibid) Slik fremstår det klarere hva som er anbefalinger og normer i forbindelse med for eksempel røyking, brann og fyrverkeri - enn i forbindelse med trusler innen de fem områder OECD poengterer. Helsesektoren er en sektor der individuelt preget ansvar poengteres. Individer får en større rolle med å administrere egen sykdom og får selv et ansvar for å identifisere helserisiko i eget liv og handle preventivt (Hilden 2003). Argumentet bygger på Foucaults analyse av myndigheters indirekte styring, det vil si hvordan myndigheter kan styre via å få individer til å styre seg selv (governmentality).

Sharma og Gupta understreker at ulike former og teknikker for myndighetsutøvelse er kulturelt konstituert.

”How conduct is conducted, towards what ends, what care means, how” welfare” is perceived, and how a national population or community is defined are cultural questions that need to be interrogated” (Sharma og Gupta 2006:28).

I 1986 skrev den tyske teoretikeren Ulrich Beck (1997/1986:62) om behovet for en risikostyringspolitikk:

Truslene vokser, men de blir ikke utnyttet politisk i en preventiv risikostyringspolitikk. Dessuten: Det er uklart hvilken type politikk og politiske institusjoner som overhodet er i stand til det. Til en ufattelighet av risiko svarer et ufattelig fellesskap. Men det forblir mer ønskedrøm enn realitet. Med denne kløften oppstår det samtidig et vakuum når det gjelder politisk kompetanse og institusjonalitet, ja til og med når det gjelder forestillinger om det. Det åpne spørsmålet om hvordan truslene skal håndteres politisk, står i skarp kontrast til det voksende handlings- og politikkbehov.

Det er sammenfallende fenomener i sitatet fra OECD og sitatet fra Beck, men også distinksjoner. Det er innen det OECD kaller limbo og Beck velger å kalle vakuum, at jeg vil plassere mitt prosjekt.

Felten (kort presentasjon)

For å kunne arbeide med temaet har jeg valgt et sammensatt felt. Det er gjort for å få tilgang til et mange-fasettert empirisk materiale som skaper muligheter for å generere analyse. Data til analysen kommer fra feltarbeid i flere empiriske felt – konkret vil det si stat, kommune, nødetater og ”sivile innbyggere”.

Jeg har forfulgt problemstillingen under feltarbeidet for å kunne utvide analyse i dybde og bredde. Konkret har jeg utført drøyt fem måneders feltarbeid i beredskapssektoren.

Hovedbasen har vært Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap i Tønsberg sammen med Nasjonalt utdanningscenter for samfunnssikkerhet og beredskap i Heggedal.

Utdanningscenteret er en del av/organisert under direktoratet.

For å undersøke problemstillingene ytterligere omfatter prosjektet i tillegg kortere feltopphold i en avdeling av Sivilforsvaret som også er organisert under direktoratet i beredskapssektoren, i en flomrammet bygd på norskekysten og i et industriutfunn i Telemark (se Metodiske overveielser og felten).

Valget av felten er resultat av problemstillingen jeg hadde i utgangspunktet, men også resultat av at nye momenter kom til underveis.

Datainnsamlingen er i hovedsak utført under feltarbeid første halvår 2006 og har primært fremkommet ved observasjoner, deltakelse, samtaler og seminstrukturerte intervjuer.

I alt er det gjennomført 67 intervjuer og bredere samtaler om risiko, ut over ”småsamtaler” og tilfeldige samtaler som inngår i en deltakende observasjon (beskrives nærmere under avsnittet ”Observatør og deltaker”).

Problemstillinger

I oppgaven belyses og drøftes følgende problemstillinger:

- Hvordan fremtrer risikoforståelse som kulturelt produsert?
- Hva kjennetegner praksiser og meningsdannelser i risikotilpasning?
- Hvilke/hva slags kulturelle forhold kan kjennetegne samspill mellom eksperter og lekmenn i forhold til risikoforståelse og risikohåndtering?

Problemstillingene er i hovedsak sett i forhold til hendelser som naturulykke, teknologiske uhell og terrorrelatert risiko.

Begrepsavklaring

“Problemet er hvor hun skal starte, for ingenting begynner når det begynner, og ingenting er over når det er over[...] Det finnes imidlertid avgjørende øyeblikk, øyeblikk vi bruker som referanser fordi de avbryter vår fornemmelse av kontinuitet, de endrer tidsretningen. Vi kan betrakter disse hendelsene og si at etter dem ble ingenting som før igjen” (Atwood 1994 i Ulfnes 1999)

Under arbeid med og samtale om samfunnssikkerhet og beredskap, blir mange sentrale begreper brukt om hverandre; risiko, krise, kritisk situasjon, kritisk hendelse, fare og katastrofe. Sitatet over viser til hendelser som bryter livskontinuitet på en slik måte at man kan snakke om livet før en hendelse – og livet etter en hendelse. Slike situasjoner omtales i beredskapssektoren / offentlig sektor ofte som ”krise”, definert slik av Tromsø Kommune:

En ulykke eller annen påkjenning som går ut over det som regnes som normal risiko og normal belastning, og som krever en akutt handling. Med krise forstås derfor i dette

dokumentet en situasjon hvor kommunen ikke vil være i stand til å håndtere situasjonen med ordinær organisering og med ordinære fullmaktsforhold. (www.Tromso.kommune.no)

Overordnet plan for beredskap og krisehåndtering)

Begrepet krise er her relatert til arbeidet med selve hendelsen som har oppstått – hendelser som ”krever en akutt handling”. Uttrykk som ”krisehåndtering” knyttes i offentlig sektor til arbeidet som må gjøres omkring selve hendelsen. ”Krise” anvendes ofte som det Oliver-Smith omtaler som ”disaster” eller katastrofe idet han skriver at katastrofe har blitt en metafor for mange prosesser og hendelser i moderne tid (Oliver-Smith i Hoffman og Oliver-Smith 2002).

Når det gjelder ”risiko” tillegges begrepet ulike betydninger i litteraturen og skal ha oppstått første gang i tyske tekster på midten av 1500-tallet (Luhmann 1993:9) Den latinske termen ”riscum” eller det italienske ”risco” betyr ”det som skjærer” og henspiller på klippene sjøfarere møtte på havet. Implisitt i begrepet ligger at den som tar en risiko også får mulighet til gevinst (ved å passere klipper og andre farer). Ifølge Lupton ble risikobegrepet først på 1800-tallet utvidet til å omfatte risikofaktorer forårsaket av menneskene selv – det skjedde parallelt med modernitetens fremvekst (1999:6). Ifølge Cashdan er det mest utbredt og formålstjenlig innen fag som antropologi, økologi og økonomi å forstå risiko som ”the probability of a loss or hazard” (1990:3 i Stangeland 2004) – altså en situasjon der utfallet ikke er gitt på forhånd men der muligheten for gevinst i risikosituasjoner er tonet ned. Dette er på linje med Thompson slik Skinner referer ham; med risiko forstås ”a chance or possibility of danger, loss, or other adverse consequences”. (Skinner i Caplan (red.)2000:156). Likeledes kommenterer Mary Douglas at bredden i forståelse av ordet risiko har forsvunnet og etter hvert bare blir brukt i tilknytning til mulige negative konsekvenser: ”The word risk now means danger; high risk means a lot of danger” (Douglas 1992:24).

Risikobegrepet slik vi bruker det i dag, har vokst frem fra sannsynlighetsberegninger i forhold til spill og veddemål. Det var ikke før på 1600 tallet at begreper som sannsynlighet, tilfeldighet og forventning ble teoretisert og fikk et bruksområde som gikk utover (terning) spill og veddemål (Hacking 1975 og 1990 i Middelthun 2000). Douglas (1992) drøfter hvordan forhold som tidligere ville blitt omtalt som ”fare” eller ”farlig”, i det moderne samfunn blir representert gjennom forskjellige varianter av risikobegrepet. Douglas knytter endringen til vitenskapliggjøring av sannsynlighet og risiko. ”Risiko” og ”fare” gir forskjellige assosiasjoner, eller konnotasjoner. På en annen måte enn ”fare, gir ”risiko” assosiasjoner til

vitenskap og presis kalkulering. Castel (1991) forbinder konseptet risiko med governmentality som behandles nærmere under Teoretisk rammeverk. Castel fokuserer på at risiko baseres på statistiske størrelser i befolkningen – heller enn observasjoner av individer. Til forskjell fra ”fare” som gjerne forholder seg til mer konkrete opplevelser, forholder ”risiko” seg til mer abstrakte faktorer, til uønsket adferd – og til beregninger knyttet til karakteristikka ved befolkningsgrupper – karakteristikka som kan utgjøre grunnlag for styring.

Sosialantropolog Robert Paine uttrykker forskjellen mellom risiko og fare billedlig ved å si at kartet står til terrenget som risiko står til fare. Det vil si at risiko, på linje med kartet, er konstruert mennesker i mellom, mens farene er der ute i det virkelige terrenget¹. Paine drøfter risiko som kulturelt produsert i ”Danger and the no-risk thesis” (Paine i Oliver-Smith & Hoffman(red.)2002:68) På en slik bakgrunn blir det et spørsmål om hvilke farer vi forholder oss til som risiko i en prosess med kalkuleringer av ulike typer kostnader. I forhold til ulike typer risiko kan vi skissere valg: vi kan fortsette som planlagt, fortsette i moderert form – eller stanse opp (ibid).

I arbeidet med denne masteroppgaven har det videre vært nyttig å se ”krise” eller ”disaster” som prosesser, og ikke bare som hendelser. Oliver-Smith skriver: ”Part of the problem is that disaster is often considered an event rather than a process.” Han understreker at studier innen dette felt ofte handler om en dimensjon av de prosessuelle aspekter omkring kritiske hendelser; ofte om sosial og teknologisk konstruksjon av betingelser for sårbarhet (Oliver-Smith i Hoffman og Oliver-Smith 2002:23). Det er i en slik sammenheng ansatte innen beredskapssektoren; informanter til denne studien, kan sees som deltakere i en prosess, idet de har sitt daglige arbeid før, under og etter kritiske hendelser. I denne prosessen står de overfor valgsituasjoner ref. Paines beskrivelse av risiko.

Av sentrale begreper vil jeg også ta med begrepet ”trygghet”, som ifølge Hylland Eriksen er skandinavisk i likhet med ord som trivsel, kos og hygge. ”Trygg” i den skandinaviske betydningen synes ikke å ha noen eksakt ekvivalent i andre språk (Eriksen 2006:12). Det er

¹ Paine baserer dette på aforismen ”the map is not the territory” (Bateson 1972) i betydningen av at kartet og karttegningen er en relasjon vi deltar i og ikke en representasjon av terrenget ”der ute”. Bildet kan forlede til å tenke at farer ”der ute” ikke er resultat av sosiale og kulturelle erfaringsprosesser, noe som trolig ikke er Paines intensjon.

sjelden trygghet defineres, men ordet har utviklet sterke konnotasjoner til bl.a. forutsigbarhet, sosiale velferdsordninger og tillit til omgivelsene (ibid).

Dikotomien natur – kultur som står sentralt i mange kritiske hendelser, omtales i kapitlet Flommen og fremtiden.

Teoretisk rammeverk

I oppgaven tas det utgangspunkt i at vi forstår risiko innenfor rammene av den kultur vi er en del av. Til grunn ligger Moores kulturdefinisjon der hun vektlegger at kultur er "...a series of sites of contested representation and resistance within fields of power." (1999:11). Moore understreker hvordan kultur er/fremstår ved strid om representasjon og motstand innen maktfelt. I drøftingene er jeg som nevnt teoretisk informert av Foucault og hans teorier om governmentality. Foucault skrev ikke selv spesielt om temaet risiko, men hans tanker om governmentality og modernitet er relevante og tidligere anvendt for å analysere risiko som et sosiokulturelt fenomen (Lupton 1999:85). "Governmentality" omfatter hvordan maktutøvelsen virker uoversiktlig for individene fordi den ikke utelukkende finnes i konkrete strukturer og institusjoner, men har utspring i kunnskap om et bredt spekter av relasjoner mellom folk, for eksempel deres vaner og måter å tenke på (Lupton 1999.:86). Ved denne kunnskap kan myndigheter også i forhold til risiko styre via individet selv – basert på det Foucault kaller "technologies of the self"(Hilden 2003:27).

Når det gjelder kultur vil jeg ta et utgangspunkt i at kulturen både er kroppsliggjort og viser seg i det Strauss & Quinn kaller "the mind". I dette ligger en nyansering av å se mennesker som aktører uten vilje; en reduksjonisme. Et slikt perspektiv bidrar til å utvide et mer tradisjonelt maktperspektiv. I følge Bourdieu kalkulerer sosiale agenter ikke kontinuerlig ut fra rasjonelle og økonomiske kriterier, men opererer i større grad ut fra en kroppsliggjort kunnskap og deres "feel for the game". Slik suppleres videre de mer tradisjonelle maktperspektiver.

Implisitt for analysen er videre Geertz syn på mennesket som meningsøkende og meningskonstruerende, samt Shores tanker om menneskers meningskonstruksjon som en kognitiv prosess (Geertz 1973, Shore 1996). Meningskonstruksjon står sentralt også for Ingold som ser på forholdet mellom mennesker og omgivelsene. Gjennom menneskers aktive

engasjement i konkrete omgivelser oppøves sansemessige ferdigheter i og om omgivelsene. Ingold kritiserer ideer om at man opplever omgivelser gjennom forutbestemte kulturelle kategorier og poengterer at menneskers direkte engasjement med omgivelser er det som skaper mening (Ingold 2000) I behandlingen av egen empiri ser jeg Ingold som nyttig i forhold til konstruksjonen av subjektet - eller sagt på en annen måte i forhold til mulighetsbetingelsene for mennesker som skal kunne forholde seg til risiko og farer i sitt arbeid og i sine omgivelser generelt.

Opplevelsen av omgivelsene i form av kroppsliggjort praksis og kunnskap og anvendelsen av begrepet ”natur”, har betydning ved studie av risiko og farer. Hvordan vi forholdes oss, bruker og former begreper, er resultat av kulturelle prosesser der kulturen sitter i den kunnskap vi har et mer eksplisitt forhold til og i den kunnskap vi tar for gitt. I disse kulturelle prosesser står definisjonsmakt sentralt – og vil bli drøftet i oppgaven.

En underliggende faktor for masteroppgaven er også hvordan kunnskap om/fornemmelse av individers persepsjon kan benyttes politisk og strategisk (Foucault i Rabinow 1984:11).

Risiko i samfunnsvitenskap

Beck, Giddens og Douglas er blant de fremste samfunnsvitere som har valgt risiko som tema. Ifølge sosiologene Beck og Giddens er samfunnet inne i en ny fase; ”refleksiv modernisering”(Beck) og ”senmodernitet” (Giddens.) Begge ser fasen karakterisert ved nye typer risiko. Beck poengterer risiko som en strukturegenskap ved det moderne samfunn. Begge understreker at den sikkerhet som karakteriserte tidligere samfunn, med tro på utvikling og vitenskap, har erodert og kunnskap (blant annet om risiko) er bestridt. Vesentlig er det at det Beck kaller risikosamfunnet, oppfattes som universelt i den forstand at hendelser og utvikling langt bort kan ha umiddelbar effekt. Det moderne risikobegrepet fokuserer på det ”utenkelige” og strekker seg inn i fremtiden, mens tidligere syn på farer og risiko ble basert på erfaringer fra en fortid som ga premisser for hva vi kan vente oss (Caplan 2000, Beck 1986/97). Slike synspunkter er utgangspunkt for denne studien.

Kvantitativ samfunnsvitenskaplig metode atskiller seg fra naturvitenskapelige innfallsvinkler der risiko kalkuleres ut fra sannsynlighet og konsekvens. Naturvitenskapen står ofte for en ”objektivering” av forhold som samfunnsvitere ser som mer subjektive og kvantitative

(Haukelid 1998). De samfunnsvitenskapelige tilnærmingene kan deles i underkategorier; psykologisk tilnærming med fokus på intuitiv og subjektiv forståelse av risiko, sosiologisk tilnærming med fokus på å forstå risiko ut fra sosial kontekst med vekt på det moderne samfunns struktur og prosesser - og kulturteoretisk tilnærming med fokus på risiko som et resultat av kollektive konstruksjoner (Lupton 1999:18). Som antropologiske studier flest, hører også denne masteroppgave til siste underkategori. Basert på datamaterialet vil jeg imidlertid argumentere for at både den subjektivt pregede persepsjon og de kollektive konstruksjoner er sentrale i et individs risikopersepsjon – noe som også bekreftes blant annet av Stangelands studie av risiko og stedsidentitet på Vestmannaeyjar (Stangeland 2004). Fokus også på individets opplevelse må likevel ikke forveksles med det Douglas og Wildavsky kaller psykologiens individualistiske tilnærming til risiko og er kritiske til (1982:193), idet individet på ingen måte kan oppfattes som eksternt fra kulturen.

Hvorfor vektlegger mennesker enkelte farer og overser andre? Hvordan skjer den utvelgelsen i ulike samfunn? Douglas og Wildavsky besvarer dette ved å si at det i forskjellige kulturer fokuseres på forskjellige typer risiki. Utvelgelse av farer blir derfor et spørsmål om sosial organisasjon (1982:8) Det er kulturelle konstruksjoner, mer enn objektive fakta som betinger risikotilnærmingen. Dette kan bidra til å forklare for eksempel hvorfor folk velger å bli boende i ekstremt rasfarlige områder. En risiko blir i en slik sammenheng et selektivt fenomen som velges eller ikke velges bort med årsak i at den gir en type mening for det spesifikke samfunnet og støtter opp om de sosiale relasjoner. Der Douglas har blitt kritisert for strukturfunksjonalistisk syn på de sosiale relasjonene, kan analyser av konflikt/makt og fenomenologiske tilnærminger bidra. Fenomenologisk tilnærming fokuserer på interaksjon med andre og kroppsliggjøring av erfaringer på individnivå – ”lived experience” (Lupton 1999:27). Slike perspektiver, Douglas` arbeid, Oliver-Smith og teoretikeren Robert Paine er vesentlige for denne oppgaven. Oliver-Smith og hans syn på studier av risiko og katastrofer vil jeg komme til utover i oppgaven.

Paine og hans null-risiko-tese er en tese om kognitiv fornektelse av risiko. Han vektlegger mennesker som ”aktive agenter”². I likhet med Rappoport er han opptatt av tilpasningen til

² Paines ser fokusering på ”aktive agenter” som en kontrast til Douglas og Wildavsky som skriver at mennesker klarer seg så godt som de gjør uten å kjenne risikoene omkring seg, ved å følge sosiale regler om hva de skal ignorere: institusjoner er deres problem-løsende hjelpere (devices) (1982:80)

risiko og hvordan noen risiki blir tonet opp og andre ned. Det analytiske grunnlaget er et skille mellom fare og risiko (ref. Begrepsavklaring). Hvordan man ser på risiko er kulturelt konstruert. Paine understreker at vi må se på kulturell kontekst og kulturell logikk der anstrengelser blir gjort for å *ikke* konstruere risiko. ”...the crux of the theses is the stopping of the translation, or flow, of danger into risk.”(Paine i Hoffman & Oliver-Smith (red.) 2002:68)

Når det gjelder mangfoldet av risiko her hjemme, kan vi se hvordan vår kultur spenner fra heroisering av risikotaking - til eliminering av risiko. Det kan sies å være et paradoks at vi tilsynelatende har risikoaversjon og samtidig en kultur der det gir status å utsette seg for risiko, for eksempel i form av risikosport (Breivik 2001). På den annen side er det stort fokus på sikkerhetsutstyr. Den kulturelle feiring av risikoadferd er basert på en kulturell premiss om at slike aktiviteter utføres i kontrollerte former. Risikominimalisering og risikokontroll forener, ifølge Middelthon (2005:763), de to posisjoner; risikotaking og eliminering av risiko. Minimalisering av risiko er i tråd med det Paine kaller null-risiko-tesen med fokus på risikominimalisering som kulturell prosess.

Fra andre vitenskapsgrener vil jeg i noen grad trekke inn erfaringer fra psykiatrien, der Weisæth poengterer at klare og konkrete roller og oppgaver kan styrke håndteringen av risiko. Det er et viktig grunnlag for realistisk risikovurdering at mennesker opplever en situasjon som forståelig og håndterbar (Weisæth 2006).

Hvorfor er det viktig at samfunnsvitere er opptatt av risiko? Kriser og kritiske hendelser utgjør brudd på kontinuitet. Planlegging av risikohåndtering, slik mange av informantene til denne masteroppgaven arbeider med, utgjør varsel om at brudd kan komme. Hoffman og Oliver-Smith mener at få kontekster gir samfunnsvitenskapen flere muligheter enn studie av kritiske hendelser. ”In the face or threat of disruption, as people attempt to prepare, construct, recover, or reconstruct, how they adjust to the actual or potensial calamity either recant or reinvents their cultural system “(2002:6).

Kritiske hendelser gir anledning til å undersøke hvordan folk tilpasser seg og hvordan tilpasningen omdanner og/eller gjenskaper kulturelle systemer.

Organisering av oppgaven

I kapittel 1 introduserer jeg felten og problemstillingen. Jeg gjør rede for aktuelle begreper og teoretiske rammeverk, før jeg etablerer en samfunnsvitenskaplig ramme omkring studie av risiko og kulturelle fenomener knyttet til risiko.

I kapittel 2 drøftes metodiske utfordringer og presentasjonen av felten utdypes. Særlig legger jeg vekt på utfordringer knyttet til et ”multi-cited” feltarbeid og til det å være ”informert outsider” i felten. Jeg legger frem hvordan datamateriale har fremkommet og hvilke roller jeg selv har hatt i felten. For å vise spennet i det tematiske feltet viser og drøfter jeg arkitekturen i Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap og kontrasterer det med en annen del av direktoratets ansvarsområde; en enhet av Sivilforsvaret.

I de neste fire kapitlene vil jeg undersøke og drøfte kulturelle dimensjoner knyttet til risikoforståelse og håndtering av risiko. Erfaringer og data fra de ulike deler av felten vil bli trukket inn direkte i behandlingen av temaene og/eller ligge til grunn for undersøkelser og drøfting.

I kapittel 3 ser jeg på tallfesting av risiko som kulturell forventning og på hvordan dette fremtrer i ulike deler av felten. Jeg drøfter hvordan individer i ulike posisjoner forholder seg til gradering av risiko og på hvordan det setter preg på samhandling.

I kapittel 4 undersøker jeg hvordan dikotomien natur-kultur preger samhandling om farer og risiko. Jeg gjør dette ved studie av et lokalsamfunn som ble rammet av storflom. Diskusjonen har relevans for hele felten som har gitt data til analysen i oppgaven. Anvendelsen av begrepene natur-kultur blir drøftet blant annet i forhold til definisjonsmakt.

I kapittel 5 er temaet oppdelingen av tid og rom mellom arbeid og fritid og hvordan denne oppdelingen ser ut til å fremtre når det gjelder individers holdning til risiko. Det artikuleres i liten grad som premiss i vår kultur at ansatte også er privatpersoner – og hvilken betydning det kan ha for arbeidet - og for privatlivet.

I kapittel 6 drøftes nærmere den prosess hvorved enkelte farer og risiko får oppmerksomhet, mens andre ikke trekkes inn i oppmerksomhetsfeltet. Jeg ser på balanseringen mellom farer og risiko som strategi og drøfter implisitte antakelser knyttet til hvordan risiko - og forhold knyttet til risiko, fremtrer som kulturelt fenomen.

2. Metodisk overveielser og felten

”Når vi snakker om kultur som tekst og samfunn som tekst, betyr det blant annet at samfunnsmessige strukturer kan leses og tolkes som symboler. Som i språket får symbolene mening som del av et mønster. Oppgaven er å finne mønsteret.” Berkaak/Frønes (2005:61)

I dette kapitlet vil jeg komme nærmere inn på felten og ulike forhold knyttet til prosessen som har gjort det mulig å generere data. Jeg presenterer felten nærmere og reflektere over feltarbeidet, ikke minst om feltarbeiderens posisjon. Avslutningsvis vil jeg vise spennet i felten ved å presentere de fysiske omgivelsene mange av informantene omgis av.

Sammensatt helhet

Landsbystudier har tradisjonelt vært dominerende i antropologien. Med et utkikkspunkt ”nedenfra” setter antropologen seg i posisjon til å se folk ”not simply as passive reactors to and enactors of some ”system”, but as active agents and subjects in their own history” (Ortner 1984:143). Når antropologien skal omfatte undersøkelse også av andre fenomener og fange opp hvordan steder og stedlig basert aktivitet inngår i større kontekster, som for eksempel staten, kan det være nødvendig å inkludere også andre typer studier.

Dette masterprosjektet er ikke stedsbundet i betydning et klart avgrenset territorium. Avgrensingen kan sies å være Norge, beredskapssektoren og ytre og indre etat av denne sektoren. Det er utfordringer forbundet med flerlokalitet; det å utføre feltstudier flere ”steder” for å utforske et tema. Utkikkspunktet for antropologien er relasjoner, eller systemer av relasjoner, som studeres (ref. Leach systems of sosial relations). Dette mener jeg bidrar til å forene ulike måter å organisere et feltarbeid på. Denne masterstudien tar et utgangspunkt i relasjoner mellom menneskene som handlende subjekter og strukturer disse relasjonene skjer innenfor og i relasjon til. Som nevnt under Teoretisk rammeverk, er mennesker ikke bare passive i et ”system”, for eksempel i og i forhold til offentlige myndigheter. Systemet gir ikke utelukkende begrensninger, men også muligheter. Folk på ulike nivåer og med ulike utgangspunkt for øvrig, har forskjellige mulighetsbetingelser innenfor systemet. I oppgaven

rettes oppmerksomhet mot strukturer som kan føre til at folk i et multi-sited felt har ulik mulighet til å fungere som handlende subjekter.

Ankepunktene mot multi-sited feltarbeid har først og fremst vært metodiske, skriver Marcus (1998:82) og presenterer tre sett av metodologiske engstelser 1) kan etnografien tåle å utvides fra det lokale til å representere systemer som kan forstås bedre med abstrakte modeller og aggregert statistikk; testes etnografiens grenser for mye? 2) kan flerfelts etnografi svekke den typen kunnskap og kompetanse som er forventet fra et feltarbeid; bl.a. fra aktiviteter og møter i dagligliv? 3) kan metoden trekke fokus vekk fra underordnedes (marginalisertes) perspektiv, som et tradisjonelt utgangspunkt? Marcus drøfter dette bl.a. ved å poengtere at all etnografi av kulturelle formasjoner også er etnografi av systemet og derfor ikke kan forstås i kraft av konvensjonell forskning. Det er den kulturelle formasjon produsert i flere lokaliteter som er selve studieobjektet. Kulturell logikk er alltid konstituert ved prosesser flere steder og delvis innen såkalte ”systemer” som f.eks. medieinstitusjoner eller stater (Marcus 1998: 81). Marcus hevder at et felt tilpasset standard etnografiske prosjekter krysser mange potensielle arbeidsfelt, men at prinsipper for utvelgelse innen forskningen setter rammer for antakelser av hva studieobjektet burde være, istedenfor må problemstillingen skape felten. Haraway på sin side trekker i tvil multi-sited etnografis mulighet til å se underordnedes ståsted, idet hun mener at man ikke kan skifte posisjon og se godt og kritisk fra flere posisjoner som arbeider, kolonialisert, kvinne etc. (Haraway 46:192 i Marcus 1998:85). Dette argumentet har jeg forståelse for og flerfelt-etnografi oppleves som et krevende, men likevel viktig grep. Metoden er en øvelse i å kartlegge terreng og se sirkuleringen av kulturelle meninger, objekter og identiteter. Utfordringen er bl.a. å fokusere på problemstilling og samtidig kunne reformulere og forfølge fenomener som dukker opp. Kulturelle dimensjoner ved risiko vedlikeholdes på flere arenaer til samme tid og det fremstår som om data fra flere felt (som likevel kan anses som en helhet) kan gi bedre mulighet til å se perspektiver og prosesser.

Komparasjon utvikler seg som en funksjon av oppdagelsene mellom felt og assosiering mellom feltene (Marcus 1998:86). Dette harmonerer med mitt valg om å utvide felten med blant annet den flomrammede bygda for å kontrastere hovedbasen for feltarbeidet. Det er forbindelse mellom felt i en multi-sited etnografi, men de ulike felt vil variere i kvalitet som kunnskapsbase. I mitt feltarbeid trakk jeg som nevnt også inn en avdeling av sivilforsvaret (som er organisert under direktoratet) og ser viktige data derfra selv om det får mindre eksplisitt tyngde. Det å forfølge en problemstilling i flere settinger har metodiske

implikasjoner som jeg har forsøkt å ta godt hensyn til. En annen som har valgt å forfølge en problemstilling er Sampson som fulgte et nasjonalt prosjekt i flere felt og kalte det ”a vertical slice approach”(Sampson 1984 i Ulfnes 1999). Et slikt uttrykk kan passe også for denne masterstudien.

Utfordringen under feltarbeidet var i best mulig grad å isolere enheter/forhold som kan egne seg til generering på en slik måte at ”det lille” kan fortelle om en større sammenheng. Dette er også en utfordring som deles av feltarbeidere generelt og det vil her trolig være flere likhetspunkter enn forskjeller mellom studier av mindre, avgrensede enheter og et større, mer sammensatte felt.

Generelt i studier av komplekse samfunn³ er det metodisk viktig å søke etter hendelser eller temaer der semantikken ser ut til å være tett, det vil si der man kan ”pakke ut” kompleksiteten rundt for eksempel nøkkelsymboler (Ortner 1973). Kritiske hendelser/kriser gir en bruddflate og i den en kompleksitet som kan ”pakkes ut”. Kriser kan (blant annet av den grunn) avsløre befolknings dypere sosial grammatikk - den som ligger bak deres daglige fremferd (Hoffman & Oliver-Smith 2002:10). I et slikt perspektiv mener jeg at man også kan se den kulturelle håndteringen av kriser og risiko som ”extended case” (ref. Garbett). Slik feiringen av 17.mai eller julaften forteller noe ”ut over seg selv”, kan kulturell håndteringen av risiko og krise fortelle noe om en større sammenheng og gjøre nytte som ”extended case”.

Feltarbeidet og temaet for oppgaven er komplekst. Jeg vil legge til et ekstra moment. Kriser er mer enn avgrensede kritiske hendelser, idet hendelsene har et ”før-liv”, for eksempel planlegging av tiltak eller fornektelse av risikoen - og et ”etter-liv”, for eksempel bearbeiding/rekonstruksjon og forebygging av tilsvarende hendelse. Oliver-Smith poengterer betydningen av å se på en katastrofe, ikke bare som hendelse, men som en prosess (Hoffman & Oliver-Smith 2002). I denne prosessen råder, med ulik tyngde, bevisstheten omkring risiko og kriser. Som ”vanlige innbyggere” og med arbeid tilknyttet beredskapssektoren er det karakteristisk for informanter i denne masteroppgaven at de er aktive deltakere i mange slike ulike prosesser samtidig og over tid.

³ Uttrykket ”komplekse samfunn” må problematiseres, men som utgangspunkt menes her et samfunn med vekt på stat, et visst teknologisk nivå og skrift står sentralt (ikke minst i kraft av massemedier og ofte det som kan kalles anonym kommunikasjon). Disse samfunn anses som integrert i større systemer, men samtidig kan det sies at det nå gjelder for de aller fleste små eller store samfunn (ref. Moore m.fl.)

Data fra observasjon, deltakelse og samtale

Utgangspunktet for feltarbeidet og hovedbasen for feltarbeidet var offentlige instanser med særlig ansvar for beredskap; instanser som for folk flest vil utgjøre en enhet selv om sektoren innad er delt og med deler overordnet og underordnet hverandre. For å forfølge problemstillingen utover dette, for å se sammenhenger og utvide analysen, trakk jeg inn en kystbygd på norskekysten som i januar 2006 ble rammet av en storflom. I begynnelsen av feltarbeidet tok jeg kontakt med kommunen og reiste dit da det ble holdt et folkemøte om flommen. Kystbygda måtte forholde seg til den diskontinuiteten den uventede storflommen førte til. Det ble interessant å relatere diskontinuiteten til et sted der befolkningen kontinuerlig lever med varslet fare i sine omgivelser. På den bakgrunn er også industrisamfunnet i Telemark tatt med. I industriområde har innbyggere i tiår levd side om side med landets mest risikofylte industribedrifter.

Data til oppgaven kommer dermed fra feltarbeid blant mennesker som i utgangspunktet kan deles i fire grupper:

- ansatte i offentlige etater/offentlig organisasjon med profesjonelt ansvar for spesifikke oppgaver
- ansatte i nødtjeneste; ”de profesjonelle redningsmenn/kvinner” i brannvesen, helsetjeneste, politi som var blant elevene/studentene ved Nasjonalt utdanningscenter for samfunnssikkerhet og beredskap
- mannskap og ansatte i sivilforsvaret
- sivile eller ”vanlige innbyggere ”

En del av informantene kan regnes som det Lipsky kaller ”gate-nivå-byråkrater” (ref. Lipsky 1980 i Vike: 2002), det vil si de som skal utføre politikk og beslutninger i nærkontakt med innbyggere. Det er blant annet deres oppfatninger og relasjoner som handlende mennesker i systemet og ikke ”systemer” som er studieobjekt.

Datamaterialet til oppgaven er, som tidligere nevnt, generert fra deltakende observasjon og fra 67 seminstruerte intervjuer og bredere samtaler om risiko. 21 av intervjuene ble utført i gruppe. 12 intervjuobjekter hadde jeg oppfølgende samtale med for å komplettere dataene. I tillegg er data generert fra mer uformelle samtaler med ca. 35 personer, det vil si samtaler utover vanlige småsamtale og observasjoner.

Om felten ”det offentlige”

Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap i Tønsberg var en hovedbase under feltarbeidet og der arbeider om lag 230 mennesker. På nettside står det:

”Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap (DSB) skal ha oversikt over risiko og sårbarhet i samfunnet. Vi skal være pådriver i arbeidet med å forebygge ulykker, kriser og andre uønskede hendelser. Vi skal sørge for god beredskap og effektiv ulykkes- og krisehåndtering.” (DSBs nettside www.dsb.no)

Fra bygget i Tønsberg har direktoratet ansvar for 20 sivilforsvarsdistrikter, fem sivilforsvarsleire, fem skoler og fem regionkontorer for el-tilsyn. Jeg fikk tilgang til kontorplass i den ene fagavdelingen og planla å følge ukentlige avdelingsmøter. Det viste seg vanskelig å få riktige opplysninger om hvorvidt det skulle være møte eller ikke. Siden direktøren var min kontakt inn i organisasjonen fikk jeg i stedet tilgang til toppledermøtene. Mange ansatte arbeidet mye utenfor kontorene. Det ble viktig å gjøre avtaler om samtale. Blant annet på grunn av slike forhold var det vesentlig at felten også inkluderte utdanningscenteret for samfunnssikkerhet og beredskap.

Til Nasjonalt utdanningscenter for samfunnssikkerhet og beredskap (NUSB) i Heggedal kommer arbeidstakere fra hele landet til dagskurs, kurs over noen dager eller ukelange kurs. I forelesninger, gruppearbeid og sosialt samvær formidles synspunkter på, og kunnskap om risiko og kriser, om planverk og regler - om samfunnsansvar og individets ansvar. Deltakerne omgås formelt og mer uformelt, med debatt og samtaler som det var vesentlig å observere og delta i. Ved senteret formidles i tillegg det som fremtrer som offisielle syn på kriseforståelse og håndtering. Blant annet i gruppeoppgaver bearbeider deltakerne undervisningen i eget språk og ser undervisningen i forhold til praktiske erfaringer.

”NUSB har som overordnet mål å formidle kompetanse om samfunnssikkerhet og beredskap til sivilt og militært personell på sentralt, regionalt og lokalt nivå. NUSB samarbeider med relevante fagmyndigheter, herunder med høyskoler og universiteter og Forsvarets utdanningsinstitusjoner, for å øke kompetansen i samfunnssikkerhetsspørsmål og totalforsvar ved å tilby opplæring ...” (Nettside: www.nusb.no)

Utdanningscenteret har 24 ansatte som arbeider og spiser sammen. Kun et fåtall av de ansatte deltar i for eksempel arbeidsgrupper utenfor senteret der policy-vurderinger spilles inn. De

fleste ansatte står derfor til en viss grad, utenfor den delen av byråkratiet som arbeider mer direkte med avveininger og prioriteringer.

Nærmere den praktiske håndteringen av kritiske situasjoner kommer Sivilforsvaret som også hører inn under direktoratet. Hvordan kan risiko og arbeid med kritiske situasjoner fremstå for individer i det som kalles 1.linje i beredskapssituasjoner? Hva tenker de om sitt ansvar og sine muligheter? For å undersøke bl.a. dette, inkluderte jeg i felten en sivilforsvarsenhet som hører hjemme i Telemarksområdet, et industritett område preget av bl.a. Hydros store fabrikk og mulig fare for gassutslipp. Denne faren har befolkningen levd med i mange tiår. Sivilforsvaret er godt utbygd i området rundt og består av åtte fast ansatte og en vernepliktig styrke av mennesker med forskjellige sivile yrker. Styrken er delt inn i Fredsinnsatsgrupper, Innsatsgrupper, Støttegrupper, Radiacmåletjenesten og Krigsreserven. Sivilforsvaret skal bistå nødfunksjoner - som helse og politi og står på et vis mellom myndigheter/byråkrater/eksperter og befolkningen. Fra sine ordinære oppgaver i hverdagen trer de inn i mer offentlig pregede roller i det en hendelse skjer. For øvrig trener de på beredskap, planlegger og holder utstyr ved like.

Jeg planla feltet slik fordi jeg ville ha rom nok til å forfølge og undersøke:

- 1) hverdagspraksiser; sider ved dagliglivets sosiale og kulturelle praksiser for å se nærmere på relasjoner mellom informanter, samt sider ved det å være multi-posisjonert (i betydning at en person har skiftende og samtidige posisjoner og roller)
- 2) representasjoner av staten (her i betydning utøvelse av ansvar). Iflg. Sharma og Gupta kan innfallsvinkler som omfatter både hverdagspraksis og statens representasjon bidra til vesentlig og spesifikk kunnskap (Sharma og Gupta 2006:5).

Antropologien og staten

Forskningshistorisk er staten som felt for antropologien av nyere dato. Krohn-Hansen og Nustad (Fagertun, Fosshagen, Teig, Bertelsen 2006:187) hevder at staten relativt sent ble et objekt av to grunner: For det første ble staten sett som å ikke ha objektiv eksistens. Den ble ansett som nærmest fiktiv av blant andre Radcliff-Brown, som skrev at staten som

organisasjon er en samling av individuelle mennesker forbundet av et komplekst system av relasjoner – og at det ikke er noe vi kan kalle ”the power of the state” (Fagertun m.fl. 2006: 187). Mitchell hevder, med utgangspunkt i Foucaults teori om disiplinær makt, at det tilsynelatende skillet mellom stat og samfunn er karakteristisk for moderne staters virkemåte.

”Staten er en ideologisk og kulturell konstruksjon som er inkorporert i dagliglivets handlinger og symbolske former, og det tilsynelatende skillet mellom stat og samfunn utgjør selve”den definerende karakteristikken ved den moderne politiske orden.” ” (Mitchell 1991:95 i Fagertun m.fl.2006)

Det er et utgangspunkt for oppgaven å se staten med eksperter/byråkrater som sosialt og kulturelt konstruert - i sin struktur og i praktiseringen av myndighetsutøvelse. Det blir viktig å se prosesser hvorved staten påvirker konstituering av innbyggere som subjekter (ref. Foucault). Abrams var en av de første som fremstilte staten som en virksom fiksjon som tilslører egen genealogi og opprettholdelse (Fagertun m.fl.2006:189). Ikke minst i vestlige samfunn kan generell fragmentering og uklar politisering føre til at for mange mister oversikt over hva myndighetsutøvelsen består i.

Utvidet felt

”Det var steik-koslig at han Enoksen kom, men når hus fêr på havet blir folk engstelige”. Informant om statsrådsbesøk i den flomrammede bygda.

For å se nærmere på relasjoner og samspillet mellom mennesker som opplever – og/eller arbeider med kritiske hendelse og risiko, forfulgte jeg problematikken. Hensikten var å forstå mer av hva som kan se ut til å skille og forene de kulturelle rammer som omgir menneskers risikoforståelse. For å nærme meg dette har jeg metodisk vært opptatt av å forfølge kontrastopplevelser, i betydning slike som vekker ubehag eller står frem på annen måte. Et eksempel er opplevelsen av utsagnet som ofte ble gjentatt om at naturen ikke kan styres. Et annet eksempel er situasjoner der noen tillegger andre å bli hysteriske og ute av stand til å håndtere kritiske situasjoner.

I avisartikler om storflommen som rammet kystbygda ved feltarbeidets begynnelse, ble det skildret hvordan innbyggere var uten vei og telefonforbindelse i uker. En innbygger ville vite hvor lenge myndigheter mener man skal klare seg uten tilgang til ekstra mat i en kritisk situasjon. En formiddag i direktoratet, tok jeg kontakt med beredskapsledelsen i kystbygda for

å høre om forhold og forventninger etter flommen. Han nevnte at det var lovet et folkemøte om håndteringen av flommen og da dato ble satt reiste jeg for å delta og for observasjoner og samtaler i dagene før og etter møtet.

Katastrofe-forskere kommer ofte inn etter at noe har skjedd. Også jeg kom i ettertid i forhold til kontinuitetsbruddet hendelsen medførte, men hendelsen i utstrekning var ikke over. Dette viser hvordan denne typen hendelser best må sees som en prosess med før-tid, hendelse og etter-tid (ref. Oliver-Smith i Hoffman og Oliver-Smith 2002). I den flomrammede bygda gjensto rent praktisk store reparasjoner av blant annet veier og landskap. Det var ikke endelig bestemt hva som skulle gjøres. Etterarbeidet etter flommen besto også i bearbeidelse av hendelsen, rekonstruksjon av bygda og prosesser for forståelse av en virkelighetsbeskrivelse (se bl.a. kapittel Flommen og fremtiden).

I industristedet i Telemark gjennomførte jeg semi-strukturerte intervjuer i tillegg til observasjoner og mer tilfeldige samtaler. En informant hadde hatt sentrale oppgaver tilknyttet beredskap i området:

Dette er det distriktet i Norge med største risiko for ulykker i industrien, men folk er mest opptatt av trafikkulykker. Det kan ha sammenheng med at industrien bagatelliserer uhell som skjer, men det kan vel også henge sammen med at vi jo ikke kan vite om kunnskap skaper bevissthet og inngir trygghet – eller om kunnskap fører til mer utrygghet.

I dette området ligger industribedriftene tett i tett. Kjemiske prosesser og håndtering av eksplosjonsfarlige stoffer skjer tett inntil befolkede områder og en storulykke kan få store konsekvenser.

Alt henger sammen med alt

Med overskrift hentet fra utsagn av tidligere statsminister Gro Harlem Brundtland, vil jeg understreke det jeg ser som en av de største metodiske utfordringene. Det er når det narrative, så som historier, beskrivelser, alt blandet sammen; liv i mange fasetter, nivåer og temaer – når dette skal oversettes til analyse. Fordi antropologiske tekster skal ha overføringsverdi må de være analytiske og ved å oversette til analytisk tekst må noe komme i forgrunnen og noe i bakgrunnen. Sammenhenger må deles opp og deles inn. Jeg opplevde dette som ubehagelig,

som om jeg var en del av den naturvitenskapens inndelingspraksis Foucault beskriver; - en måte hvorved mennesker frarøves subjektivitet (ref. Rabinow 1984).

En viss inndeling eller oppdeling av datamateriale er nødvendig for å få et analytisk grep, men inndeling i seg selv fanger tanken og gjør det til en anstrengelse å huske at inndelingen ikke er virkeligheten, men et analytisk grep som må løses opp hvis man igjen skal ha mulighet til å fange mangfold og sammenhenger. (Ingen er eller passer helt og fullt inn i en analytisk kategori.)

De begrepene vi bruker fordrer også en inndeling og det gir seg utslag også innen risikofeltet. Ord deler opp virkeligheten og kan ikke romme alt vi vil si. Wikan beskriver hvordan balinesere i hennes studie ikke skiller begrepsmessig mellom ”tenke” og ”føle” og har god nytte av uttrykket ”tenke-føle” (Wikan 1992:463). Dette er kombinasjoner vi sjelden finner i vår kultur.

Også på annen måte hadde inndeling betydning under feltarbeidet. Som et utgangspunkt hadde jeg tenk å dele inn offentlig ansatte og ikke-ansatte som to grupper, for å se om det kunne gi mening med komparasjon mellom disse. Etter hvert fikk inndelingen mindre betydning. Det som ble tydeligere var enkeltpersoners glidende eller vekslende posisjoner – der en rolle kommer i forgrunnen i en situasjon, og mer i bakgrunnen i en annen situasjon. Personers vekslende mellom offentlig/profesjonell rolle og privat ”rolle” og hvordan svært mange så ut til å trekke den ene rollen inn i den andre; deres håndtering av ulike posisjoner ble fremtredende. Dette er et eksempel på at retningen i et feltarbeid kan og må justeres etter hvert som man konfronteres med det konkrete empiriske felt.

I sammenligningen og undersøkelsene av eventuelle likheter og forskjeller, ble betydningen av begrepene natur og kultur klarere for meg under feltarbeidet. Trekk ved anvendelsen av uttrykkene kom frem blant de ulike enkeltpersoner og miljøer som arbeider med beredskap og i etterkant av storflommen i kystbygda. Jeg har valgt å behandle dette utførlig i eget kapittel, også fordi det gir grunnlag for å drøfte det Paine kaller ”0-risiko-tesen”.

Når ”alt henger sammen med alt” er utfordringen å inndelegge og bruke sammenligning på en slik måte at det ikke yter vold mot virkelighetens kompleksitet. I antropologien er man vant til både ”små” og store sammenligninger – på mikro og makronivå. De store sammenligninger mellom ulike samfunn i betydningen ulike land, har det ikke vært mulighet for innen den

tidsmessige begrensning for et feltarbeid som dette. Iflg. Barth er imidlertid verdifull komparasjon så aktivt som mulig å se etter variasjon innad i den enhet som studeres (Barth 1999) – for selv i en liten folkegruppe er det ikke mulig å se at alle tenker likt.

Deltakende observasjon

”Du er som en huskatt her – eller som en slags muldvarp!” En ansatt i direktoratet om feltarbeideren.

Jeg var en informert outsider i feltarbeidet fordi jeg selv til vanlig har/har hatt arbeid i justissektoren, i Justisdepartementet. Med dette som utgangspunkt er feltarbeiderens posisjon det første jeg vil ta for meg i dette underkapittel om fremgangsmåter og utfordringer i forbindelse med deltakende observasjon.

I felten som informert outsider

Geertz var en foregangsmann i å hevde at feltarbeidet ikke er objektivt, men subjektivt, det vil si at det betyr noe hvilken posisjon antropologen har. Under perioder av studiet, og mens jeg gjorde feltarbeidet, har jeg hatt permisjon fra arbeid i Justisdepartementet, som har det konstitusjonelle ansvaret for deler av den sivile beredskapen. Inngangen til felten var, som nevnt, via direktøren som jeg tidligere hadde møtt gjennom arbeidet. For øvrig hadde jeg, før feltarbeidet, hatt direkte samarbeid med få ansatte i sektoren.

Min posisjon var blant annet: a) informert outsider b) en som kunne bli sett på som en autoritet. Jeg var informert i den forstand at jeg kjente sider ved terminologi og sakskompleks – ikke minst i direktoratet og utdanningscenteret, mens sivilforsvaret var mer ukjent. Der var jeg mer av en ”outsider” i den forstand at jeg kom fra en så vidt annen del av samfunnssektoren og ikke kunne fremvise særlig grad av ”lokal” kunnskap.

I behandlingen av et komplekst tema; risikohåndtering, ser jeg at det kan være en fordel å kjenne sider ved de saker som opptar informantene. Det kan også ses som en fordel at jeg kjente sider ved styrkeforhold og oppbyggingen av sektoren. Ikke minst i et tidsavgrenset feltarbeid, kan det også ha positive sider å ha et vist kjennskap til og forståelse for fagfeltet.

Kompleksitet i det som skal undersøkes byr på utfordringer i forhold til å se mønstre og strukturer. Belmonte (1989) gir rom for at dette kan være mindre komplisert dersom man har en viss kjennskap til kulturen.

Bakgrunn har betydning for feltarbeiderens posisjon og er med på å sette rammer for hva man vet og hva man ser – og for hva man ikke ser. Som feltarbeider innen et område jeg selv arbeidet i – og som feltarbeider i egen kultur, var faren til stede for dobbelt ”hjemmeblindhet”, som Nielsen knytter til det å dele, i alle fall til en viss grad, samme ideologiske verden som informantene (Nielsen 1996). I slike studier kan det være minst like viktig som i mer ”fremmede miljøer” å bruke ulike konsept som kan bidra til forståelse. Som et slikt teoretisk konsept ser jeg Wikans ”resonans”(1992). Behovet for ”resonans” som prosess i eget samfunn, kan indikerer at fokus på ”felles erfaring” og ”felles kultur” ikke bør overdrives. Også i det som skal være ”egen samfunn” oppstår behov for ”bridging” ved å finne frem til felles referansepunkt der parter kan oppnå forståelse. (Se videre om ”resonans” under avsnitt Observatør og deltaker.)

Som nevnt ble min rolle trolig oppfattet noe forskjellig i ulike deler av felten. Folk som arbeider i nødetatene (brann/helse/politi) og som var på kurs ved utdanningscenteret, virket som om de la lite vekt på at feltarbeideren presenterte seg som student i permisjon fra departementet. Vår felles status som ”under videreutdanning” virket mest fremtredende. Når det gjaldt mannskap og ansatte i Sivilforsvaret fikk jeg inntrykk av at de la vekt på at kontorfolk har godt av å lufte seg i mer praktiske hverdagsliv. Til tross for dette kan parter i felten til tider ha oppfattet meg som en autoritet. Noen uttrykte at det var stas at en fra departementet tok turen ”ut” til dem. Andre kunne legge inn formuleringer som virket myntet på behov for større bevilgninger eller andre behov – uten at de direkte trodde jeg kunne bidra til større bevilgninger. Enkelte informanter kunne likevel oppfattes å ha prosjekter med meg fordi jeg kunne gi informasjon fra og til en overordnet instans, selv om dette ikke kom eksplisitt til uttrykk.

Utgangspunkt for meg i valg av tematikk, var spørsmål og undring jeg ønsket å forfølge fra hektisk jobbhverdag. I tillegg kom temaer og vinklinger som oppsto konfrontert med antropologisk teori og med det konkrete empiriske felt. Gir så den ekstra ”bagasjen” en vanskeligere posisjon i felten? Det avgjørende må være observasjon og det Stoller beskriver som ”the anthropological gaze”; hvordan antropologen må bruke et bredt sanseapparat. Viktig

er også opplevelsen av hvordan fagets teori strukturerer tanken. Dette, sammen med erfaringer i det empiriske felt, var også medvirkende årsak til at jeg valgte å forfølge tematikk som jeg ikke hadde planlagt – som et tillegg til det som var planlagt.

Oppgavens tematikk representerte en mulighet for meg til å ha fokus på problemstillinger som er mindre vanlig i beredskapssektoren enn for eksempel planverk, bevilgninger og rutiner. Temaer og feltarbeidet ble preget av fagvalget sosialantropologi fordi en del spørsmål dette faget inspirerer til å stille, ennå er relativt fremmed i enkelte arbeidsmiljøer. Som informert outsider var jeg også teoretisk informert på en slik måte at jeg hadde et annet blikk på situasjoner og hendelser – på det uttalte, det som bare ble sagt implisitt og på det som det ikke ble snakket om.

Under feltarbeidet var det videre vesentlig å vise det bredde engasjementet og min reelle interesse for informantenes egne ståsteder. Gjennom dette opplevde jeg en viss grad av reposisjonering; mulighet til å erverve en annen rolle enn den opprinnelige. Jeg opplevde også situasjoner der min bakgrunn kan ha virket frigjørende for informantene fordi de nok kunne gå ut fra at jeg er vant til å håndtere konfidensielle opplysninger og kjenner noen temaer som ”insider”.

Beredskapssektoren er nært forbundet med Forsvaret, i hvordan det er organisert, men også fordi en god del ansatte i sivil sektor har bakgrunn fra Forsvaret. Det kan også være av betydning at særlig den konfidensielt pregede delen av den sivile beredskap fremtrer som mannsdominert, slik også Forsvaret er. Med en slik ramme kan det å være kvinnelig feltarbeider interessert i det som kan oppfattes som følelsesmessige problemstillinger, ha påvirket feltarbeidet. Hovedinntrykket er at det ble en fruktbar balanse mellom dette og informanternes kjennskap til min yrkesbakgrunn. Dette kan ha medført en balanse som har gitt bra datamateriale.

Mitt utgangspunkt var å være observatør i lytteposisjon (”being around”). Sånn sett var uttrykket ”huskatt” – jmf. utsagn i begynnelsen av underkapitlet, for så vidt treffende. En oppfattelse av feltarbeideren som ”muldvarp” var nok mest iøynefallende i direktoratets kontorlokaler den første tiden av feltarbeidet.

Observatør og deltaker

Feltarbeidet var fysisk lokalisert primært til Tønsberg og Heggedal. Begge steder lånte jeg kontor og hadde overnatting. I direktoratet i Tønsberg deltok jeg på ledermøter, på tre konferanser, var til stede i avdelingens lokaler der jeg hadde kontorplass, i kaffepauser, ved lunsjbord – og på togreiser mellom Tønsberg og Oslo der en del ansatte bor.

I tillegg til uformelle samtaler hadde jeg seminstruerte intervjuer med ansatte og ledere begge steder. Ved utdanningscenteret tok jeg i tillegg initiativ til gruppesamtaler med studenter/kursdeltakere. Jeg utarbeidet en intervjuguide rundt temaet holdning til og ansvar for risiko og kriser. Ofte tok samtalen andre veier enn mine spørsmål la opp til, men i de aller fleste tilfeller skjedde det på en måte som ga bedre datatilfang. Jeg valgte å ikke bruke båndopptaker, fordi jeg synes det umiddelbart kan oppfattes å være i strid med konfidensialitet. Opptak kan også påvirke samtalsituasjonen i formell retning. Stikkord og enkelte sitater ble notert under intervjuer og skrevet ut etterpå. Intervjuene ble foretatt i arbeidslokaler, de fleste ved møtebord i mindre lokaler. Enkelte intervjusamtaler utviklet seg til små foredrag med lysark. Det kunne være utfordrende å ”komme bak ordene” og den offisielle og kunnskapsmettede fremstillingen. Observasjonsdata ble svært vesentlig i tillegg til samtaledata fra vanlige samtaler og skriftlige kilder.

Ved utdanningscenteret overnatter de fleste kursdeltakerne i senterets internat og de spiser sammen i spisesal. Det ble god mulighet for mer uformelle samtaler på dagtid og på kveldstid. Også feltarbeideren overnattet på senteret. Jeg ble dessuten trukket noe inn i undervisningen. Under et kurs om Krisekommunikasjon innledet jeg og intervjuet i filmopptak deltakerne som ”spilte” ansvarlige skoleledere etter alvorlig hendelse på skoleområdet. Andre kurs der jeg deltok som elev og observatør, var kurs i ” Helserettet arbeid ved krig og katastrofer”, ”Kriseledelse” og ”Risikosamfunnet”. Det siste inngår i mastergrad og hadde studenter fra brannetater, distriktsleger, annet helsepersonell, fra sikkerhetstjenesten, fra kommuner og fra industrien. Disse traff jeg igjen da de kom for neste del-kurs og jeg fikk mulighet til å følge opp samtaler videre.

I Sivilforsvaret ble samtalen primært av mer uformelle karakter bl.a. fordi de skjedde mens folk var i aktivitet med arbeid, bilkjøring, under et møte, en sivilforsvarsøvelse og under en bred kriseøvelse i en fjellkommune. I sivilforsvarsøvelsen trente mannskap på riktig bruk av

verneutstyr ved gassutslipp. Utstyret ble testet inne i en trailertilhenger. Noen dager senere reiste jeg med en sivilforsvarsleder til en fjellkommune der kommuneledelsen, ansatte og representanter fra fylket var samlet til en fire timer lang kriseøvelse. Også her ble jeg trukket inn og satt deler av tiden i et naborom og spilte energisk reporter som ringte kommuneledelsen med intrikate spørsmål (empiri fra dette er tatt inn bl.a. i kapittel Å fastsette risiko). Under feltopphold i den flomrammede kystbygda og i industriområdet var samtalene både mer formelle og uformelle og ga informasjon i tillegg til observasjonsdata.

De mer formelle samtalene ba jeg selv om eller de ble initiert av andre for eksempel i kystbygda der jeg hadde samtale med politisk ledelse og andre representanter for kommunen, politi, helse og teknisk etat. Andre mer uformelle samtaler og observasjonene kom i stand mer tilfeldig: i industrikommunen med småsamtaler bl.a. med folk på kjøpesentret, prating under sivilforsvarsøvelsen og kriseøvelse, samtaler ”på trappa” med kursdeltakere i Heggedal eller med deltakere på folkemøte om flommen når jeg traff dem på butikken, på kaia eller på vertshuset der jeg bodde. Alle steder var jeg nøye med å presentere meg med bakgrunn og hensikt.

Det kan være en fare at studier av komplekse samfunn, der feltarbeideren i tillegg er under tidspress, kan bli for basert nettopp på samtaler: ”Å studere kommunikasjon i et samfunn innebærer derfor også å studere hvordan mening skapes, opprettholdes og forandres, og hvordan mening er vevet sammen med et utall samfunnsmessige faktorer og prosesser som tegnbrukerne involveres i.” (Berkaak, Frønes 2005:19) Også her vil jeg vise til Wikans beskriver av hvordan ”resonans” som prosess kan bidra til at man kommer ”beyond the worlds” (1992). Wikan er opptatt av at ”resonans” kan bidra slik at antropologien ikke blir for opptatt av ord i kraft av tekst, diskurs og mening. Resonans fordrer lytting etter intensjonen ved det som blir sagt – og kan sees som en mental prosess for antropologen. Hva skape resonans? Slik jeg tolker det er det vesentlig å se etter et tredje punkt som ”setter” muligheten for forståelse. Det kan være kroppsspråk, engasjement som når fram, det kan være etablering et fellestema som gir partene mulighet til forståelse. Det etableres et grunnlag – en bro - mellom opposisjoner. Jeg velger å kalle dette et ”avlastningspunkt” og vil behandle dette noe nærmere i kapittel Flommen og fremtiden. Målet med ulike typer samtaler, på linje med observasjon, er å fange fornemmelse av den konteksten med sosiale hierarkier og kulturelt betingede muligheter, som informantene lever innenfor, slik Goldstein skriver i ”Laughther out

of Place” (2003:45), der hun viser til Ortner's utfordring om å gå bak; lengre enn dekonstruksjon av samtalen eller diskursen.

We must always go beyond the deconstruction of public discourse and attend ethnographically to the ways in which discourses enter into peoples lives, both invading them in a Bourdieuan, even Foucauldian, sense and being implicitly or explicitly challenged by them in the course of practices that always go beyond discursive constraints” (Ortner 1998:14 i Goldstein 2003).

I kapittel “Flommen og fremtiden” drøfter jeg diskursen som involverer anvendelse av begrepene natur-kultur og forsøker å komme bak ordene.

Nærmere kom jeg ikke⁴

Feltarbeid i et land som Norge bringer med seg metodiske implikasjoner som det at man ofte ikke har adgang til hjemmesfærer og kan følge folk mellom deres ulike gjøremål (problematiser bl.a. av Howell 2001). Inndeling av arbeid og fritid preger samfunnet. Denne ulempen ble under feltarbeidet noe redusert ved at Utdanningscenteret hadde internat og aktivitet som strakk seg ut over undervisningen.

Avstand i en annen forstand ble også redusert ved at risiko som tema så ut til å åpne for nære samtaler og jeg ble overrasket over hvor mange informanter som trakk inn personlige forhold i det jeg tenkte var ”profesjonelle samtaler” (se Kapittel Personlig på jobben der jeg drøfter det å håndtere flere roller samtidig). Temaet så ut til å bidra i forhold til det Goffman problematiserer med begrepene ”frontstage” og ”backstage”, i den forstand at skillet så ut til å bli mindre. ”Frontstage” er situasjoner som utspilles på ”scenen” der man er svært bevisst og kontrollert i forhold til hvilket inntrykk man gir andre (Goffmann 1959), mens ”backstage” er en annen sosial setting preget av en annen og i noen grad mindre sosial kontroll.

Hvilke scener man viser feltarbeideren var likevel aktuell problemstilling for meg. I en del av felten kunne det iblant være langt mellom ”sceneområdene”. I direktoratet var det sjeldent å møte folk ved den moderne kaffeautomaten i direktoratets tidsriktige pauserom, selv om den store maskinen brukte riktig lang tid på brygging av forskjellige kaffevarianter. Da kunne

⁴ Tittel basert på Finn Sivert Nilsen 1996

tanken gå til Vike (2003) som skriver at mer uformelle metoder som deltakende observasjon kan være vanskelig i formelle organisasjoner.

Anonymisering

Jeg har valgt å anonymisere informantene og hvilke myndighetsnivåer de arbeider innenfor er ikke alltid spesifisert. Slik anonymisering er ikke en selvfølge. Det må avveies i forhold til ivaretagelse av informantene og i forhold til verdien av samfunnsdebatt. Samtidig kan det stilles spørsmål ved datamaterialets relevans og gyldighet når personer, hendelse og steder anonymiseres (Vike 2001). Når jeg likevel har valgt anonymisering og en viss justering av karakteristikker, er det for å løsrive temaet fra enkeltpersoners betraktninger til samhandlingsmønstre og symbolproduksjon som kan ha betydning. Innen den delen av offentlig sektor som inngår i feltarbeidet vil det å ikke anonymisere i noen tilfeller kunne medføre komplikasjoner for informanter. Lignende betraktninger ligger bak anonymisering av den flomrammede kystbygda, i respekt for at enkeltpersoner i sine bestrebelser på å gjøre godt arbeid i sine posisjoner ikke har nytte av eksponering på en slik måte. Jeg gjør dette selv om jeg er enig med Vike (2001) i at forsøk på anonymisering likevel ofte blir halvhjertet og ikke sikrer anonymitet. Det handler derfor om grad av anonymisering for å ivareta informanter - og for å gi nødvendig rom for abstraksjon.

Rammer for samfunnssikkerhet

For å vise bredden og variasjonene i felten vil jeg i dette underkapitlet gi innblikk i fysiske rammer for samfunnssikkerhetsarbeidet, nærmere bestemt de omgivelser mange av mine informanter arbeider innenfor. Arkitektur og fysiske omgivelser er uttrykk for organisering av rom og mennesker i en visuell orden som tydeliggjør relasjoner og maktmekanismer (ref. Foucault i Rabinow 1984). Jeg velger å se på bygningene som en kulturell dimensjon og som en inngang til forståelse av roller og funksjoner ved å se 1) hvordan funksjoner får sitt arkitektoniske uttrykk og 2) hvordan fysiske omgivelser viser endring i tid. Tidsaspektet kan også illustrere hvordan beredskapssektoren er inne i en overgangsperiode (ref. Introduksjon).

Signalbygg med sikring

Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap ligger ved bredden av kanalen i Tønsberg, i et nybygg fra januar 2005. Sentrale myndigheter bevilget penger til det som skulle være et ”signalbygg” - en bygning med beliggenhet og arkitektur med god synlighet. To direktorater var slått sammen: fra Oslo kom ansatte med beredskapsansvar innen for eksempel storulykker og terror, mens miljøet med hovedoppgave brann- og elsikkerhet allerede var godt etablert i eldre kontorlokaler i Tønsberg.

Bygget gjenspeiles i vannflaten – og ligner, fra en vinkel, et skip klart til å gå til havs. Beliggenheten ved vannet inngir en modernitet, slik det er stor tilvekst av moderne bygg langs elver, kanaler og sjøsider svært mange steder i landet. I mange av disse bygninger, og i direktoratets bygg, tas det høyde for at vann kan trenge inne i underetasjen ved flom.

Bygget har et svært begrenset område, nærmest en entré, mellom inngangsdøren og de elektroniske slusene alle må igjennom. På en elektronisk skjerm- og av en hyggelig sikkerhetsvakt bak skranken - ønskes gjester velkommen. Her er fargerike designbannere med ord i store bokstaver; ord som forebygge, håndtere, oversikt, beredskap. Her er sukkertøy med logo og brosjyrer med direktoratets visjon: Et trygt og robust samfunn – der alle tar ansvar.

Alle må skrive seg inn på dataskjema for å få besøkskort og adgang gjennom sperringen. Innenfor er det stort åpent rom og utsikt til kanalen gjennom flere etasjer-høye glassflater. Oppover til etasjene er det luftige, transparente trappekonstruksjoner med sikkerhetskort og kodesystem for inngang til kontoretasjene med rekker av kontorer med glassvegger og malte flater i sterke farger ved kaffebarer og hvileområder. Spiseområdet for ansatte, har moderne café-interiør.

”Har du lagt merke til hvem du har arbeidet sammen med i dag?” Påminnelsen står skrevet på innsiden av toalettdøren sammen med andre sikkerhetsregler. Hvis noe skjer, er det viktig å vite hvem som har vært der. Påminnelsen tydeliggjør at ansatte lever i et spenn mellom 1) å arbeide abstrakt med risiko i planer og regelverk – og 2) det å kunne bli del av konkrete beredskapssituasjoner. I spennet mellom oppgaver skal de håndtere det å være profesjonelle arbeidstakerer og det å være privatperson med ansvar også utenfor bygningen.

Et særskilt område av direktoratet er utrustet for krisehåndtering og har egne sikkerhetskoder og regler. I disse lokalene er det flatskjermer på veggene for situasjonsrapporter, kart og annet – samt opplegg for billedlagte møter med en rekke sentrale myndigheter og andre nødvendige i krisesituasjoner. I tilknytning er det også ekstra utganger for evakuering.

Fysiske omgivelser skaper aktivt den interaksjonen som skjer innenfor den og kan bli sett som sosialt knutepunkt i tillegg til å være ekskluderende, definere og atskille, skriver Sarah Lund i studie av hvordan innbyggere i Peru må ta seg frem i byråkratiets omgivelser for å få identitetspapirer (1994:7). I en slik sammenheng kan man se at for eksempel tilgang til kriselokalene gir et grunnlag for definering av ansatte i ulike grupper. Samtidig forteller arkitekturen om en atskillelse av krise og hverdag siden krisehåndteringslokalene vanligvis ikke er i bruk.

Selve bygningen og kontorlokalene i Tønsberg kunne vært et hvilket som helst moderne kontorbygg, hvis en ser bort fra krisehåndteringslokalene. Da signalbygget ble konstruert som en ramme omkring samfunnssikkerhetsarbeidet, var det etter en dragkamp om hvorvidt driften burde ligge i Oslo. Under åpningstalen 15.februar 2005 sa justisministeren at det bak opprettelsen generelt var et behov for noe ”nytt”. ”Det gamle trusselbildet må ristes vekk og nye metoder og terminologi må befestes. Det nye direktoratet skal ha troverdighet gjennom et modernisert risikobilde, vitenskaplige metoder og faglighet og et moderne hjemmelsgrunnlag. Samtidig er det behov for et oversiktsbilde, et helhetlig og dynamisk syn på hva som er trusler mot samfunnet og en oppmerksomhet rettet mot de mindre sannsynlige hendelser (DSB 2005).” Om det nye bygget står det i talen at det er med på å prege Tønsberg skyline på en spenstig måte.

Bygningen preger på et vis bybildet, men åpner seg likevel ikke mot byen. Direktoratet og byen er atskilt av vann. Til tross for en gangbro over kanalen, fremstår det ikke som om direktoratet henvender seg til innbyggere i Tønsberg. Inngangspartiet har heller ikke et åpent område der folk kan gå inn og se seg omkring eller snakke med noen. Bygget er primært for inviterte.

Bygningen og dens plassering uttrykker en modernitet ved elementer som nærhet til vann, glassflater, design, tilsynelatende åpenhet, kaffebarer, refleksjonsområder (sofakroker) m.m. Mye moderne arkitektur handler om å knytte begrepene rom og mening nærmere sammen.

Arkitektur kan brukes til å begrense anvendelse og åpne for anvendelse – og det kan brukes for å signalisere ønsket status for det som skal tas hånd om inne i lokalene. Direktoratet i Tønsberg er en nasjonal ekspertiseenhet og bygget bestreber å være et signalbygg for fremvisning av beredskap som et viktig samfunnsområde. Bygningen bærer videre preg av å være en del av den sikkerhetskulturen som råder innen samfunnssikkerhet og beredskap som samfunnssektor.

Som bygning representerer direktoratet en bestemt form for lukkethet ved at det fremstår åpent, men det stenger ute i større grad enn å inkludere. Det er transparent, men samtidig lukket – ref. Foucaults fasinasjon av Benthams panopticon som et paradigme av disiplinær teknologi der makt ikke ble kamuflert. (Rabinow 1984). I moderne bygg skal det gjerne se transparent ut, men åpent er det ikke. Inspirert av Foucault kan man si at den moderne makt gjerne kamufleres ved tilsynelatende åpenhet.

En annen tid

Bygningen til Nasjonalt utdanningscenter for samfunnssikkerhet og beredskap i Heggedal og det store sivilforsvarsdistriktet som inngår i feltarbeidet til denne oppgaven, representerer noe annet og hører hjemme i en annen tid. Utdanningscenteret har ikke preg av modernitet der det ligger bak jernbanestasjonen i Heggedal, et relativt avsondret område selv om det bare er en drøy halv times togtur fra Oslo Sentralbanestasjon. Senteret holder til i en lang bygning fra 60-tallet med møterom, forelesningsrom, TV-stue, peisestue, storkjøkken, matsal og internatet der de fleste kursdeltakerne overnatter etter måltider til lunsj og middag rundt større og mindre fellesbord. På det faste store bordet nederst i lokalet sitter de ansatte – og der satt ofte også antropologstudenten under feltarbeid. Maten lages av lokalt ansatte på kjøkkenet innenfor.

Interiørmessig fremstår senteret som solid og hyggelig, men noe utdatert, noe som påpekes hvert år i budsjettnotater til myndighetene. Ledelsen vurderer å opprette sikkerhetskontroll ved inngangen og tenker på sikkerhet generelt, men også på tyveri av datautstyr og annet fra studenter og kursdeltakere. Med åpne dører får senteret besøk av folk fra området, og ikke minst i det lille rommet bak luken ved inngangen er det ofte hyggelig ”kaffe-prat”

I tilknytning til utdanningscenteret er det en bred, låst dør, som få slipper gjennom. Derfra går en gang inn til et fjellanlegg. Dit inn kommer bare de som ”har ærend”, for eksempel de som skal på kurs i koding av informasjon og de som har beredskapsansvar.

Over hele landet er det fjellanlegg. Noen har myndighetene solgt og noen er det planer om å selge. Et annet slikt fjellanlegg ligger tilknyttet Sivilforsvarsenheten som inngår i feltarbeidet.

Plastblomster i bed

Sivilforsvarets bygninger ligger utenfor byen og her er stor hovedbygning og garasjeanlegg med utrykningskjøretøy. Mannskap i sivilforsvarets uniformer holder i orden nyanskaffede kjøretøyer med utstyr bl.a. til å rense mennesker som har vært utsatt for skadelig gassangrep. Her er store firehjulstrekkere for redningsaksjoner. Kontorer og samlingsrom for øvrig har noe av det samme preg enn utdanningscenteret i Heggedal, men det motoriserte utstyret er nytt. I sivilforsvarets hus er det åpne dører og ingen sikkerhetskontroll. Tjenestepiktig mannskap, ansatte og andre kontakter går enkelt inn og ut, men garasjene er godt sikret og også her finnes et fjellanlegg med kontrollert inngang.

Sivilforsvarets hus har ”ryggen” mot et fjell/en fjellskrent med inngang til beredskapsanlegget. Anlegget er lukket inne i fjellet og bygget for å være skjult. Her er rasjonalen en annen enn ved direktoratets bygg som fremstår transparent og åpent, men som i stor grad likevel er lukket for utenforstående.

Tore på ca. 60 år viste meg inn i sivilforsvarets fjellanlegg. Vi gikk gjennom et grottelignende inngangsparti, der en omsorgsfull sjel for tiår siden lot kantstein ramme inn blomsterbed, med plastblomster plantet ned i singel. Lyssettingen ga et nesten teatralisk inntrykk og ledet innover i fjellet. Her skulle det skapes en stemning som var til å holde ut over tid – med en myk overgang mellom livet utenfor og livet innenfor. Malte veggflater i friske farger og bilder på veggene innover i rommene – helt inn til smale soverom med køysenger. Her skal det overleves. Tore fortalte med engasjement om ansvaret han har hatt lenge. Han viste frem det store lageret og hyller sirlig merket for oversikt over alt fra førstehjelpustyr til støvler i alle størrelser, luer, votter, tykke gensere og mye annet – og i tillegg hulle på hulle med verneutstyr. ”Vi holder det godt ved like, men kan ikke gjøre noe fra eller til med utstyret som ikke tåler tidens tann,” sa han, og viste fram gassmasker med sprukken gummi og løse glass.

Annet utstyr har holdt seg bedre og noe er av nyere dato. Han har brukt mangfoldige timer av livet til vedlikehold og sa at det burde vært tatt stilling til hva som skal være ordentlig og hva folk kan vente seg av hjelp. Myndigheter selger fjellanlegg og viser til at trusselbildet ikke er det samme som før. For Tore var det viktig å holde orden så lenge anlegget ikke var lagt ned. ”Tenk om det skjer noe. Folk har nok en falsk trygghet. De tenker nok at det vil være tilfluktsrom og gassmasker.” Etter omvisningen i beredskapsanlegget gikk vi inn på kjøkkenet der det var vafler og kaffe og planlegging av kveldens møte om Sivilforsvarets rolle i forbindelse med den fryktede fugleinfluensaen.

Jeg vil med denne teksten fra deler av beredskapssektoren, peke på den spennvidden det er i omgivelsene ansatte i sektoren arbeider innenfor. Noen har en rolle nasjonalt og tilstreber å gi samfunnssikkerhet en sentral posisjon, delvis ved bruk av symboler som arkitektur og andre rammer som indikerer modernitet og fremdrift. Andre deler av sektoren ser ut til å ha mer uavklart posisjon og er omgitt av arkitektur og symboler som kan se ut til å indikere et etterslep og en uavklart situasjon. Spennet i dette kan bidra til å illustrere hvordan samfunnssikkerhet og beredskap er inne i en overgangsperiode.

Omgivelsene preger oss, men ikke på en entydig måte, all den tid de oppfattes av mennesker i ulike posisjoner og med ulik tilhørighet i samfunnet, skriver Desjarlais i ”Shelter Blues”, der han skildrer et hjem for sinnslidende i Boston (1997:68). Mennesker er ulikt situert. Vi kan se det samme, men forstå forskjellig. Til tross for ulikheter bidrar omgivelsene til å forme måten vi agerer på og omgivelsene blir, ikke minst over tid, integrert i oss. De fysiske omgivelsene blir kroppsliggjort på en slik måte at individet må forstås innen rammen av sine omgivelser og i interaksjon med omgivelsene. Som nevnt tidligere i oppgaven beskriver Lund hvordan peruanere må bevege seg med store anstrengelser og utholdenhet mellom ulike byråkratiske, historiske og militære sfærer (kontorer) for å få de nødvendige identitetspapirer (2001:21). Lund argumenterer for at implisitte former for autoriserte bevegelser utstyrrer peruanerne med kroppsliggjort erfaring med staten, på en slik måte at det former deres subjektive opplevelse av selvet (ibid:20). De opplever utsatthet, egen motstand og offentlig maktmanifestasjon, men de får samtidig dokumenter som gir tilgang til rettigheter. På beslektet vis formes og former utenforstående og besøkende i beredskapssektoren omgivelsene de kommer eller ikke kommer

inn i - og ansatte formes av og former sine omgivelser og symbolene i dem.⁵ Bygninger som representerer staten er med på å forme vår relasjon til staten. Med det som ramme og bakgrunn vil jeg i neste kapittel gå nærmere inn på kulturelle dimensjoner ved risikotilpasningen hos informanter som omfattes av masterstudiet.

Oppsummering

I dette kapitlet har jeg introdusert felten og presentert den blant annet ved å gi innblikk i de omgivelser mange av mine informanter arbeider innenfor. Når det gjelder metodiske spørsmål har jeg gjort rede for en del metodiske overveielser forbundet med multi-sited feltarbeid. Jeg valgte å forfølge problemstillinger videre under feltarbeidet og har redegjort for hvordan datamaterialet fra ulike deler av felten kan utfylle hverandre. Jeg har videre trukket frem særlige utfordringer med antropologiske studier i eget land, der det ikke regnes å være grunnleggende kulturell avstand mellom forsker/feltarbeider og subjekt. Under gjennomføring av et feltarbeid kan man ikke unngå å være posisjonert deltaker og posisjonert observatør. Jeg har reflektert over ulike strategier for å skape avstand – og nærhet – til informanter for å gi mulighet for innhenting av data – og jeg har tatt opp sider ved min egen posisjon i felten. Under feltarbeidet benyttet jeg forskjellige metoder for datainnsamling. Metodene varierte fra semi-strukturerte intervjuer, gruppesamtaler, uformelle samtaler og samvær, deltakelse i enkelte konkrete arbeidsoppgaver i felten og deltakende observasjon.

⁵ Mer om kroppsliggjøring – embodied experiences – i kapittel Balansekunst.

3. Å fastsette risiko

”Hvor trygt skal det være da? Unger i dag vokser opp i baksetet på mødrenes bil – fraktes til og fra aktiviteter og advares mot fortauskanter.” (Informant med arbeid innen beredskapssektoren)

I dette første av fire empiriske kapitler, vil jeg undersøke hvordan ekspertenes beregninger kan ha betydning for risikoforståelse. Jeg vil drøfte slike beregningers status som anvendbart grunnlag for risikoforståelse og politikkutforming, før jeg går videre til å behandle ulike case. Jeg vil videre, i dette kapitlet, undersøke hvordan ytterpunkter ser ut til å prege forståelse av og kommunikasjon om risiko.

Det er en utfordring å beregne eller på annen måte bli enige om hvilken grad av risiko som skal være akseptabel i samfunnet. Ved vurdering av risiko legges til grunn antatt grad av sikkerhet – fra 0 % til 100 %. Det å tallfeste risiko kan sies å være et kulturelt gyldighetskrav. Statistikk og sannsynlighetsberegning står da også sentralt i ”det offentliges” rasjonale og meningskonstruksjon og beregningene er grunnlag for politikkutforming og myndigheters styring av beredskapsfeltet. Ansatte i Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap har som oppgave å foreta vurderinger og prioriteringer, for så å gi råd til politisk myndigheter. Arbeidet innebærer rangering av farer/risiko for å kunne prioritere hvilke typer risiko som skal få oppmerksomhet og dermed midler. Rangering og prioritering inngår også som del av formidlingsarbeidet i sektorens utdanningscenter for samfunnssikkerhet – og Sivilforsvaret må handle ut fra dette i praktisk arbeid under redningsoperasjoner eller i planlegging av innsats ved for eksempel utbrudd av fugleinfluensa.

Under feltarbeidet hadde jeg en samtale om risiko med en av lederne i sektoren. Han sa ettertenksomt:

Forutsigbarhet er en verdi vi i det offentlige er opptatt av å produsere.

Å produsere forutsigbarhet er en utfordrende oppgave. Hvor trygt skal man for eksempel forutsette at det skal være – og hvordan skal man uttrykke grad av trygghet eller risiko i tall og tale?

Magefølelse og vitenskap

”Risikoen for fugleinfluensa kan ikke tallfestes,” sa en ekspert under en stor konferanse om fugleinfluensa våren 2006 - under datainnsamlingen til denne masteroppgaven. Konferansen hadde undertittel ”Hysteri eller realitet?” og jeg var tilhører sammen med informanter fra beredskapssektoren. Eksperten la til:

Viruset kan føre til en pandemi hvis det muterer. Samtidig har det vært i virksomhet lenge nå uten at dette har skjedd. Min magefølelse sier meg at H5N1 ikke blir det nye pandemiviruset, men det er ikke særlig vitenskapelig.

Reaksjoner i salen tydet på skuffelse. Noen kalte dette en passiv holdning når hele konferansen handlet om å få et grep om hvilken risiko H5N1 representerte. Episoden viser kravet om tallfesting. Eksperten mente at han ikke kunne tallfeste - og i sin rådløshet valgte han å vise til magefølelsen, en indikator som tradisjonelt ikke anses relevant i vitenskapelig sammenheng. Sannsynlighetsberegninger og annen tallfesting er utbredt og forventes i stor grad både av folk flest og av eksperter og byråkrater i utøvelse av sine roller. Ved tallfesting gis det inntrykk av å ha grep om situasjonen – og en oversikt som kan bidra til å inngi trygghet. Arbeid med å beregne og tallfeste risiko står sentralt for ansatte i beredskapssektoren. I flere sammenheng under feltarbeidet synliggjorde informanter at det oppleves som en utfordring når det forventes mer av et arbeidsredskap enn det de synes de kan levere. Jeg satt sammen med kursdeltakerne i salen på utdanningssenteret under et kurs om sannsynlighetsberegning. Foreleseren var i innledningen av foredraget åpen om sine betenkeligheter:

Hvor sannsynlig var det at fire kaprede fly skulle fly inn i bygninger i USA – deriblant Twin Tower? Først da det skjedde så vi at det gikk an. Kunne noen beregnet det? Sannsynlighetsberegninger har fått seg et skudd for baugen.

I det time lange fordraget fortalte han videre om beregningens metodikk og nødvendigheten av sannsynlighetsberegninger. Situasjonen viste et kontinuitetsbrudd i forhold til denne typen beregninger. Hvordan anvende beregninger som sier at en hendelse kan skje 1 til en million ganger, når noe skjer her og nå? Og hvordan stille de ”utenkelig spørsmål” – om det vi normalt ikke kan forutse?

Flyene som ble styrtet i World Trade Center i New York 11.september 2001 var en uventet handling i utgangspunktet avgrenset i tid og rom. Selve den konkrete hendelsen hadde sin

avslutning, men blir værende i bevisstheten som en mulighet de færreste hadde tenkt seg. Hendelsen peker utover seg selv og må innpasses i tenkningen omkring sannsynlighetsberegning. På samme måte kan vi se at hendelser vi før kunne avgrense mot fordi de ikke skjedde her vi er, nå blir en del av vårt nærmiljø. Tsunami-katastrofen i Sørøst-Asia ved årsskifte 04/05 skjedde i et land ”langt borte” – men også her hjemme ved at nordmenn ble rammet. Samtidig ble monsterbølger introdusert som mulig del av drømmen om avslapning i paradisiske omgivelser. Et annet eksempel på en hendelse som skjedde ”andre steder” er ulykken ved det russiske atomkraftverket i Tjernobyl som ga følger for Norge i kraft av radioaktivt nedfall. Slike hendelser markerer en grenseløshet, i betydning at hendelsen ikke alene kan knyttet til et bestemt geografisk område. Bauman mener at terroranslaget i New York 11.september 2001 kan sees som en symbolsk slutt for ”rommets æra” – den tid da vi kunne trekke oss tilbake innenfor et territorium.

Steder yder ikke lengere beskyttelse, uansett hvor sterkt de armeres og befæstes. Styrke og svaghet, trussel og sikkerhet er nu dybest set blevet eksterritoriale (og diffuse) spørsmål der unddrager sig territoriale (og fokuserende) løsninger.

Mange risiki har blitt globale. Grensene mister sin kraft til å beskytte (Bauman 2004 i Aas/Eriksen (red.)2006:80). Innen slike sammenhenger har mange av ekspertene og byråkratene som inngår i denne oppgaven, sitt daglige arbeid. De produserer beregninger som de selv og omgivelsene er vant til å forvente. Når utviklingen ser ut til å gå mot for eksempel et villere klima med uventet liten mulighet til beregning, oppstår det ekstra utfordringer også i forhold til naturen her hjemme.

På Vestlandet i 1993 planla de flomsikring som skulle vare i 100 år – allerede året etter rev uvær ned alt de hadde bygd opp. Hvordan skal vi da planlegge?

Utsagn, som fra denne ekspertten i beredskapssektoren, preget i større grad fremstillingen av oppgavene sektoren har ansvar for. Samtidig kommer usikkerhet i forhold til hvordan innbyggere rent praktisk vil forholde seg i kritiske situasjoner. En dag under feltarbeidet fortalte en mannlig ansatt i beredskapssektoren om at så mange innbyggere i Oslo ikke har alternativ energikilde (peis/ovn). Han viste til beregninger og sa at hvis det er 15 minusgrader ute og du ikke kan varme opp leiligheten, er stua etter 24 timer så kald at den ikke er egnet for overlevelse. Han håpet beregningene førte til planlegging av evakuering i Oslo. Han viste til at det er så mange forhold som har betydning i samfunnssikkerhet, man vet jo for eksempel ikke hvem som selv har venner eller familie de drar til hvis de må evakuere. ”Samfunnssikkerhet er

som en løk – med individet innerst,” sa han – og tenkte nok ikke der og da at løken mangler kjerne. Individets plass innen samfunnsikkerhetsarbeidet kan oppleves som problematisk for de som skal lage prognoser og sannsynlighetsberegninger. Individets mulige initiativ og handlinger oppleves som problematisk å fange inn i de teoretiske modellene. Dette er en av usikkerhetsfaktorene når byråkratene og ekspertene har ansvar med løpende oppgavene med brannsikkerhet, sikkerhet på lekeplasser og ulike former for produktsikkerhet – men også for planlegging og håndtering av større hendelser/farer som kan komme til å materialisere seg.

Det man kan anta om individers reaksjonsmåter er elementer i ROS-analyser, risiko- og sårbarhetsanalyser, som mange av informanter i sektoren understreker at det er viktig å lage. Dette er et av de mest utbredte verktøy i hele sektoren – inkludert i kommunene. Norge har ikke en nasjonal ROS-analyse som enkelte andre land har. Ved utdanningscenteret, som inngår i ”felten”, undervises det i hvordan man lager slike analyser. Tanken er at analysen skal danne grunnlag for samfunnsplanlegging og politikktutforming. Teknisk kapasitet innen for eksempel mobilnettet er en del av sårbarhetsanalysen. En slik plattform for politikktutforming som var under arbeid mens jeg gjorde feltarbeid, var utkast til nasjonal prioriteringsplan for bruk av mobiltelefoner under større samfunnskriser. Hvem skal få bruke mobiltelefon og hvem skal utestenges ved at de ikke kommer gjennom på mobilnettet? Magnus arbeidet med planen og fortalte at de så på infrastruktur og gjorde beregninger av sårbarhet som kunne oppstå i forskjellige scenarioer. Gruppen beregnet for eksempel hvor tett trafikk mobilnettet kan tåle og så på teknikker for å stenge tilgangen til nettet – det vil si at bare prioriterte telefonnumre fikk tilgang. I flg. Magnus var det mye usikkerhet og vanskelig å dele inn i typer kriser og å tenke ut hva som ville skje og hvor omfattende det kunne bli. ” *Vi planlegger for usikkerhet og må lære oss at prognosene ikke må være sikre for at vi skal kunne bruke dem til planlegging,* ”sa han, men virket ukomfortabel. Spørsmålet er hvordan ekspertrollen skal kunne omformes – kan eksperter være usikre og evt. vise til magesfølelse?

Hvor ofte hendelser kan tenkes å oppstå er en vanlig beregningsmåte. En ekspert nevnte over en kaffekopp hvordan sannsynlighet ofte blir gruppert ut fra frekvens og at det hadde gitt grunnlag for en betegnelse som ”200-års-bølge”.

Men, er det god metodikk når vi ser at det ikke er slik at ulykker gjentar seg – det er nye typer ulykker som hender hver gang.

Dette og andre hendelser viser noen dilemmaer og hvordan fagfolk formulerer dem. Betenkelighetene summerer mye av en implisitt kulturkritikk. Vi har måter å fastslå og forstå risiko på som har invadert eksperterens språk, så vel som ”hverdagsspråket”. Under feltarbeidet kunne jeg observere betenkelighetene overfor tallfestingen av risiko primært i samtalsituasjoner, men også i noen grad i forbindelse med foredrag og især i innledning eller avslutning av foredrag eller som ”side-kommentar”. Betenkeligheten ser i mindre grad ut til å bli artikulert i power-point eller annet skriftlig materiale og fremkommer i mindre grad i det rent offentlige rom ”frontstage” (ref. Goffman).

Basert på observasjoner og samtaler under feltarbeidet kan eksperter og byråkrater se ut til å fordele seg i tre grupper med hensyn til risikoanalyser/sannsynlighetsberegninger:

Gruppe 1) Er ikke komfortabel med å uttrykke risiko og fare ved å vise til sannsynlighetsberegninger, det vil si ved artikulering av frekvenser og rasjonaler om stor eller liten sannsynlighet for at en hendelse skal skje.

Gruppe 2) Legitimerer til en viss grad artikulasjonen/risikoopfatning ved å vise til beregninger og sammenligninger mellom beregnet fare, men den verbale artikulasjonen omkring tallstørrelsene utfyller og/eller gir et annet syn på fare/risiko.

Gruppe 3) Artikulerer fare og risiko basert på sannsynlighetsberegninger og ser ut til å støtte seg i all hovedsak til denne rasjonalen ved vurdering av risiko og fare.

Under feltstudiet i en flomrammet bygd på norskekysten så jeg nærmere på hvordan ”store beregninger”, som sannsynlighetsberegninger, møtes av ulike parter i bygda – kommuneledelser, eksperter og ”folk flest”. Flommen blir bredt omtalt i neste kapittel og jeg vil her konsentrere teksten om frekvensberegninger. Den store flommen som rammet kystbygda fikk av vassdragseksperter betegnelsen ”1000-års-flom”. Myndigheter sa på det grunnlag, at flommen var så sjelden at en lignende flom ikke ville komme igjen. Mange i bygda så tilsynelatende ut til å basere sin forståelse av situasjonen på dette. På folkemøtet noen måneder etter flommen, sa imidlertid en vassdragseksperter fra sentrale myndigheter at det stadig blir flere flommer og at flommen i kystbygda derfor trolig ville bli gradert ned til å være en ”200-års-flom”. De lokale myndighetenes tilpasning til flommen kunne kommet i et annet lys på grunn av denne opplysningen, men ble ikke kommentert og i dagene etter folkemøtet hørte jeg at flommen fra flere hold ble omtalt som en sjelden ”1000-års-flom”.

Det var kommuneledelsen som startet folkemøtet i flombygda. Et vakkert bilde av sol over blankt hav var lagt inn som lysark på storskjermen. ” *Sånn er det egentlig her*”, sa kommunelederen før han gikk videre med å fortelle på hvilken måte flommen var en ”1000-års flom”. Dette kunne virke som om hensikten var å forsikre at virkeligheten – bygda – fortsatt var et trygt sted, ref. Douglas` uttrykk ”normacy as insurance”, der forsikringen er mot å tenke på risiko (1992).

Hoffman har skrevet om en storbrann i Oakland, California i 1991 og om det hun kaller ”the symbolism of disaster”. Når ingen kan si den eksakte årsaken til en hendelse forsøker vi på ulike måter å oppnå orden og fornemmelse av kontroll – som kan gi en viss forutsigbarhet. ”Like all symbols and metaphors, those dealing with catastrophe reflect the mental processes of a collective people and the fruits of both creative impulses and sense-making reasoning (Hoffman i Hoffman & Oliver-Smith 2002:113). Hoffman mener at studier av symboler, konstruert og rekonstruert omkring kritiske hendelser eller katastrofer, kan gi enda mer avgjørende informasjon enn mange andre symboler, fordi det ofte står om personlig og kulturell overlevelse (Hoffman i Hoffman & Oliver-Smith 2002). I en slik overlevelse, eller forsøk på å rekonstruere enn forutsigbarhet, kan man se eksempler på oppfattelse av – og anvendelsen av - strategier og symboler. I den flomrammede bygda skjedde det gjennom anvendelse av et rådende paradigme om tallfesting og derved vitenskapliggjøring av flommen.

Det å vise til sannsynlighetsberegninger og risikoestimer er en velkjent måte å etablere en forutsigbarhet på. I vår kultur møter vi gjerne kriser ved å forsøke å beskrive fare med tall. Informanter til denne masteroppgaven som er ansatt innen samfunnssikkerhets- og beredskapssektoren, arbeider med det vi kan kalle et udefinert mål, fordi det tilsynelatende ikke er enighet om hva som er tilstrekkelig trygghet – eller akseptabel grad av risiko – verken i tallstørrelser eller på annen måte. En slik enighet, og for en stor del også debatt om temaet, synes fraværende innad i beredskapssektoren og i samfunnet for øvrig. Langt på vei kan dette karakteriseres som et ikke-tema, det vil si et tema som i liten grad artikuleres.

Store beregninger på nært hold

En klassifisering som for eksempel ”1000-års flom” indikerer at en slik flom oppstår svært, svært sjelden. Men hva er det tusende året – når begynte tellingen? Hvordan skal en slik beregning oppfattes av et subjekt? Slike beregninger ser ut til å være vanskelig å anvende for

risikotilpasning på individnivå. Ifølge datamaterialet til denne oppgaven er det mer sjelden at subjekter forsøker å innpasse beregninger i egen situasjonsforståelse, men noen få unntak er det:

”Jeg føler meg 60 % sikker på at vi blir evakuert igjen i en ny flom”, sa Anne, småbarnsmor i kystbygda, og brukte statistisk talemåte for å si noe om i hvilken grad hun følte seg utrygg. Hun er midt i 30-årene, utdannet utenfor bygda. Vi satt på brygga og Anne fortalte også på annen måte om flommen som hadde gjort henne redd.

Ble redd for så mye – for ungan – ja for alt egentlig. Og dette er meg – jeg som er utdanna i omsorg, trent og trodde jeg var tøff nok. Om natten hører jeg ennå lydene fra vannet.

Vi snakker veldig mye om flommen og prøver å forstå hvorfor det ble slik nå. Det er viktig å forstå. Har vi noen garanti for at det ikke skjer igjen? Vi har ikke 100 % garanti. Skal man forandre på damman vil det kost store penger. Men penger må ikke stopp det at vi skal få ha det trygt. Vi vil bestem det sjøl – sånn er vi jo.

Anne og familien flyttet tilbake til bygda for å få ”..trygt oppvekstmiljø for ungan”. Det virket vanskelig for henne å snakke om storflommen – og hun forsøkte å bruke en skala fra 0 % til 100 % for å forklare sine følelser. Hun havnet på 60 % - overvekt for utrygghet og forsøkte å være nyansert selv om hun var forskrekket over egen redsel ikke bare under, men også etter flommen.

På personnivå er sannsynlighetsberegninger ikke lette å forholde seg til. Uansett om sannsynligheten for en kritisk hendelse er liten, har det mindre betydning hvis eget liv rammes. Det var sjelden at informanter nyanserte risiko ved tallfesting, slik eksempelet over viser, selv om vi i dagligtale ellers kan høre utsagn som ”Jeg er 90 % sikker på at...” I slike tilfeller er det det ene ytterpunktet av skalaen vi er vant til å høre, mens Anne markerte så vidt overvekt for utrygghet.

Når det gjelder ekspertuttalelser om risiko mer generelt, fremstår det som karakteristisk at innbyggere enten støtter eller ikke støtter ekspertenes uttalelser – eller fremstår som til dels uinteressert. I studien ”Å leve på en vulkan” svarer flesteparten av innbyggerne på Vestmannaeyjar at de har liten eller ingen tillit til ekspertuttalelser (Stangeland 2004). Stangeland viser til at funnene er i samsvar med Slovic som skriver at ekspertuttalelser om risikosannsynlighet i liten grad påvirker vanlige folks holdninger og oppfatninger. Dette til tross for at nordmenn har tillit til institusjonene (Frønes i Eriksen (red.)2006:54). Frønes

hevder at den moderne utrygghet i Norge ikke er basert på en faktisk utrygghet, heller ikke på mangel på tillit, men på en moderne forståelse av risiko. Jeg vil legge til at i forhold samfunnets robusthet til å forebygge, takle og bearbeide en kritisk hendelse, bør den subjektive følelsen av utrygghet ikke undervurderes. Den samme subjektive følelse av utrygghet kan også vise seg vesentlig i det OECD omtaler som den limbo eller overgangsperiode risikofeltet ser ut til å være inne i (ref. OECD i innledningen til oppgaven).

Tilpasningsutfordringer, ikke minst i overgangsperioder, gjelder for eksperter og deres redskaper, som for eksempel sannsynlighetsberegninger, men vil også gjelde innbyggers arbeid med å forholde seg til fare og risiko. Med ”moderne forståelse av risiko” sikter Frønes bl.a. til minimalisering av risiko som han ser som et grunnleggende prinsipp eller en grunnleggende rasjonalitet i det norske samfunn. Det er vanskelig å se på hvilken måte risikominimalisering er mer grunnleggende for vår type samfunn enn andre. I alle samfunn har det til en hver tid vært farer og risiko - og strategier for undertrykkelse og minimalisering som kan gi uttrykk for, og bidra til, sosiale og kulturelle forhold. De kulturelle strategiene varierer. Også i tidligere samfunn kunne de for eksempel beregne sannsynlighet for fare og risiko, men rasjonalen sto ikke så sentralt som den gjør i vår kultur. Foucault setter dette i sammenheng med styring og kontroll av en befolkning og beskriver ”vitenskaplig klassifisering”⁶ som en av de tre mest sentrale måter hvorved mennesker i samfunn blir objektivisert og styrt.

Som det fremkom under feltarbeidet er sannsynlighetsberegninger en vesentlig del av eksperters og myndigheters⁷ grunnlag for policy, kommunikasjon og kontroll. Klassifiseringer inngår i sannsynlighetsberegninger som kan sees som strategier for ekspertkontroll over områder med usikkerhet. Usikkerheten blir ”ryddet på plass” i et numerisk system og fremstår som ”ordnet” og dermed til en viss grad under kontroll. Slike beregninger kan ut fra dette, ses som uttrykk for en kulturell strategi for risikominimalisering og som en null-risiko-strategi (ref. Paine), det vil si en kulturell strategi for å fortrenge farer eller ”rydde” i farer. Jeg vil nå

⁶ Foucaults klassifisering rommer langt mer enn statistiske beregninger, men også størrelser som språk og biologi.

⁷ Uttrykket ”eksperter og myndigheter” gir rom for å vise at mange eksperter er i myndighetsapparatet – andre er utenfor. I myndighetsapparatet er det også individer som normalt ikke vil regnes som ”eksperter” selv om de har oppgaver knyttet til vurdering og beslutning.

se nærmere på kulturelle dimensjoner ved språk som symbolproduksjon⁸ i forbindelse med farer og risiko.

Hvor trygt er trygt?

”Kan du garantere at vi er trygge?” Spørsmål fra ”innbygger” til kommunalsjef under kommunal kriseøvelse/feltarbeid våren 2006.

Verbale ytringer er vesentlig når det gjelder forståelse for og håndtering av kritiske situasjoner. Er det kjennetegn ved måten grupper eller individer artikulerer og kommuniserer i forbindelse med risiko – utover henvisning til beregninger og sannsynlighet?

Eivinds vurdering

Eivind er ekspert med bakgrunn innen brannvern og helsesektoren. Han er i 40-årene og har god gang i karrieren. Han er verbal og holder ofte foredrag. I de grundig gjennomarbeidede power-point-presentasjonene er det plansjer med oppsett fra forskningsprosjekter om risiko og om hvordan mennesker forholder seg til risiko. Med basis i et lysark forteller han om hvordan folk flest ser ut til å tåle hendelser med årsak i naturen, bedre enn hendelser der menneskelig svikt er årsaken. I tre foredrag legger han vekt på hvordan folks tiltro til et godt utfall av en kritisk situasjon øker ved øvelse og trening (tiltro til egen mestring). Han er opptatt av å trekke sammenligninger mellom håndtering av risiko generelt og hvordan vi håndterer risiko i trafikken. Han er fascinert av hvor mye fornuftig folk gjør i trafikken. For ham er det et ansvarsbilde som kunne transformeres til andre områder. Eivind arbeider mye med de store spørsmål – om beredskap ved terror situasjoner og større samfunnshendelser. I foredragene artikuleres lite om hva enkeltmennesker skal gjøre – eller forberede seg på – i forhold til dette.

⁸ Språk som handling behandles bl.a. av Desjalais (1997) ”Shelter Blues”. Jeg tar i oppgaven utgangspunkt i at språk må anses som aktørers handling.

I en samtale på tomannshånd, etter en gjennomgang av overordnede punkter på lysark, tok jeg opp med ham hva enkeltpersoner kan bidra med for å ta ansvar. Eivinds arbeid kan omfatte for eksempel beredskapsplaner dersom det skulle skje et gassangrep eller oppstå mistanke om gassangrep. På spørsmål mener han at det ikke kan hjelpe stort uansett hva enkeltpersoner gjør hjemme, for eksempel ved å ha nødlager av vann og tørrmat slik at de kan vente innendørs noen dager på beskjed om det er trygt å gå ut. Det er ikke meningen at folk skal gå til tilfluktsrom hvis det skjer for eksempel et gassangrep. Folk skal holde seg innendørs. Eivind mener at enkeltpersoner likevel ikke skal sjekke hvorvidt deres egne hus er egnet til beskyttelse ved å være tette nok eller ha et tett nok rom slik at det kan fungere som tilfluktsrom. Han mener at det på noen områder er urasjonelt for den enkelte å ta forhåndsregler. Hvis det skjer noe er det viktig med troverdige myndigheter som kan kommunisere troverdige og hvis det oppstår en uklar situasjon må folk holde seg til myndighetene. Eivind forholder seg til at det uansett ikke blir helt trygt for noen – og at de små tiltakene vil nytte lite.

Avsperring av fugler

Sivilforsvarets mannskap skal delta hvis det kommer utbrudd av fugleinfluenza hit til landet. Et slikt oppdrag kan de få fra tilsynsmyndighetene på dette området. Et møte mellom tilsynsmyndigheter og Sivilforsvaret drøftes i kapitlet ”Balansekunst”. Representanten for tilsynet fortalte at det ikke skal settes opp sperringer rundt områder der det evt. blir funnet smittet fugl, fordi det uansett kan komme fugl som faller ned rett utenfor sperringen. Derfor var kontoret pålagt av sentrale myndigheter å lage skilt med karttegninger der folk selv kan se hvor det er funnet syk fugl. På slikt grunnlag kan folk vurdere om de skal gå videre. Tilsynsrepresentanten fortalt at det da også vil være folks eget ansvar om de kommer inn i et område og ikke ser skiltene, selv om det blir viktig å plassere skiltene tydelig. Han syntes det var riktig fremgangsmåte siden det ikke er nyttig å ha sperringer som ikke virker 100 %.

Arves resignasjon

I Telemark arbeider en kommuneleder med erfaring fra et større beredskapsprosjekt. Etter mange års arbeid med beredskap ga han opp.

Jeg opplevde det som likegyldigheten og det skremte meg. Det er nok fordi vi planlegger for det som liksom ikke skal kunne skje. Hvis det likevel skulle skje tror de at de kan ta det ”på hæla” – og takle det likevel. De er med på å lage planverk og det er mange møter, men uten at noen virker helt interessert. De tenker uansett at planverk og øvelser ikke gir sikkerhet og at hvis det virkelig skjer noe, må man likevel improvisere. Men kommunene må kunne vise til at de planlegger og forbereder og innbyggerne stiller strengere krav til kommunen enn for bare få år siden. Uansett er det enklere å tenke seg og trene på de mindre ulykkene og ikke på de store krisene som kan skje. Det er enklest å tenke seg case som for eksempel en trafikkulykke der kommuneledelsen kondolerer pårørende – med påfølgende sak i media.

Helt sikkert – nesten sikkert

Informanterfaringene og utsagnene i avsnittene over bekrefter en opplevelse av at det innen samfunnssikkerhet og beredskap er stor vekt på ytterpunkter som om det artikuleres i forhold til en skala der det kun er to punkter; 0 % eller 100 %. Mer konkret betyr dette at naturvitenskaplige beregningsmåter med gradering, i liten grad ser ut til å gjenfinnes i erfaring og tale uten tallgraderinger. Hvis trygghet og utrygghet er to ytterpunkter i en akse, hvordan kan vi artikulere aksens midtpunkt i et samfunn der det er en utbredt holdning at det skal være trygt i betydning risikofritt?

Ser vi på de konkrete casene ovenfor kan det se ut til at Eivind markerer at: hvis det skjer alvorlige kritiske hendelser er det så kritisk at det likevel ikke betyr noe særlig om noen kan holde seg unna en evt. fare noen dager. Erfaringer fra for eksempel kjernekraftulykken i Tjernobyl kunne gi et annet svar på dette. Det kan likevel se ut til at gradering – det at noen flere kanskje kan unngå skader i en katastrofe - oppleves som såpass marginale at det skyves vekk. Under foredrag ga Eivind et mer nyansert syn ved å fokusere på ulike menneskers reaksjoner under krise og ved å fokusere at trening er viktig for folks tiltro til egen innsats.

Også eksperten fra tilsynsmyndighetene opererte tilsynelatende med et utgangspunkt om at det som ikke kan sikres helt, like gjerne kan stå åpent. Landbaserte sperringer mot flygende fugl kan ikke gjøre det trygt. Slik illustrerer han det jeg møtte hos flere informanter i forhold til en utelatelse av gradering; enten kan noe gjøres trygt – eller det er utrygt. En ansatt ved Sivilforsvaret som jeg hørte foredraget sammen med, var sikker på at hun helst ville ha sperringer. Likevel forsto hun at det ikke ble helt trygt – bare tryggere og samtidig mindre komplisert enn å lese sporadisk opphengte kart. Hva så med kommunelederens resignasjon

over det han så som manglende respekt for planverk og øvelser? Andre i kommunenettverket kunne nok å behov for å minne hverandre om at det er mye god energi i å kunne ta ting på sparket i praktisk handling i kriser, men det kan også ligge under en mistillit til planverk og øvelser fordi de ikke eliminerer utrygghet. Planarbeid og øvelser minner oss om farer og blir således en del av trusselbildet. Strategier for å overse farer er en vesentlig kulturell dimensjon ved risiko (ref. Paine m.fl.). Det er likevel en uttalt tradisjon under ulykker og samfunnskriser at så mange som mulig skal reddes. Dersom eksperter/byråkrater/kommuneansatte med ansvar innen risiko, bevisst eller ubevisst, fokuserer på ytterpunkter i sin risikotilnærming, kan det ha følger for deres planlegging mot visjonen som deler av sektoren har valgt seg; ”Et trygt og robust samfunn – der alle tar ansvar”.

En profesjonell holdning

I pausen under en konferanse om samfunnssikkerhet ordla en av ekspertene seg slik:

Vi må forholde oss profesjonelt til risiko. Det blir forventet en ryddig holdning fra vår side. Det er viktig at det ikke gis store forhåpninger til hva det egentlig er mulig å hindre av alvorlige jordras og utfall av fjell i fjorden. Folk må huske hvor trygt det er i Norge. Det er viktigere enn å være opptatt av å prøve ut ny teknologi – og det er ikke sikkert at det kan holde fjellet tilbake.

Sammen med kursdeltakere fra utdanningssenteret var jeg under feltarbeidet på besøk på ekspertens arbeidsplass. Jeg opplevde at eksperten var opptatt av å vise et klart og tydelig ståsted i vurderingen av kritiske situasjon. Men: hva ønsket han å si? At en ryddig holdning inngir trygghet – eller at Norge er et trygt land selv om det kan skje ulykker – eller at myndighetene likevel ikke kan ta seg av alt – eller at folk er for opptatt av utrygghet?

Eksperten befant seg i det vi, inspirert av Goffman, kan kalle ”frontstage”. Han var i et offentlig rom der han skulle presentere seg og fremstå som ekspert, det vil si på et ”sceneområde” der man er svært bevisst og kontrollert i forhold til hvilket inntrykk man gir andre (Goffman 1959). I alle sektorer vil det være etablerte måter å formulere fagpolitikk på. Spesialistene fremfører det de opplever som sin rolle ved å være profesjonelle i betydning ”ryddige” og ofte ved å dempe forventninger til tiltak i offentlig regi. Spesialisten overforsvarte det offentliges begrensninger når det gjaldt sikringstiltak. Ikke sjelden innen

sektoren høres utsagn som ”...de må ikke vente at det offentlige skal ta ansvar for alt” eller ”Folk kan ikke bare lene seg på myndighetene”. Dette kan indikere dilemmaer og overbelastning i forhold til det de opplever som ansvarsoppgaver (ref. Vike 2002). I en slik sammenheng blir gjerne befolkningen/innbyggerne ”der ute” fremstilt som en ensartet gruppe med sammenfallende karakteristikk, som en motsetning til ”oss her inne”; de ansatte selv.

Som nevnt i innledningen til denne oppgaven mener Vike (2002) at politikk i Norge oppfattes som et viktig redskap for realisering av humanistiske mål i større grad enn i andre vestlige land – og beskriver motstridende krav og hensyn i lokalpolitikken. Jeg antar at trygghet (og forutsigbarhet) er blant slike humanistiske mål.

Myndig kriseøvelse

Under feltarbeidet deltok jeg, sammen med Sivilforsvaret, under en større kriseøvelse i en fjellkommune. Kommune hadde valgt uttrykket ”kriseøvelse” og det skulle for første gang på fire år øves på felles håndtering av en tenkt kritisk hendelse. Jeg kjørte sammen med en sivilforsvarsrepresentant til kommunehuset der ordfører, rådmann, andre ledere i kommunen og ansatte var samlet, sammen med representanter for fylkets beredskapsavdeling, fra politiledelse, ledelsen av helsesektoren, Sivilforsvaret og Forsvaret. Som vanlig ved kriseøvelser hadde en liten gruppe (to fra kommunen og en fra fylkets beredskapsavdeling) utviklet et scenario på forhånd og laget det som kalles spillteknisk plan; beskrivelser av tenkt dramaturgi under øvelsen. Valgt scenario var sykdomstilfeller på skolen, elever i helsefare, stadig flere blir syke, mistanke om forurenset drikkevann, bekymrede foreldre, også nasjonal presse komme til bygda, samme vannkilde avdekkes i bruk for pleiehjemmet, gamle føler seg etter hvert dårlige etc. Øvelsen ble ikke spilt i ”real time”; med hendelser i samme tempo som om det var en virkelig situasjon. Under øvelsen var hendelser som ”normalt” ville strukket seg over ca. et par døgn komprimert i tid til fire timer. Slik blir det virkelig travelt.

Stemningen var spent før start, ikke ulik stemningen før startskuddet går i veddeløp. Under kriseøvelser arbeider mennesker som ellers har atskilte kontorer og atskilte bygninger, som oftest tett sammen. Under denne øvelsen satt de fleste ved et stort ovalt bord, med unntak av ordfører, rådmann og en assistent som satt ved et mindre skråstilt bord med plass også for politisjef og helsesjef. Alle kunne høre hverandre, se ansenhet og stress – og få med seg hvem som var aktive og som tok styringen. I et rom ved siden av satt spillteknisk stab med

hjelpere. På tekjøkkenet ved siden av var alt gjort klart, for som Anne på kjøkkenet sa: ”Under kriseøvelse må vi ha mye kaffe, godt pålegg på rundstykkene og vafler.”

Første melding om mulig smitte på skolen kom fra en ”lokal-journalist” som plutselig dukket opp i 1.etasje. Før start hadde jeg blitt bedt om å spille journalist fra distriktsavisen. Deler av tiden satt jeg derfor på stabsrommet og ringte opp aktuelle nummer og personer som spillstaben hadde satt opp på forhånd. Spørsmål og informasjon fra pressen er med på å drive frem ”spillet”. Etter hvert ble det hektisk stemning i kriseledelsen: Skulle barna sendes hjem fra skolen?, skulle folk bli bedt om å ikke drikke vann fra springen?, hva med kyrene – kunne de få vannet ?, skulle sykehus varsles om at det kunne komme mange pasienter?, skulle kommunen betale ”kjøpe-vann” til folk – og hvorfor hadde ingen reservevann når butikken var i ferd med å gå tom? Hvor lang tid kan det egentlig ta å finne en smittekilde?

Ordføreren var, i tråd med kommunens kriseplan, kriseleder og talsmann utad. Etter hvert ble det tydelig at mange i rommet mente at rådmannen var bedre egnet. Samtidig ble de to på sentralbordet utslitt av telefoner fra pårørende, innbyggere for øvrig, fra presse og andre som ikke kunne få svar fordi kriseledelsen ofte ikke hadde svar å gi raskt nok.

Etter et par timer var det for alvor fart i arbeidet med å oppspore smittekilden. Det hadde ikke kommet meldinger om flere syke den siste halvtimen og kommuneledelsen pustet litt lettere. Da spurte en ”TV-reporter” ordføreren: ”Kan du garantere at vi er trygge nå?” Det ble lang pause og tydelig at den erfarne ordføreren ikke fikk formulert seg i det som vel skulle være noe mellom å være trygg – og å være utrygg. ”TV-reportere” ga seg ikke og fikk oppfølging fra ”distriktsavis-journalisten”. Begge sa høylydt at folk nå ville ha klart svar. Ordføreren så ut til å føle seg langt fra trygg, selv om dette bare var en øvelse. De famlende svarene om at kommunen gjorde hva den kunne etc, ble notert av spillstaben, som i følge vanlig rutine for kriseøvelser, skulle skrive utførlig evalueringsrapport.

Situasjonen kan illustrere Bourdieus syn på lingvistiske utvekslinger som situasjonsbestemte møter, der det som sies ”får farge” av konteksten og der ordenes makt er avhengig av hvilken delegert makt den som snakker (talsmannen) har (Bourdieu 1991). Talehandlinger er ytret i reaksjon til tidligere omstendigheter og i forventning om at den vil føre til responser. De er derfor et produkt av avsenderen, men også av de forventede tilhørerne – de han henvender seg til (Desjarlais 1997:187). Journalister har i kritiske hendelser makt som delegater for

befolkningen – og som en som kan utpeke skyldige. Ordføreren fornemmer at det er hans oppgave å skape trygghet (gjenopprette trygghet). Utfordring er å formulere at en situasjon kan være administrativt under kontroll selv om farer og risiko ikke er tatt vekk/elimineret. Kan trygghet og bekymring/utrygghet integreres i en prosess og munne ut i et svar? Wikan beskriver vestens tanke-splittende tendens til å stenge ute følelser. Som nevnt tidligere i oppgaven så hun hvordan balinesere så ut til å oppleve at ”tenke” og ”føle” var integrert i en prosess, kalt ”thinking-feeling”. Denne prosessen fremsto som avgjørende for balineserne for å få kunnskap om seg selv (Wikan 1992:463).

Det kan se ut til å være mindre mulighet i vår kultur for kategori-overskridende begreper. Informanter ansatt i ”det offentlige” ser ut til å ha som et generelt utgangspunkt at de blir forventet å ha kontroll(i betydning full kontroll). Informanter som ellers ville forstått at journalister og andre setter spørsmål på spissen, våger ofte ikke å svare uten å forsikre total kontroll. Ordføreren på kriseøvelse i fjellbygda, så ut til å merke de overveldende og motstridende krav og hensyn som preger norske politikere med arbeid i nærkontakt med befolkningen (ref. Vike 2002).

Gradert uro

Vi arbeider med å få beregningene ned fra å være store modeller til å bli modeller og analyser vi kan bruke for mindre områder og regioner. Med de store modellene er det vanskelig å fange opp hva som skjer mer lokalt eller nasjonalt.

En ekspert i direktoratet tok under feltarbeid opp behovet for mindre modeller i forhold til å se hvordan klimaendringer slår ut. Uttalelsen falt som en bisetning under et foredrag, fra eksperten som har samfunnsvitenskapelig bakgrunn. Uttalelsen kan gi informasjon om at ansatte i beredskapssektoren arbeider i forhold til et dogme – på et tidspunkt i historien da de kan se behov for nye strategier.

Ønske om nye svar på utfordringene er langt på vei i tråd med observasjoner og mer uformelle kommentarer som fremkom under feltarbeidet, først og fremst utenfor formelle arenaer. Slik fremstår en avstand mellom det formelle, vitenskapelig pregede modeller og fakta - og de mer uformelle uttrykk. Etter ulykken ved atomkraftverket i Tjernobyli er det et vell av nye forhold som må tas med i sikkerhetsberegningene, skriver Sharon Stephens i en studie blant ulike

profesjoner med ansvar i forhold til kjernekraftproduksjon og strålebeskyttelse. (Stephens i Hoffman & Oliver-Smith 2002:108).

Tidsånden er tallfesting og spesielle metoder for tallfesting. Det kan stilles spørsmål ved om risikoanalyser har fått en for dominerende plass som grunnlag for policy og kommunikasjon. Forhold som indikerer dette kan se ut til å være blant annet:

a) Implisitt antakelse av at risikoanalyser er politisk nøytrale analyser av ”kulturfrie” individer (Douglas 1992) b) Risikoanalysenes fokusering på relativ fare samsvarer i mindre grad med individers fokus på konsekvenser i forhold til om egen person/egne omgivelser blir berørt/ikke berørt c) Risikoanalysenes fremtredende plass kan fortrenge narrativer⁹ og betydningen av det situerte subjekts risikovurdering

For å eksemplifisere punkt c) vil jeg trekke fram John Adams som beskriver hvordan britiske myndigheter i trafiksikkerhetsrapport opplyser at ulykkesraten i trafikken har sunket selv om trafikken er mer enn fordoblet. Ingeniørene insisterer på at veier med *få ulykker* er sikre veier og at folk som klager på trafikken er nevrotiske (Adams 2001). Andre vil likevel stille spørsmål ved hva som er passende måling av *utsatthet* i trafikken. Når trafikkmengden øker vil folks svar på det de oppfatter som en trussel, være økt forsiktighet blant annet ved å kjøre barn til skolen istedenfor å gå selv. Ved en slik innfallsvinkel tydeliggjøres hvordan enkeltmennesker handler i forhold til egen vurdering av risikonivå. Utfordringen når de ”objektive målingene” av risiko står i fokus, er nettopp den individuelle utformingen og justeringen av risikobildet, det vil si hvordan individer regulerer i hvilken grad de utsetter seg for fare og i hvilken grad de setter inn mottiltak. (Individuell utforming vil bli drøftet videre i kapittel Personlig på jobben.)

Vitenskapsbasert kunnskap kan skygge for å se de verdibaserte styringsvalg. Individuelle tilpasninger til risikobildet kan sees som respons til politiske beslutninger og ekspertråd. Lupton er kritisk til Beck og Giddens som hun mener i for liten grad vektlegger enkeltpersoners respons til ekspertråd og ekspertise (Lupton 1999:108). Slik respons kan aksentuere verdispørsmål og spørsmål knyttet til medbestemmelse i den samfunnsmessige

⁹ Med narrativ menes her ”the telling (in whatever medium, though especially language) of a series of temporal events so that a meaningful sequence is portrayed” (Kerby i Rapport 1997:74 fra Caplan 2000:157).

risikovurdering. Risiko debatteres gjerne på ekspertnivå, men skal håndteres av individer på lokalt nivå. ”Vanlige folks” kunnskaper tenderer å være mer lokalisert og individualisert enn det ekspertkunnskap er.

Under feltarbeidet, via observasjoner, semi-strukturerte intervjuer og samtaler om risiko, fremkom et bilde av at mange tyr til ytterpunkter når de forholder seg til farer og risiko. Noe er farlig – eller ikke farlig. Noe er trygt – eller ikke trygt. I liten grad graderes utsagn og oppfatninger slik de tallmessige beregningene kan plasseres i en skala fra 0 - 100 %. Dette gir seg også uttrykk ved at offentlige institusjoner som inngår i ”felten” til denne oppgaven, i utstrakt grad bruker uttrykket ”krise” om hendelser som kan føre til brudd med den daglige kontinuiteten og trygghet. For eksempel blir uttrykket krisehåndtering brukt i forhold til små og store hendelser – og under forberedende arbeid selv om man ikke kjenner omfanget av det som kan komme til å skje. Uttrykket ”krise” blir dermed brukt som et mer generelt begrep istedenfor andre – og kanskje mer nyanserte uttrykk, så som uventet hendelse, risiko eller kritisk situasjon.

På hvilken måte vi opplever – og evt.uttrykker - våre omgivelser er ikke noe vi normalt reflekterer over. Det er sjelden artikulert hvordan ord og uttrykk legger premisser for hvordan individer forstår og forholder seg. Sammen med annen praksis kan ord og uttrykk være inngang til forståelse av den kulturelle konteksten. Kommunikasjon er basert på det samme konseptuelle systemet vi bruker til å tenke og handle. Med bakgrunn i dette kan for eksempel metaforer¹⁰ gjøre nytte som kikkhull inn til ”kulturen” fordi den menneskelige tankeprosess, iflg. Lakoff & Johnsen, er metaforisk strukturert og definert (1980). I det norske samfunn kan det gi mening å si at kontroll har blitt en metafor for trygghet. Trygghet konnoterer forutsigbarhet og stabilitet. Det artikuleres i mindre grad hva kontrollen skal bestå i og for hvem. Sannsynlighetsberegning og andre typer risikoestimering kan ses som en kulturelt preget strategi for å oppnå kontroll over usikkerhet - og den ”vitenskapliggjorte risiko” kan sees som en kulturelt preget strategi for styring og kontroll.

¹⁰ Med metafor mener jeg et uttrykk som overføres fra ett innholdsfelt til et annet innholdsfelt.

Oppsummering

I dette kapitlet har jeg drøftet hvordan risikoanalyser og sannsynlighetsberegninger gir utfordringer for eksperter og for ”lekmenn”. Beregningene representerer en type kulturelt preget inndelingspraksis som tas i bruk som strategi for å konstruere og rekonstruere virkelighet. Ved slike beregninger blir det lagt til grunn en antatt grad av sikkerhet fra 0 til 100 %. Tallstørrelsen gir mulighet for en gradering av farer og risiko. Gradering for øvrig ser i liten grad ut til å finne sin plass i eksplisitte eller implisitte fremstillinger av risiko. Eksperters og myndigheters bruk av risikoanalyser kan være en utfordring i forhold til samhandling med ”lekmenn” om risikoforståelse. Jeg har sett på individers forståelse av gradering og risikotilpasning og argumentert for nødvendigheten av å revurdere risikoanalyseres plass i politikktutforming og i kommunikasjon om risiko.

4. Flommen og fremtiden

Dette kapitlet handler om risikodiskurs i kulturelt perspektiv og om hvilke forståelsesrammer ulike aktørers kan ha i møte med risiko. I diskursen står dikotomien natur – kultur sentral. I kapitlet drøftes hvordan myndigheter og innbyggere kan se ut til å ha felles mål for sin risikohåndtering, men bruke eller ønske ulike strategier for å nå målet.

Navigering innen risikofeltet kan oppleves som utfordrende og preget av mange motsetningsparr eller dualismer, som trygghet-utrygghet og ro – frykt. Jeg vil se nærmere på dikotomien natur – kultur som står sentralt i risikovurdering. I kapitlet tar jeg utgangspunkt i en storflom som tidlig i 2006 rammet en liten kystbygd i Midt-Norge. Jeg gir hendelsen bred plass fordi den tydeliggjør kulturelle forhold jeg ser som sentrale også i forhold til andre deler av felten, så som direktoratet og utdanningscenteret.

Liten bygd – stor flom

”Vi kan it` styr natur`n!”

Utsagn fra informant i flombygda, generelt uttrykk i flere miljøer studien omfatter.

Den lille bygda vender ut mot havet. Bak ”ryggen” har bygda et fjellområde med et stort vassdrag med nedslagsfelt på 115 km, 4 kraftstasjoner og 7 regulerte dammer. Bygda har omlag 600 innbyggere

Storflommen kom i januar 2006. Kystbygda opplevde å få 350 millimeter nedbør på 3 døgn. Vannstanden var to meter over normalen. På det verste var elven ca. 43 meter bred mot 8-9 meter til vanlig. Mange ble evakuert. Et hundre år gammelt hus ble tatt av flommen og seilte kneisende ut i havet. En del av bygda var uten veiforbindelse i halvannet til to uker. Flere steder fungerte verken fasttelefon eller mobiltelefon. Bygda opplevde en flom som ”ikke

kunne skje” – en flom som er kalt en 1000-års flom – en sjelden hendelse som inntreffer på grunn av en rekke særlige omstendigheter

Der elven i den flomrammede bygda var på sitt bredeste bodde to-barns-far Olav:

På formiddagen tok elva huset. Elva sto på og græv. Huset kantra med grunnmur og pipe og før ut i havet i 10-12 knops fart. Jeg hadde fått ungene ut like før, etter en natt med høye lyder fra store stein som vannet tok med seg nedover. - Hold en kopp kaffe ut av vindu til meg hvis jeg seiler forbi i huset mitt, sa naboen noen timer før, da vannet steg for alvor. Men: det ble huset mitt som før. Huset hadde stått i nær 100 år. Den gamle trebrua flommen tok, var nesten like gammel og nybrua som røyk var fra `72. Ingen tenkte at dette kunne skje.

På vertshuset ”Hawaii Inn” fortalte Olav om flommen, på tomannshånd. Han er en staut kar i 30-årene. Han understreket at ingen kunne tenke seg en så stor flom i bygda: ”Det var ingen som visste at det skulle komme så mye nedbør.” Olav snakket videre om naturen som iblant skaper utfordringer man ikke kan gjøre noe med. ”Vi kan it` styr natur`n ,” formulerte en annen i bygda. Holdningen til at naturen må tas som den er, er utbredt. Med naturen må man være tålmodig – og gjerne bruke humor for å gjøre situasjoner lettere. Da Olav fortalte sin historie, valgte han, på sentral plass i sin fortelling, å ta med naboens bemerkning om kaffekoppen han ville ha med seg på veien ut i havet. Hva er det med kaffedriking som aktivitet som gjør at informanten ønsker at det skal bli stående som del av historien i ettertid, del av den historien som Olav omtalte som ”den verste dagen i mitt liv”? Hvilke assosiasjoner venter Olav å vekke med dette? Kaffens sentrale plass i historiene om krisesituasjonene, observeres også i studien ”Å leve på en vulkan” (Stangeland 2004), der innbyggere på Vestmannaeyjar i sine historier om vulkanutbruddet, tar med at folk tok seg tid til kaffedriking midt under utbruddet. Olavs markering av kaffen forbindes med det Sherry Ortner kaller rotmetafor (1973), det vil si et statisk formelt bilde som har funksjon som metafor for tanken. Kaffedriking i et tilfelle som dette assosierer tilstander som ”pause” og ”holde roen”. Markeringen kan sees som del av det Ortner beskriver som ”all those cultural sequences of action which we can observe enacted and reenacted according to unarticulated formula in the normal course of daily life” (Ortner 1973:1341).¹¹ Kaffen vekker assosiasjoner. Turners symboldefinisjon kan nevnes i denne sammenheng, der han skriver at et symbol er noe som representerer noe annet ved assosiasjon, likhet eller konvensjon/vane (1982:16). Den

¹¹ (Ortners nøkkelsymboler som inngang til kulturanalyse behandles bredere i annet kapittel.)

hverdagslige handlingen; kaffedrikking, bidrar til markering av at livet går sin gang og går videre gjennom kritiske situasjoner, slik også naturen går sin gang og ikke kan styres. Ved å introdusere at hverdagen fins midt i det ekstreme kan man oppleve en slags orden og mening. Samtidig kan en slik kobling av det ekstremt ekstraordinære og det ekstremt hverdagslige føre til en form for kollaps som henger sammen med at distinksjoner oppheves. Det vil si at det oppstår en forvirring omkring hva slags hendelse/situasjon dette egentlig er – en farefull situasjon eller noe annet. Den humoristiske kommentaren om kaffekoppen ble uttalt på forhånd - før flommen tok huset - og kan også sees som naboens trøst og håp for dem begge. De kunne ikke vite hvem som ville bli rammet – krisen var vilkårlig i betydning at den kunne ha rammet den ene like godt som den andre.

Det hadde lenge vært lovet et folkemøte etter flommen. Det kom ca. 60 mennesker til kommunehuset den kvelden og som feltarbeider hjalp jeg til å bære inn ekstra stoler. Åpningsbildet på kommunens power-point-fremvisning var et fredlig landskap, et rolig hav og solen som går ned. ”Sånn er det egentlig her,” sa kommunens representant. Det ble fortalt at flommen var en 1000-års flom. Uttrykket ”1000-års flom” har utspring i sannsynlighetsberegninger. Ingeniører og andre yrkesgrupper kartlegger ulike hendelser som kan sammenfalle i tid og dermed utløse kritiske situasjon av tenkt størrelse. Uttrykket indikerer en flom statistisk sett bare oppstår om lag hvert 1000 år. ”1000 årsflommen er en statistisk størrelse- den ska ittj kom i virkeligheta – men her kom den”, sa kommunekonsulenten før folkemøtet. Kommuneledelsen, som fremmet krav til staten om midler til gjenoppbygging, minnet om at dette var 1000-års flommen og nevnte de helt ekstraordinære forhold som de mente hadde ført til flommen; nesten snøfritt, frossen mark med stor avrenning i forhold til opptint mark og fulle magasiner i dammene i vassdraget på grunn av mye nedbør. ”En slik situasjon kommer ikke igjen”, sa den ene i kommunen og understreket hvor sjeldent det er at naturen skaper slike forhold. ”Ekspertene sier vi hadde en 1000-års flom. Det er spesielt og ikke til å styre.”

Enkelte i bygda hadde før folkemøtet nevnt at elven ble ført i en sving da nyveien ble laget på 70-tallet. Svingen kunne virke som en brems for vannet. Det kunne også den ene av det to broene. Den var bygget med kort spenn, slik at elven ble bredere enn broen når vannet steg og brofestene kunne virke som brems. I vassdragets dammer har kraftselskapet fått bygge damveggene så høye som de har lov til å ha vannstanden. Er dammene fulle i påvente av strømproduksjon, skal vannet renne over.

I samtaler om risiko i miljøer som oppfattes av denne studien, er det ikke sjelden at personer gir uttrykk for ”natur” på en slik måte at det kan oppfattes som ”den materielle verden i seg selv”. Denne måten å omtale risiko og hendelser på, gjenfinnes hos mer ”vanlige” innbyggere, hos byråkrater og eksperter. Slik omtales naturen som det fysiske naturmiljøet rundt oss, som noe eksternt man selv ikke er i. Før jeg går videre i analysen er det nyttig å se nærmere på begrepene natur og kultur.

Natur og kultur

I den flomrammede kystbygda, og for mange andre av informantene, fremstår det som en vanlig forståelse at ”natur” er det fysiske miljøet vi har rundt oss. ”Natur” anses som en objektiv størrelse med universelle kvaliteter, uavhengig av tid og sted (Coates 1998:1). Det komplekse begrepet ”natur” kan også uttrykkes som ”den materielle verden i seg selv” (Williams 1983:219 i Stangeland 2004). Forståelsen av begrepet er resultat av en langvarig historisk prosess; fra mer konkret oppfattelse til mer abstrakt - og følger endringer i religiøs og vitenskapelig tankegang. Dette fører frem til Descola og Palsson som mener at naturen, slik vi oppfatter den, må erkjennes å være sosialt konstruert (Descola and Palsson 2002:15).

Kommuneledelse og andre på møtet i den flomrammede kystbygda, snakket om flommen som natur – og appellerte til statistikk, en kulturell størrelse, for å forklare flommen som natur. Enkelte innbyggere i den flomrammede bygda ønsket å snakke om oppbygging av dammene i vassdraget, samt om omlegging av veien; menneskeskapte endringer. Disse oppfattet flommen som forårsaket også av slike forandringer – det vil si som inngrep i naturen. Ifølge Oliver-Smith (i Hoffman & Oliver-Smith 2002) henger de ulike syn på naturkatastrofer sammen med rådende holdninger til forholdet mellom natur og kultur. Natur og kultur har blitt ansett som motsatser og atskilte kategorier, men ikke minst de senere år er dikotomien problematisert, blant andre av Ingold som ved sitt fenomenologiske perspektiv på natur og miljø tar utgangspunkt i relasjonen mellom individet og dets omgivelser – ”dwelling” (Ingold 2000 og 1992). Denne problematiseringen av begrepet ”natur” retter seg først og fremst mot menneskers opplevelse av naturen og om hvordan naturen oppfattes.

Natur som begrep kan eller bør ikke sees som det motsatte av *kultur*. Dikotomien natur – kultur fremstår som et paradoks fordi det som oppfattes som ”det naturlige” i utbredt grad er kulturelt konstruert. Siden det som oppfattes som natur er kontekstavhengig vil begrepets meningsinnhold skifte fra situasjon til situasjon og blir vanskelig å håndtere for eksempel i en diskurs om en flom i et bygdesamfunn.

Det er stilt spørsmål ved om skillet mellom natur og kultur i det hele tatt bør opprettholdes for deskriptive og analytiske formål. Et slikt syn støttes av Tilley (1994)/Ingold (2000) som hevder at rommet/omgivelsene og det sosiale ikke kan skilles fordi de ikke er avgrensede størrelser, men påvirker gjensidig (fenomenologisk teori). Dermed skulle det heller ikke gi mening å dele dem opp som studieobjekter. I forhold til den bevisste og ubevisste manipulering som skjer med begrepene i felten, vil jeg likevel mene at det i studiesituasjoner kan gi mening å undersøke hvordan begrepene fremstår som om de var atskilte størrelser.

Ser vi videre på den ”kultureerte” naturen, må den finne en plass innen begrepet ”kultur”, som er et omstridt kjernebegrep innen antropologien. Bradd Shore skrev i 1996 at antropologien, uten en robust definisjon av kultur, mister sin distinkte analytiske kraft (1996:9) Debatten om kultur som begrep har gått langs flere akser. Sentralt står spørsmålet om i hvilken grad kultur er felles for et samfunn. Et syn på kultur som noe felles og ubestridt, er kritisert av mange antropologer som så behov for nye definisjoner og nytt grunnlag for studier av dannelse, vedlikehold og utvikling av individ og av samfunn. Shore stilte spørsmål ved i hvilken grad kultur kan sees som felles for medlemmer av et samfunn (1996:8).

Vesentlig er det også hva som er fruktbare innganger til studier av kultur. Kultur studeres best ved å undersøke signifikante symboler, først og fremst i det offentlige rom/i felles rom, mente Geertz, som definerer kultur som “..the accumulated totality of patterns of ordered clusters of significant symbols that man makes sense of the events through which he lives(1973a:363). I mine data er dette relevant i forhold til hva som blir uttrykt og praktisert i det offentlige rom, for eksempel av ansatte i direktoratet, til forskjell fra de mer private rom (utenom formelle foredrag o.l.) – samt i undersøkelsen av diskursen omkring flommen i bygda på norskekysten.

Ser vi på avisdebatter og annen offentlig debatt om klimaendringer, kan det se ut som om anvendelsen av begrepene natur og kultur tilsynelatende er i endring. For øyeblikket er det mest ”politisk riktig” å vise til at klimaendringer er menneskeskapte. Dette kan illustrere

Lech`syn når han påpeker at kulturen og kulturelle uttrykk ikke er gitt, men oppstår og utvikler seg i prosess (1976).

Prosess, sammen med praksis og kompleksitet, blir utviklet videre av Moore (1999:11) som vektlegger at det er strid, diskusjon og motstand. Som nevnt er dette viktige perspektiver for denne masteroppgaven. Moore definerer kultur som ulike arenaer eller diskursfelt, der det er omstridt representasjon og motstand innen maktfelt. Hvert maktfelt vil ha flere diskursfelt/arenaer. Innen hver arena vil det være representasjon og motstand. En slik definering av kultur er et verktøy /et instrument til å undersøke relasjoner mellom individer, uenighet og maktperspektiv. Derfra kan linjen trekkes til praksisteori og til Ortner (1984:134) som definerer at kultur først og fremst er ”..the ways in which people think”. Praksisteori er studier av handling med politiske implikasjoner utført av aktører der verden og aktørene påvirker og ”skaper” hverandre. I prosessene har individene ulike valg; de kan velge mellom handlinger som ulike ”svar” på sine omgivelser/sin kultur.¹² I forhold til min empiri er denne teorien vesentlig blant annet i undersøkelser av individers risikotilpasning, det vil blant annet si i hvilken grad farer gis status som noe vi forholder oss til som risiko og iverksetter tiltak i forhold til.

To flommer i liten bygd?

Med bakgrunn i begrepene natur og kultur, vil jeg her undersøke nærmere hvordan flommen ble opplevd av folk i kystbygda.

¹² Et eksempel er Claudia Strauss & Naomi Quinns studie av ungdommen Paula der de viser hvordan hun tar egne valg i forhold til den kulturen hun vokser opp, samtidig som hun fører videre andre trekk ved kulturen (1994) .

Generelt oppleves flom som vannmasser, som skader og lager sår i naturen og legger igjen store mengder stein og jordmasser langs bredden. Hvis vi utover disse karakteristika tar med også andre opplevelser folk i bygda hadde, ser bildet noe annerledes ut. Som nevnt opplevde bygda en flom som ”ikke kunne skje” – en flom som vassdragseksperter ga benevnelsen 1000-års flom – en sjelden hendelse som inntreffer på grunn av en rekke særlige omstendigheter. Storflommen var ikke forutsatt i bygda og det var derfor ikke lagt planer for hva som skulle gjøres.

Observasjonene i kystbygda omfatter som nevnt at ”naturen” primært ser ut til å bli oppfattet som en ekstern kraft utenfor oss selv. Dette kan oppleves som et ønske om å gjøre verden til et enklere sted å være - for en selv og for andre; det kan tilsynelatende gi et enklere virkelighetsbilde for noen.

Resonnementet fremstår som flerfasettert:

- a) Fordi vi ikke kan kjenne naturens veier er det ikke nyttig å gruble og bekymre oss. (Man kjenner ikke naturens veier noen steder og det kan derfor oppstå farer alle steder.)
- b) Fordi mennesker ikke rår over naturkrefter kan ingen klandres for hendelsene eller risikoene. (Det uforutsigbare element ved naturen gir mulighet til å la være å finne ut av hvem som besluttet hva i forhold til for eksempel en bro-konstruksjon.)
- c) Fordi naturen ikke helt og fullt kan beregnes og forutsies, påvirker det situasjoner der naturelementet er et av flere elementer, det fører til at hele problemkomplekser kan unntas forutsigbarhet. (Man kan ikke klandre et firma for å ha tatt for store sjanser ved omlegging av et elveløp, all den tid man ikke kan vite helt sikkert hvor store vannmasser en elv kan føre med seg.)

I løpet av folkemøtet på kommunehuset, der jeg deltok to måneder etter storflommen, fremkom det stadig tydeligere at folk tilsynelatende snakket om to ulike flommer. 1) Vannmasser/flom der naturen er årsak - og 2) Vannmasser/flom der naturen/kultur er årsak.

En voksen kar, som tidligere bodde midt i flomområdet, var opptatt av at det burde være mulig å styre dammene, det vil si slippe ut vann i forkant når det er varslet mye nedbør:

Gamlingen sier at det ikke kan slippes ut vann fra de nye demningene. Noe er det slik at en dam skal regulere seg selv – den skal ikke tas i med menneskehender.

Yrkesfiskeren hadde reist seg da han siterte Odd Børresen og strofen om at ”...da markedsloven kom seilende ble det mykje gale i verda” – og fortsatte:

Siden 1973 har det ikkje vært no særlig flom, men ska vi bu her i et vassdrag der det ikkje går an å lette på trøkket - å regulere damman? Vi ha`kkje hatt krig heller siden `45, men vi ha`kkje lagt ned forsvaret av den grunn.

Yrkesfiskeren ga uttrykk for at man må kunne regulere dammene – og at vi må kunne forsvare oss og regulere vannstanden i dammene– selv om det skulle være lang tid mellom både flommer og kriger. Han sto midt i mot innleiderne som del av meningsytringen. Innlegget ble ikke fulgt opp av andre i salen. Fra møteledelsens bord ble det sagt at ” Vi kan neppe pålegg strømselskapan å forandre damma`n ut fra denne flommen her.”

Årsak og virkning

Enkelte i bygda fremstilte, som nevnt, flommen som en konkret størrelse, der årsak og virkning ble tillagt naturen. Konsekvensen flom ble oppfattet/beskrevet også som årsak til flommen. For andre, blant disse fiskeren, er flommen selvsagt også en konkret hendelse men den får i tillegg en dimensjon av noe mer ubegripelig. Denne dimensjonen omfavner både årsak og virkning av flommen for bygda sin del, men er også en relasjonell opplevelse av uklarhet mellom folk i bygda. Slik blir den konkrete flommen også en opplevelse av noe abstrakt, noe ugripelig og uhåndterbart. Det blir dermed mer utydelig for disse hvordan flommen skal forstås og håndteres individuelt og hvordan situasjonen vil bli håndtert av myndighetene.

Den ene gruppen, blant dem sentrale myndighetspersoner, omtalte flommen uten å vise til handlinger som kan hindre ny flom. Den andre gruppen ønsket fokus på det som evt kan hindre skadevirkninger ved en ny storflom. Slik beskrives det som ser ut som to ulike flommer. Under en samtale med Knut midt i 30-årene ble dette særlig tydelig. Knut har en sentral stilling i kommunen – og ble rammet av flommen. Han snakket først ganske rolig om hendelsen og om naturkreftene helt til kaffen var drukket opp, så la han heftigere til: ”... man sier for lett at alt som skjer er ekstremt – man sier ikke uforutsett – det var det det var!”

Han hadde kjørt innom i lunsjpausen. Det var stille i vertshuslokalet siden det ikke er vanlig for folk å sitte på kafé - og de utenlandske havfiskerne som losjerte på ”Hawaii Inn” var i båtene. Knut fortsatte:

Når man sier ekstremt tenker man at det ikke kunne vært forutsett. Det var unormalt høy vannføring, ikke ekstrem, - og den innsnevringen i elva – den unaturlige svingen - var jo menneskestyrt. Det ekstreme her var at man ikke kunne tappe ned bassengene, at svingen var laget i elva på grunn av nyveien og at den ene brua virket som en propp. Det var ikke mer nedbør enn elva kunne tatt unna og dette kunne vært unngått.

Det fremkom som svært viktig for Knut å få fram sin mening om at den store flommen kunne vært forutsett. Dette sto i motsetning til kommuneledelsens omtale av flommen som ekstern natur som det ikke kan gjøres noe med, som ikke kan forutsees og som statistisk sett ikke kunne skje og som derfor ikke skjer igjen. Ser vi ser nærmere på Knuts utsagn er det tydelig at han ønsket å dekonstruere kommuneledelsen syn. Implisitt kritiserte han kommuneledelsen, selv om han ikke ga inntrykk av å mistenke de gode kommunelederne i å bruke retorikk manipulerende.

Hva er ekstremt? Hva skal forstås som normalt eller unormalt? Kan man gjøre noe med naturen (f.eks. bygge en innsnevrende bro) – og så overlate naturen til seg selv igjen etterpå – og kalle den natur? Kommunelederne holdt seg til det som så ut til å være den mest etablerte holdningen, i allefall i det offentlige rom. I prosessen knyttet til meningsdannelsen er det over tid bestemte tolkninger som ”setter” seg og blir den etablerte tolkningen for en tid - ved at mange ser ut til å dele innholdet. Det pågår ”kamp” om ulike tolkninger (Leach 1967).

Opplevelsen av flommen, hendelsene etterpå og kommunikasjonen omkring dette, har trekk som gjenfinnes i annen krisehåndtering og risikovurdering, også i direktoratet og ved utdanningscenteret. Det er hendelser og risiko som individer opplever å ha virkemidler i forhold til – og det er hendelser og forhold som individer opplever å ikke ha oversikt over og ikke virkemidler i forhold til. Det kan være risiko av mer abstrakt karakter, som for eksempel tanken om et terrorangrep med biologiske våpen, eller det kan være hendelser som av individer oppleves som overveiende abstrakte fordi det fremstår som uklart hva man snakker om.

Den enkeltes risikoforståelsen ser ut til å avhenge av hvor konkret eller abstrakt hendelsen fremstår. Det oppleves også som vesentlig for risikoforståelsen om hendelser tilskrives naturen/naturkrefter eller om hendelser settes inn i mer detaljert kontekst, der individet kan involvere handlinger, se historiske trekk og fremtidsperspektiv i vurdering av risiko. I flg. psykiateren Lars Weisæth ser folk ut til å tåle hendelser som tilskrives naturen (Act of God) bedre enn det menneskeskapte, det vil si handlinger der mennesker står bak (Weisæth 2006).

Weisæth utdyper rangeringen slik: 1) Naturen 2) Menneskelige feil 3) Menneskelig unnlattelse 4) Menneskelig ondskap. Ved henvisning til naturen som årsak til for eksempel flommen i kystbygda, kan det ligge implisitt en antakelse om at det beste for mange er å samles om at naturen selv er årsaken til hendelsen. Samtidig ser vi at opprettholdelse av dikotomien natur-kultur, ikke virker like aktuell for alle. Når det gjelder håndtering av frykt/redsel for eksempel terror, viser Weisæth til tre faktorer som må ligge til grunn for det han kaller en realistisk risikovurdering. Hendelsen må oppleves som 1) begripelig 2) håndterbar og 3) som viktig/meningsfull sak

Ifølge mine data fra feltarbeidet synes det vesentlig hva slags forståelse eksplisitt og implisitt folk har av begrepene natur og kultur. På det grunnlag dannes "begripelighet" (ref. Weisæth) eller uklarhet - for enkeltsubjekter og i relasjon mellom subjekter. Som strategi mot uklarhet kan noen ønske å praktiske tiltak som kan gjøre hendelsen mer håndterbar og begripelig. For disse kan det også være aktuelt å trekke inn historie for å se hvordan lignende hendelse ble håndtert tidligere. Weisæth viser til at en kritisk situasjon takles best hvis de kan knyttes til noe som oppleves som viktig i en sammenheng som blir meningsfull og gir aksept. Når det gjelder den flomrammede bygda som min studie omfatter, blir store mengder vann oppfattet som viktig for bygda. Den nyttige industribedriften trenger både ferskvann og tilgang til sjøen, og har stor omsetning. Bedriften som lå der i eldre dager hadde i tillegg svært stor sysselsetting. På det grunnlag er det grunn til å tro at elven i seg selv har stor aksept. Ser vi på Weisæths begreper og tenker på den enkelte, især i myndighetsapparatet, ser vi at de oppfattet- og/eller - presenterte flommen som natur; som en hendelsesform som kan være enklest å tåle for individet. I den lille bygda ble det ikke problematisert at det ikke så ut til å være fellesforståelse av at hendelsen skyldes natur i denne forstand. Det kan antas at tvilen og den manglende fellesforståelsen kan bidra til økt belastning for en gruppe av befolkningen fordi hendelsen/flommen ikke fortone seg som begripelig; flommen hendte selv om den ikke kunne hende.

I flere måneder etter flommen ble jordmasse fraktet inn og ut på store lastebiler som måtte kjøre på smale bebyggelsesveier fordi de større veiene var ødelagt av vannmassene. "Nå er vi bare opptatt av å passe ungene for trafikken – så får vi ikke mye tid til å tenke over hva som skjer fremover", sa en yngre kvinne, Linda, som nylig hadde flyttet tilbake til bygda for å gi barna trygg oppvekst. Linda viste nytten av øyeblikkets konkretisering. Bekymringen for trafikken blir som en pause fra den store bekymringen om flom og fremtid. Trafikken var

konkret der og da. Farene kunne hun begrense selv ved å prioritere å se etter ungene, formane dem, sette opp ”vær-varsom-skilt, snakke til sjåførene og la ungene se mer fjernsyn i de travleste timene.

Samhandling i diskursivt felt

Risikosamtalen i flombygda skjer innen et diskursivt felt. Et diskursivt felt karakterisert av forskjellige dynamikker. Generelt begrenser et diskursivt felt hva som kan sies av hvem og hvordan. Feltet er et ”field of power” (Moore1999) og suksessen avhenger av hvor godt personene får tilgang til og bruker redskaper i det diskursive felt. I de diskursive felt skjer en maktkamp, en kamp om definisjonsmakt. Milton skriver at ”of the myriad ways in which human activity and the natural world impinge on each other, some are identified as problems (1993:9) – det *noen* identifiserer som vesentlig, blir bestemmende for hva som skal oppfattes som viktig. Et argument kan aksepteres av aktørene som ”sannhet” når det er oppnådd diskursivt hegemoni. Foucault ser på diskurs som en ”battlefield” der aktiviteten ikke kan knyttes til hva som er sant eller usant (Foucault omtales i senere avsnitt.)¹³ I maktfeltene har individer ulike mulighetsbetingelser slik at de i større eller mindre grad kan prege situasjonen og skape endring, slik myndighetene i flombygda så ut til å kunne prege situasjonen mest.

Mot en slik bakgrunn tydeliggjøres at begreper som ”natur” er diskursivt konstituert. Hva det skal oppfattes som, bestemmes i en kamp om definisjonsmakt, og avhenger av tid og rom. I en slik sammenheng er deltakerne ikke primært opptatt av *dialog* – i betydning utveksling av synspunkter uten andre motiver enn selve utvekslingen. I dragkampen er målet med diskursiv deltakelse som oftest å overbevise andre om overlegenheten av ens egen posisjon – og å vinne de andre over på ens egen side. Begreper og uttrykk (for eksempel ”natur”) vil i slik sammenheng alltid ha en maktdimensjon. Vi ”konstruerer” eller påvirker et fenomen ved å sette ord på det, skriver Berkaak/Frønes(2005:106). Begrepene vi bruker og måten vi bruker dem på, vil videre ha sosiale sider fordi de bidrar til tildeling av posisjoner i diskursen. Posisjonering er dermed en vesentlig del av diskursen – om det skjer på folkemøte i en flomrammet bygd eller på Stortinget. Dersom man ikke vinner kampen om definisjonsmakten, kan det gi lite ærefulle posisjoner.

Lavmælt dragkamp i skjema

I kystbygda fortonet kampen om definisjonsmakten seg som en relativt lavmælt dragkamp, der partene tilsynelatende ikke ønsket å påføre hverandre tap. Kampen var lavmælt, men så likevel ut til å danne mønster. Jeg vil her illustrere den emiske diskursen omkring flommen i en skjematisk oversikt.

¹³ Merk også Thomas Kuhns forfatterskap om paradigmer

Diskursskjema - tabell I

	Posisjon a): Flom som naturgitt	Posisjon b): Flom som menneskeskapt
Om hendelsen:	har egentlig ikke skjedd fordi det ikke skulle kunne skje	er menneskeskapt
	henter årsaksforklaring fra statistikken	ingen legitimitet
Om forklaring:	akseptabel forklaring, dvs. ved en logikk man kan leve med	ikke akseptabel fordi den ikke henger "på greip" - (for eksempel diffus/uavklart kobling av forholdet flom/damkonstruksjon)
Drivkraft:	natur	økonomi/marked og vurdering av hva som er fremtid/antatt fremskrittssvennlig
Hvem er ansvarlig?	ingen ansvarlig	ansvarlige kan finnes
	personrettet debatt om ansvar unngås	årsakssammenheng kan medføre personrettet debatt om ansvar
Har noen hensikt/motiv?	ingen "agency"	"agency" hos myndigheter/andre som har besluttet inngrepene
Om politisering	verdirettet el politisk debatt unngås	kan medføre verdirettet el politisk debatt
Om fremtid	fordi det egentlig ikke skulle skjedd vil det ikke skje igjen	det kan skje igjen, men skjer ikke nødvendigvis
Om konsekvens	planlegging bygget på analyse av hendelsen ikke nødvendig	uavklart/usikkert om mottiltak settes inn av andre
	fremtidsplanlegging kan skje uten å ta høyde for at lignende hendelser kan skje	fremtidsplanlegging på uavklarte forutsetninger

Ved å følge argumentasjonen i Posisjon a) der flommen bl.a. fremstår som logisk forklart, kan det se ut som om den kritiske hendelsen fremstår som mer begripelig for personer som støtter seg til disse argumentene. Ser vi derimot på argumentasjonen i posisjon b) fremstår den kritiske hendelsen som mer ubegripelig dersom man mener at noen kunne ha forhindret flommen, men ikke gjorde det.¹⁴ Den nye veien kunne ha vært konstruert uten å legge om elva i en sving – og man kunne satset på annen type damkonstruksjon der vannmengder kan reguleres etter nedbørsmengde, snøsmelting og avrenningsgrad/isforhold i bakken. Når dette ikke er gjort og sammenheng mellom storflommen og disse forhold ikke blir lagt vekt på og til dels avvist, henger hendelsen og forklaringen ”ikke på greip” og blir vanskeligere å håndtere for de individer som har sitt tankesett primært knyttet til Posisjon b).

Inndelingen i to posisjoner i diskursskjemaet over betyr ikke at folk nødvendigvis tar den ene eller den andre argumentrekken og holder seg til den i tykt og tynt. Når det gjelder myndighetspersonene i den flomrammede kystbygda kunne det likevel synes som om de holdt seg tydelig til synspunkter og logikk som i Posisjon a). Under samtaler med dem før og etter møtet, lå det under at det kunne hende at brospennet over elva ble litt utvidet (forbedret) en gang i tiden fremover, men det ville være fordi det var greit med endringer når man likevel skulle i gang med oppbygging og reparering etter flommen. Dette kan handle om det vi gjerne kaller talemåter, det vil si deres om enn uklare, måte å forholde seg til endringsønsker på. Det er trolig likevel slik at når mottakerne i bygda ikke opplevde forsikringen og forståelsen klart nok uttalt, vil dette ikke kunne fungere som en bro fra Posisjon a) til Posisjon b).

Hoffman (i Hoffman & Oliver-Smith 2002), undersøker katastrofer som blir ansett å ha utspring i naturen og baserer seg bl.a. på studier av storbrann i Oakland i 1991. Når naturkatastrofer oppstår, særlig i samfunn som atskiller natur fra kultur, forsøker folk, ifølge Hoffman, først å ”re-kulturere” den naturlige hendelsen. Det kan være uttrykk for en slik ”re-kulturering” når kommuneledelsen og vassdragseksperter viser til at storflommen har karakter av å være en 1000-års flom, et begrep fra sannsynlighetsberegning. De knytter flommen til en kalkulerbar vitenskap, som er kultur. Oliver-Smith på sin side viser hvordan mennesker som utsettes for katastrofer kan manipulere med begrepene fordi hendelsen blir

¹⁴ Samtidig kan det sies at innføring av en årsak, for eksempel skadelig omdirigering av elva ved veibygging, også kunne gjøre flommen ubegripelig, men da på et annet nivå.

sett på som forstyrrende for ”the order of human culture and civilization” (Oliver-Smith i Hoffman og Oliver-Smith 2002:31). Oliver-Smith skildrer tilfeller der katastrofer ser ut til å bli avskåret fra forbindelse til menneskene/samfunnet. På en slik bakgrunn kan eksperter og myndigheters vitenskapliggjøring av flommen (til tross for at vitenskap er kultur), sees som en manipulerende strategi for å utestenge eller avskjære hendelsen og dens forbindelse til menneskene og samfunnet.

Posisjoner og tilpasning

Mange mennesker kan til ulike tidspunkt i ulike typer samtaler, hente argumenter og innspill fra hver av de to kolonnene i diskursskjemaet. Mine data fra feltarbeid tyder likevel på at individer ser ut til å falle ned på synspunkter som i hovedsak samsvarer med en av de to kolonnene i diskursskjemaet. Samtaledata viser imidlertid en viss tendens til at utsagn tidlig i samtalen tar et utgangspunkt mer lik Posisjon a). I videreføring av samtalen i lengde og dybde kan det skje dreining mot synspunkter tilpasset Posisjon b). Enkelte dreier tilbake til sitt utgangspunkt i Posisjon a), mens andre på et tidspunkt trekker slutninger videre tilpasset Posisjon b).

Et eksempel hvordan mennesker skifter mellom ulike posisjoner, er fra utdanningscenteret der jeg var med under videreutdanningskurs i beredskap. ”Man kan ikke gå gjennom livet som en sikkerhetsoffiser heller – og gardere seg mot alt man kan bli utsatt for”, sa legen som var kursdeltaker. Vi satt sammen med fem andre som ville delta på gruppesamtale om synet på risiko på jobben og hjemme. Legen fortalte at han hadde røykvarsler hjemme, men ikke tyverialarm. Han mente det fikk være grenser for hvor sunt det kan være å tenke for mye på farer og risiko. En annen helsearbeider la til: ”Jeg har sett unger gnage på ledninger. Det kan være samme unge som har masse hjelmer til forskjellige aktiviteter og foreldre med kjempestor ulykkesforsikring.” ”Ja innendørs går det vel an å sikre seg - men utendørs der jeg bor med kraftfull natur og mye natur nytter det ikke å tenke på hva som kan skje – sånn er det bare”, sa legen. Vi snakket videre om det var eventuelle sammenhenger og om hvordan det kan være at man rett og slett konsentrerer seg om noe og ikke om noe annet. En jordmor i gruppen dreide samtalen tilbake til naturhendelser og fortalte om diskusjoner i hennes bygd om kommunal ras-sikring som ikke hadde vært godt nok på plass denne vinteren heller. ”Vi kan jo ikke bare la være å tenke på det”, sa hun. Etter en stund fortalte legen om det nye

boligfeltet i hjemfylket, der flere hus var satt opp i rasutsatt område. ” Hvis de blir tatt av snøras kan vi ikke skylde på naturen”, sa han.

Legen skiftet argumenter mellom de to posisjonene i diskursskjemaet. Han tok utgangspunkt i at natur er natur, men endte med en vurdering der naturen var ”kulturett” i den forstand at naturhendelsen er utløsende faktor, men hvordan hendelsen arter seg totalt sett er avhengig av menneskeskapte faktorer, så som retningslinjer for boligbygging og rassikring.¹⁵

Definisjonsmakt og sårbarhet

For Knut, som ble hardt rammet av flommen i kystbygda, fremsto det som viktig å bli møtt i sitt syn på storflommen. I sosial omgang, samtaler og ved observasjon i bygda, ble jeg slått av hvordan enkeltpersoner formidlet smerte ved å ikke bli møtt i sin bearbeidelse av hendelsen. Jeg opplevde dette slik: Når de ville snakke om hva som kunne bli gjort bedre, ville kommunen ikke inn på dette. Når de ville snakke om at elven og naturen alene ikke kan være årsaken til at en flom reiser av gårde med et 100 år gammelt hus, ønsket kommunen å holde seg til ekspertteorier og ekstraordinære værforhold. Når de forsøkte å produsere mening rundt det som skjedde opplevde de å ikke bli hørt. Det kan trekkes en linje fra dette til det Bourdieu kaller ”symbolsk vold”, det vil si usynlig form for vold, den som sjelden anerkjennes – en vold mot lojalitet og tillit som kan gi seg utslag som ”mental smerte” (Krohn-Hansen om Bourdieu 1994:173). I tråd med Krohn-Hansen mener jeg at et utvidet voldsbegrep kan forsvares¹⁶. I forhold til denne oppgaven er begrepet ”symbolsk vold” nyttig for å drøfte det som ser ut som objektivisering av subjektet (ref. Foucault). Mer konkret kan utforskning av symbolsk vold gi informasjon om samfunnsformasjoner der institusjoner styrer ved subjektivisering¹⁷ av individer som etisk og moralsk blir forventet å utføre og ta ansvar i

¹⁵ Gruppesamtalen på utdanningscenteret fant sted en dag avisene skrev at det var frykt for spredning av fugleinfluenza og hadde bilder av mannskap med vernedrakter som skulle ta hånd om smittede fugler. Informantene trakk det ikke inn i samtalen.

¹⁶ Mer om voldsbegrep og utøvelse i kapittel Ansvar og skyld.

¹⁷ Subjektivisering kan forklares som en prosess der individet selv er aktiv i formingen av selvet – men samtidig en prosess styrt/påvirket av eksterne autoriteter. (Rabinow 1984:11). Dette kan kalles styring via individet selv.

forhold til oppgaver de ikke er tilkjent redskaper for å løse. (Inndelingspraksis behandles videre i kapittel Frykten for frykten.) I Knuts tilfelle kan det se ut som at han ikke ble ansett som reell samarbeidspart for kommuneledelsen fordi institusjonene besluttet hvordan flommen skulle vurderes, basert på en inndelingspraksis der store deler av befolkningen blir gitt kjennetegn som utestenger dem som parter i en risikovurdering. Samtidig ble Knut tillagt å skulle ta stilling til fremtidige bosted og ansvarlig sørge for sitt og familiens liv basert på kommuneledelsens rasjonale om at det aldri vil komme en slik flom igjen. Knut er på sett og vis fratatt redskapene han ville brukt for å rekonstruere sitt "bilde" av bygda som et godt sted å bo. Det kan være et bredt spekter av slike "redskaper": for eksempel samtale med utgangspunkt i flere rasjonaler og/eller medbestemmelse over sikringstiltak i tråd med det Knut anså som fornuftig.

Det er et utgangspunkt å undersøke hvordan mennesker søker mening i kritiske hendelser. Mennesker som opplever en katastrofe eller krise kastes ut i kaos; et vakum av ikke-tidligere-erfarte opplevelse. Det er få gamle vaner igjen å holde fast i. Hendelsen forårsaker brudd med kontinuiteten som holder tilværelsen på plass. I slike situasjoner vil det for mange gi størst trygghet å holde seg til andre og andres meninger for å unngå marginalisering og ekstra sårbarhet. Dette står i et komplisert motsetningsforhold til den enkeltes behov for å forstå - og til begripelighet som grunnlag for risikohåndtering. Slike mekanismer ser ut til å være vesentlige. Disse kan medføre at også individer som har avvikende holdninger, kan få utfordringer med å begripe slik at de best mulig kan takle hendelsen, tiden etter hendelsen og være forberedt ved en ny hendelse.

Situasjonen i kystbygda er representativ for mange tilfeller innen felten for denne masteroppgaven, der kampen om definisjonsmakten eller fortolkningsmakten ble demonstrert og observert. Sosial interaksjon består i stor grad av at vi forteller hverandre hva som er riktig tenkning og ilegger skyld eller skyldfølelse for gal tenkning. Hva så når institusjonene, for eksempel kommuneledelse eller institusjoner i beredskapssektoren og deres ansatte, kommer til syne i denne interaksjonen? Evans-Pritchard viste i sitt klassiske studium hvordan Nueres kognitive prosesser er lukket inne i deres sosiale institusjoner (1940). Studien demonstrerte hvordan institusjoner styrer og kontrollerer en befolknings minne/hukommelse. Douglas beskriver i "How institutions think" (1986) hvordan institusjoner gjør klassifiseringer for oss andre, i betydningen forvalter hva som går for å være riktig og gal tenkning. Med hvilken legitimitet institusjoner tiltar seg denne myndighet er sentral diskusjon innen

samfunnsvitenskap¹⁸. I denne oppgaven fremstår det som fruktbart å poengtere at institusjonene (som ”døde” gjenstander) i seg selv ikke har hensikter, men at det fremstår slik dersom institusjonens klassifisering ser ut til å bli delt av mange nok ansatte – og mange nok samfunnsborgere. Når det gjelder legitimitet, sosial regulering og kontroll i analyse av risiko som kulturelt fenomen, vil jeg nærme meg dette med Foucault (Rabinow 1984, Lupton 1999, Douglas 1986, Foucault 1970). Foucault poengterer at det fremstår som uoversiktlig maktutøvelse for individene når maktutøvelsen ikke bare er i institusjonene og i konkrete strukturer. Ved bruk av kunnskap om folks interaksjon og deres relasjoner i forhold til for eksempel ressurser, men også vaner, holdninger og måter å tenke på, kan institusjoner/myndighetene som styrer institusjonene, regulere og kontrollere befolkningen ved å etablere og iscenesette strukturer hvorved befolkningen styrer seg selv eller tilsynelatende styrer seg selv. Foucault, på linje med Beck og Giddens, vektlegger rollen ekspertkunnskap/institusjonene har i konstitueringen av subjektet. I forhold til beredskapssektoren, kan dette konkretiseres ved å se nærmere på det grunnlag individer i myndighetsapparatet har for å definere hva som skal regnes som fare og risiko – og for hvem. Utelatelse av deler av historien kan være et mulig grunnlag eller strategi (ref. Evans-Prichard og ref. den tidligere flommen i kystbygda som få husket – kapittel Balansekunst/”...hvis verden står til påske.”). Konstruering av typologier om ”oss” og ”de andre” kan være en annen strategi – det vil si en konstruksjon der institusjonene regner ”de andre” som innbyggere som ikke kan foreta ønskede fornuftige/rasjonelle vurderinger av risiko og derfor bør la det være myndighetenes oppgave. (Ref. Foucault ”dividing practices”; subjektet objektiviseres ved en prosess av oppdeling av individer eller ved atskillelse fra andre/kategorisering (Rabinow 1984:8)- se nærmere drøfting i kapitlet Balansekunst.)

Iflg. professor Martin Eide pågår en kamp om fortolkningsmakt mellom politikere og media (2007), der det handler om å komme til orde på egne premisser. Også mellom politikere og media er det selvsagt mer som står på spill, selv om det å komme til orde på egne premisser nok var det primære ønsket til Knut i flombygda som dette avsnitt begynte med. Hvis subjektets behov for begripelighet skal tas på alvor som grunnlag for risikoforståelse og risikohåndtering, kan det være nyttig å reflektere videre over fenomenet ”å skape resonans”,

¹⁸ Ref. for eksempel Durkheim og Weber

som Wikan omtaler i "Beyond the words: the power of resonance". Wikan drøfter det hun kaller likhet i møte med ulikhet (1992:461). Hun beskriver et møte mellom en muslim og en hindu-healer og hvordan de når hverandre ved forsøk på å gripe mening som ikke nødvendigvis ligger i ord eller fakta, ved en villighet til å bruke følelsesaspektet til å finne en resonans – en gjenkjennelighet som en inngang til forståelse. Ved en slik fremgangsmåte kan man finne det jeg vil velge å kalle et "avlastningspunkt", hvorfra det kan bygges bro mellom opposisjoner. Trekker vi her samtidig inn Oliver-Smiths poengtering av at katastrofer må sees som en prosess av før-tid, hendelsen og etter-tid – kan vi se at slik fremgangsmåte kan være avgjørende for "et samfunns sårbarhetsprofil". Hoffman & Oliver-Smith poengterer at ikke alle samfunn erfarer en katastrofe på samme måte eller i samme grad; hvert samfunn gjennomgår en katastrofe i forhold til hva som kulturelt anses som farlig og i forhold til den praksis samfunnet har i møte med farer, sosial organisering m.m. Den samme ulykken vil vise store variasjoner i ødeleggelsesmønster, men også i forestillinger om årsak, effekt og ansvar avhengig av samfunnets sårbarhetsprofil (2002:13).

Konkret kan det ha betydning for kystbygdas sårbarhetsprofil at en innbygger som via sitt yrke er sentral for bygdas håndtering av kritiske situasjoner, ikke blir møtt i sitt ønske om dialog og handling slik at bygda, etter hans syn, kan komme ut av den kritiske hendelsen (..og inn i evt. neste hendelse), som et tryggere og mer robust samfunn. Dersom det oppstår en ny kritisk situasjon, men også i privat og profesjonelt forberedende arbeid mot en evt. ny kritisk situasjon, kan denne personens opplevelser medføre større sårbarhet for flombygda.

Tilbake i den flomrammede bygda oppsto, slik det gjerne gjør etter kritiske hendelser, konflikter og nye muligheter. Flommen aktualiserte gamle interessekonflikter; om vannmengdene skal gå til elkraft eller til fabrikken, til laksefiske eller elkraft, til laskefiske eller satsing på oppdrettsfisk m.m. Kommunen utarbeidet nye planer for modernisering av bygda, når flommen likevel hadde gjort store ødeleggelser. Under et møte jeg deltok i på kommunehuset, ble plandokumenter lagt på bordet av konsulentselskapet som var leid inn. Det franske ordet *citè* ble brukt for beskrivelse av en nyorientering for den rammede delen av bygda (Eks.: "Citè Vågsbygd). Slik så det ut som om flommen ble løst blant annet med individualisering som strategi, mens fellesskapet ble forespeilet nye muligheter i "fremtidsbygda".

Etter en slik prosess blir det stående som et ubesvart spørsmål hva som er ønskelig grad av sikkerhet – eller akseptabel grad av risiko for hvem. En følge av avvikende strategier i et samfunn kan gi økt sårbarhet (ref. Hoffman & Oliver-Smith).

Oppsummering

Jeg har i kapitlet drøftet storflommen i kystbygda i 2006 og hvordan dikotomien ”natur-kultur” står sentralt i risikodiskurs. Jeg har hevdet at forståelsen og anvendelsen av begrepet ”natur” er vesentlig for vårt forhold til farer og risiko. Jeg har med et utgangspunkt i at ”naturen” er kulturert, drøftet hvordan begrepene fremstår i en prosess hvorved kulturelle kategorier og strategier blir befestet og rekonstruert. Dette har jeg gjort ved å undersøke hvordan diskursen i flombygda fremsto som om det var snakk om to ulike flommer basert på forståelse og anvendelse av hva som skal regnes som ”natur” og ”kultur”. Jeg har fortsatt med å drøfte dette i et maktorientert perspektiv og har hevdet at en bred anvendelse av voldsbegrepet kan forsvaret. Institusjoners syn på individet legger premisser for institusjoners inndelingspraksis – og praksisene legger premisser for synet på individet. Disse praksiser kan være former for objektivisering av subjekter som kan medføre konsekvenser for individer i forhold til (aktiv) håndtering av og forståelse for farer og risiko.

Hendelser omkring flommen viser hvordan ulike mennesker kan ha ulik forståelse for en kritisk hendelse. Dette kan fremstå i møte med den faktiske hendelsen, men også i perioden med rekonstruering og nyorientering etter at en hendelse har skjedd. Ulik forståelse kan også vise seg forut for en hendelse; under planlegging i kommuner og andre myndighetsinstanser eller ved formidling – for eksempel i forhold til hva som skal anses som relevante forberedelser.

5. Personlig på jobben

“ I hvilken grad kan vi stole på at viktige funksjoner får medisinen Tamiflu dersom det blir nødvendig i forbindelse med Fugleinfluensa? Jeg tillater meg litt kritikk her fra grasrota.” Utsagn som del av foredrag av foreleser ansatt innen offentlige beredskap.

Ansatte i direktoratet og andre som arbeider med beredskap er deltakere fra minst to posisjoner; de er eksperter/byråkrater, men også individer i samfunnet. De håndterer risiko fra ulike posisjoner. De har privilegert informasjon, enkelte har også gradert informasjon, som de bærer med seg også privat. De er *innenfor* og samtidig *utenfor*. Deres posisjoner er skiftende.

I vår kultur artikuleres det i liten grad som premiss at ekspertene og byråkratene også er ”privatpersoner” eller legmenn. Hvordan den enkelte og sektoren påvirkes av dette ser i liten grad ut til å være et tema. Å utforske det uartikulerte og hvordan det fremstår, fikk tydeligere fokus utover i feltarbeidet.

Vi er vant til å dele inn dagen i arbeidsliv og fritid – og vi er vant til at det blir forventet at vi holder posisjonene atskilt. Å dele inn roller og funksjoner i tidssoner og i forhold til rom, det vil si det fysiske sted man utover rollen fra, er en måte vi i vår kultur gjerne inndeler samfunnet på. Når tid, sted og posisjon blandes, skifter eller opptrer samtidig, oppstår en ny situasjon. At dette skjer er ikke spesifikt for beredskapssektoren. Det spesifikke her synes å være i hvilken grad det fremstår og på hvilken måte - og at det fremtrer innen en sektor der ansatte har ansvar for å hindre tap av liv og beskytte viktige samfunnsfunksjoner.

I dette kapitlet vil jeg undersøke hvordan ansatte forholder seg til risiko fra skiftende posisjoner som eksperter/offentlige ansatte/spesialister og ”privatpersoner”.

Samtidighet

”Man navigerer mellom ulike risiko uansett i forhold til kunnskapen man har.” Helsearbeider fra Vestlandet, kursdeltaker ved Nasjonalt utdanningscenter for samfunnssikkerhet og beredskap.

I Heggedal deltok under feltarbeidet, 13 deltakere fra hele landet på kurset ”Risikosamfunnet” - delkurs innen universitetsgrad. Deltakerne var fra politiet, sikkerhetsmyndigheter, forsvaret, fylkeskommune, sykehus, et menneskerettighetsinstitutt og to kommuner. Flere hadde fått plass på grunnlag av realkompetanse. Jeg deltok under deler av undervisningen. Vi hadde nettopp spist lunsj i spisesalen med småprat rundt bordene, da jeg spurte om noen ville delta i en gruppesamtale om vurdering av risiko. Sju kursdeltakere sa ja og vi tok kaffen med inn på et av møterommene med utsikt mot jernbanen der toget kjørte innover til Oslo. De virket litt usikre på hva samtalen skulle handle om, men tok del med innfall og kommentarer til hverandres utsagn.

Jeg vil her legge fram samtalen for å vise bredden og hvordan samtalen spenner fra det vi kan kalle mikronivå til makronivå, det vil i denne sammenheng si fra mer hverdagslige forhold til det vi gjerne kaller ”de store spørsmål” (se vedlegg Intervjuguide). Feltarbeideren deltok i liten grad i denne sekvensen for å se hvordan innspillene kom. Noe forkortet var samtalen slik:

Om sikkerhet og risiko i jobb og hverdag:

- Fordi jeg jobber med brannikkerhet har jeg jevnlig øvelser med familien hjemme.
- Om du ”tar jobben med hjem” på den måten kommer jo an på hva du arbeider med.
- Opplevde at det ble brann i et nytt TV og slår aldri mer av bare med fjernkontrollen. Har overførte det til jobben og passer på at det er tidsur på alle brytere.
- Jeg går alltid opp nødutganger på hotell og ferger så jeg kjenner veien ut. Med bakgrunn fra forsvaret er det naturlig for meg også privat.

-
- Har innført i familien at vi har prøve på evakuering to ganger i året, blant annet hver lillejulaften før strømmettet blir overbelastet. Er vant til system og struktur fra jobben, men noen sier jeg har ”paranoia”.
 - Personlig tror jeg sikkerhetsarbeid på jobben gjør at man egentlig blir mindre redd.
 - Ja, uvitenhet gjør redsel – jo mer man vet jo bedre er det.
 - Men uansett hva man vet om risikobildet, henger noe igjen. Selv tar jeg forhåndsregler - sitter for eksempel alltid med ryggen mot veggen slik at jeg ser inngangen.
 - Profesjoner som våre blir mer rasjonelle. Vi bruker rasjonell statistikk og navigerer i forhold til kunnskap uansett.
 - Jeg tror ikke selv jeg vil være målet for en bombe. Folk som jobber med rednings- og sikkerhetsyrker er mer opptatt av ”sannsynlighetsbiten”; hvor sannsynlig eller usannsynlig det er at noe skjer. Andre er mer opptatt av konsekvenser.
 - Samtidig er jo ikke folk redde for å kjøre bil, selv om det jo er mange konsekvenser av dårlig bilkjøring. I bil må man stole mer på andre enn det vel egentlig er grunn til.
 - Folk og media skulle vært mer opptatt av fallulykker og hjemmeulykker.
 - Generelt beskytter folk beskytter seg mot feil ting.
 - Er feilinformerte.
 - Ja, og alle har innbruddsikringen – det sier noe om hvor mange penger folk har i dette landet.

I samtalen deltok tre helsearbeidere, en fra forsvaret, en fra brannvesenet, en fra politiet og en kommuneansatt. En sa at folk flest ville gi helt andre svar enn de gjorde.

Samtalen kan bidra til å illustrere flere forhold, blant annet hvordan de ser sammenheng mellom seg selv i jobb og privat – og hvor konkret de forholder seg til risiko. Det vil si hvordan konkrete risiko som trafikk, brann, tyveri etc. kommer til uttrykk. Samtalen fant sted i en periode med risiko som ecoli-smitte og fugleinfluensa. I liten grad preget dette, eller nåtidskatastrofer, samtalene i de deler av beredskapssektoren som omfattes av oppgaven. Også under ledermøter i direktoratet var organisatoriske spørsmål og mer konkrete risiko fremtredende som temaer. Kun ved enkeltanledning var temaer knyttet til mer abstrakte farer; abstrakte i den forstand at man ikke regner med at de oppstår i nær fremtid selv om de kan komme til å materialisere seg. Eksempler kan være store naturkatastrofer, terrorhandlinger eller kritiske helsesituasjoner.

Innenfor og utenfor

Det var den dagen det ble sagt i nyhetene at lokale myndigheter i Bergen nedla forbud mot å mate fugler på grunn av frykten for fugleinfluensa. Media fokuserte på fugleinfluensaen og i en artikkel ble det hevdet at det ikke burde publiseres bilder av mannskap i hvite beskyttelsesdrakter som avlivet mulig smittede svaner. I løpet av dagen hadde jeg deltatt på mindre møter og snakket med folk i direktoratet, men tiltaket i Bergen fremsto ikke som et sentralt tema. Tema for dagens store møte var vær og klimautvikling. Det var i denne sammenheng den tidligere nevnte spesialisten sa: ”Vi må forholde oss profesjonelt til risiko. Det blir forventet en ryddig holdning fra vår side. Det er også viktig at det ikke gis for store forhåpninger til hva det egentlig er mulig å forhindre av for eksempel alvorlig jordras, utfall av fjell i fjorder og lignende.” (Videreført fra kapittel Å fastsette risiko/En profesjonell holdning.)

Jeg snakket med spesialisten flere ganger etterpå. Han fortalte da at han selv kommer fra et område av landet som er svært utsatt fordi et fremspring i fjellet kan falle i sjøen og medføre flodbølge. Vi tenkte litt på det sammen. Da fortalte han at hans gamle foreldre bodde på sykehjem i byen som blir rammet dersom dette skjer. Spesialisten fortalte at han skulle flytte foreldrene til et tryggere sted. Jeg tenkte på hvordan han tidligere hadde formulert det å forholde seg profesjonelt til risiko – og på hvordan han så eller ikke så sammenheng. Som ekspert fremførte han en risikorasjonale som tilsa å ikke skape uro og å vise moderasjon i forhold til det offentliges ansvar. Som privatperson ser det ut til at risikorasjonalen var å iver sette tiltak hvis risikoen kunne minimaliseres. Fellesnevneren kan være risikominimalisering – men på ulikt nivå. Representanten for sektoren minimaliserer blant annet ved å minimalisere det offentliges ansvar, mens den private retter seg mer mot tiltak som konkret kan se ut til å minimalisere selve risikoen.

Når spesialisten over og andre ansatte vurderer risiko fra posisjon som ekspert/byråkrat er de sine egne tilhører. Det betyr at de i sine profesjonelle roller også snakker til seg selv som individ - og motsatt. Det kan se ut som om spesialisten over gikk langt for å berolige seg selv som sønn. Også i en annen sammenheng i direktoratet fremkom en veksling mellom posisjoner ved at en enkeltperson vekslet mellom å snakke om seg selv som ekspert og seg selv som enkeltperson. Vi snakket om enkeltpersoners ansvarsoppgaver i forhold til hus og hjem i forhold til for eksempel gassutslipp/terrorhandling:

Det er ikke alt det er rasjonelt at enkeltpersoner tar ansvar for selv. Da er det viktig at myndigheter kommuniserer troverdighet. Jeg er redd for at vi løser opp samfunnskontrakten. Det er en slags kontrakt mellom myndigheter og oss om hvem som skal ha ansvar for hva. Den kan også gå på at myndigheter ikke skal bry seg på feil måte. På et skolearrangement med ungene opplevde vi at lokale tilsynsmyndigheter kom og tok prøver av pølsevannet for å sjekke om vi holdt det rent og varmt nok. Det opplevde jeg som et overtramp.

Vi ser her blant annet at en konkret og lokalisert fare (forurenset vann i pølsegryten) sammenlignes med en mer diffus og ikke-lokalisert fare; mulig gassutslipp/terrorhandling. Dette siste er en type fare der risikominimalisering ofte må overlates til ”eksterne andre” i form av internasjonale organisasjoner/samarbeid. Samtidig ser det ut til å være uavklart hva slags tilbud det offentlige kan gi befolkningen ved denne typen fare - i form av for eksempel tilfluktsmulighet, evakuering, ekstra mat/vann etc.

Observasjoner og data kan videre vise hvordan informanten skifter mellom posisjoner; er innenfor (ansatt) og utenfor (som individ med personlige erfaringer). Samtidig er det i en del situasjoner uklart hvilken status mer konkrete og avgrensede personlige erfaringene har i forhold til å levere premisser til en slutning som omfatter ”hele befolkningen”. Det personlige ”jeg” ser i mange slike tilfeller ut til å opptre synonymt med ”folk flest/alle”.

For en av sivilforsvarslederne var det også rollene som profesjonelt ansvarlig og far – og samtidig kommunikator og mottaker, som hadde blitt aktualisert. Vi satt i bilen på vei til et sivilforsvarsmøte da Svein fortalte om opplevelsen med tyfonøvelsen, det vil si en øvelse i varsling av ulykker. Svein fortalte at barna hans gikk på skolen tett ved det store industriområdet. Alarmen gikk, men ingen inne på skoleområde kunne høre den. Foreldreutvalget på skolen var opprørt og bekymret. I det foreldreutvalget satt Svein som far og var samtidig ansatt med et ansvar for øvelsen. Det var vanskelig, sa han. ”Systemene er ikke alltid gode nok og vi prøver å få gjort noe med det. Det var en påminnelse.”

På ulikt vis håndterer informanter i felten det å være innenfor og det å være utenfor.

Observasjoner og data viser hvordan dette skjer til en viss grad som del av det formelt pregede arbeidet og som mer uformelle bemerkninger, ”hjertesukk” – eller det fremkommer som betraktninger i forbindelse med semi-strukturerte intervjuene og samtaler.

Goffman (1959) ser livet som et rollespill der man representerer seg selv på ulike måter. Dette kan også være ved inntrykksmanipulasjon. Rollespillet innen felten til denne oppgaven kan

blant annet tyde på følgende: Det kulturelle kravet til å holde profesjon og det private liv atskilt er forventet i vår kultur i den grad at det fremstår som ekstraordinært når personlige opplevelser og erfaringer trekkes inn i et visst omfang i det som må regnes som feil kontekst, uten at det er eller blir avklart hvilken status de personlige erfaringer kan og skal ha som referansepunkt og premissleverandør.

Heges avgjørelse

Det kan se ut til at individer tar i bruk ulike strategier for å etablere tilstrekkelig sammenheng mellom ulike roller de er bærere av – eller etablere aksept for fravær av sammenheng. Jeg valgte å forfølge dette temaet videre under feltarbeidet. En uke var 23 deltakere kurs på utdanningssenteret og temaet var helserettet arbeid ved katastrofer. De fleste bodde på internatet. Før lunsj den andre kursdagen åpnet siste foreleser med sitatet: ”Two thirds of what we see is beyond our eyes”. Fem av kursdeltakere hadde sagt seg villige til å delta i gruppesamtale. Vi satte oss på det lille møterommet. Etter et kvarters tid handlet samtalen om beredskap i hjemmet:

- Vi har barnesikringer inne og ungene får ikke sykle uten hjelm. På jobben har jeg sett hjernemasse i sykkelulykker.
- Det er jo spesielt når man har barn. De må jo passes på.
- Det er jo ofte vanskelig når man selv er på jobb.

Det var da Hege - erfaren intensivsykepleier med to barn og arbeid i ambulanse - sa:

- Du vet, hvis det virkelig skjer en stor samfunnskrise eller katastrofe, kommer mange av oss bare til å gå hjem.

De andre kommenterte ikke Heges utsagn. Det var stille rundt bordet. Hege modererte ikke utsagnet. Vi kunne ha snakket videre om hvem som skal hjelpe hjelperne hjemme når samfunnet trenger dem i en kritisk situasjon, men snart gled samtalen over i annet tema. (Til tider har det vært organisert ordninger med for eksempel pass av barn for helsearbeidere som

settes i arbeid i kritiske situasjoner.) Vi kunne også snakket om hvordan det kan være at Hege trener for alvorlig krisehåndtering som hun trolig ikke vil delta i.¹⁹

Det fremsto i liten grad som om Hege hadde strategier som kunne gjøre sammenhengen mellom risikohåndtering i jobbsammenheng og privat meningsfylt og forståelig (ref. Weisæth). Hennes strategi var tilsynelatende å velge sitt private ansvar fremfor det profesjonelle – og følge sin egen risikorasjonale, mens arbeidsplasser gjerne tar det for gitt at ansatte i hverdag og i ekstraordinære situasjoner, utfører sine arbeidsoppgaver.

Dette case kan også bidra til å illustrere hvordan profesjonelle aktører kan håndtere seg selv som om de ikke er målgruppe, det vil si som om de ikke også er privatpersoner med behov for bistand i en kritisk situasjon – for eksempel spesialisthjelp i ambulanse.

Gammel erfaring

De som arbeider med risiko i det daglige, blir ofte minnet på hvor vanskelige uventede hendelser kan være. Jeg satt sammen med en annen spesialist, Martin, i sofaen på hans kontor. Vi snakket om vurdering av ulike typer farer. Martin trakk inn egen barndom:

Du skulle bli med å se hvor vi pleide å holde på – og hvor stor fare vi utsatte oss for. Jeg og to gutter dro ofte bort i et steinbrudd - en gang var det så vidt det gikk galt – store steiner rullet mot oss. Men vi klarte oss. Vi pleide også å tirre hoggorm, og var ikke redde. Vi fikk trening i å håndtere risiko.

Under samtalene om risikorelaterte temaer og ved kommentarer i pauser og lignende, hendte det relativt ofte at personer trakk inn erfaringer fra oppvekst eller andre deler av det vi gjerne kaller privatlivet. En fortalte at han hadde meldt seg frivillig som assistent for å delta i ulvejakt ved svenskegrensen – han lo litt og kommenterte at det kanskje var litt spesielt og forklarte at han alltid har vært eventyrlysten. Han var nysgjerrig på jegernes begrunnelse for jakten og deres syn på seg selv og forholdet til naturvernere. En annen fortalte under et foredrag at han drev aktivt med veddeløpshester på fritiden og at det slett ikke var urisikabelt.

¹⁹ Når Hege valgte å trekke inn sitt valg inn i en profesjonell sammenheng kan det trolig også illustrere hvordan deltakelse på kurs og arbeidsreiser gjerne får en noe annen status enn ordinært arbeid og gir situasjoner der du kan ”løsne litt på snippen” og være mer personlig.

Han sa at det var naturlig for ham å foreta risikovurderinger både på jobb og privat og at han derfor alltid var forberedt.

Slike utsagn kan stå som representative for en gruppe ”praktikere” innen beredskapssektoren. De virker opptatt av å forsikre seg selv og andre, om at de er godt forberedt og kan mestre utfordringer dersom noe skulle skje. For denne gruppen handler det gjerne om erfaring fra ”å gjøre” noe og oppmerksomheten er gjerne rettet mot konkrete farer. Mange av informantene er opptatt av å få frem at man må trene og lære for å kunne forholde seg til farer og risiko:

Ting er farlig, sier voksne. Hvordan oppfattes det av et barn som står med hjelm og sikkerhetsvest når voksne sier slikt? Utstyr er bra, men gir samtidig ungene signaler om de voksnes frykt. Hvordan skal disse barna lære å beveges seg i risikoterreng?

En annen formulerte:

Jeg husker vi som unger snek oss innpå heimevernsfolkene og så på dem utenfor samlingshuset. Vi så at de holdt på med gevær og at de pusset på bilene og holdt utstyr i orden. Og så drakk de øl. Senere fikk vi være med – det var stort.

Opplevelsene fra barndom og fritid veves inn i arbeidslivet og trekkes frem og testes opp mot mer teoretisk kunnskap på arbeidsplassen.(Håndfast kunnskap behandles også i kapittel Balansekunst/Å kjenne det på kroppen).

Flere rasjonaler

“I stress the need for a discovery procedure that seeks out knowledge *they* deem relevant to their lived experience as the basis on which to frame cultural understanding” (Wikan 1991:291).

Informanter til denne oppgaven viser at de har et mindre tydelig skille mellom seg selv på jobb og privat enn det man kunne anta, i den forstand at de trekker private erfaringer inn i profesjonelle situasjoner selv om det å skille individers roller i tid og rom er en kulturell konvensjon og en forventning. I forhold til det å håndtere flere posisjoner samtidig så det ut

til å være lite skille mellom mannlige og kvinnelige informanter.²⁰ Det som fremsto som en samtidighet i roller, vil i denne sammenheng først og fremst si at privat erfaringer ble hentet inn og uttrykt i arbeidsmessige sammenheng. I noe mindre grad ga feltarbeidet mulighet for å observere på hvilken måte arbeidserfaringer ble trukket inn i den private sfære.

Når individer trakk frem egne erfaringer eller historier fikk disse ofte anekdotisk karakter eller ble stående som fortellinger som ”øde øyer” i foredrag eller samtale. I svært liten grad ble det kommentert dersom utsagn avvok fra vanlig budskapsformidling på arbeidsplassen. Det kan se ut til å være en viss aksept av motsetninger og oppsplitting av risikoforståelsen. For eksempel svarer mange på spørsmål i semi-strukturerte intervjuer og i samtaler, at de gjerne vil vite konkret hva det offentlig kan tilby av for eksempel mat – og vannreserver, gassmasker, tilfluktsrom og evakueringsmuligheter.

Basert på datamateriale til oppgaven ser det ut til at en relativ stor andel av informantene opererer med to sett uttalt risikoforståelse: a) risikoforståelse i tråd med sosiale normer/arbeidsstedets policy og b) subjektivt preget risikoforståelse basert på egne opplevelser og erfaringer.

Som nevnt blir det i liten grad artikulert i vår kultur at eksperter og byråkrater også er privatpersoner og hvordan de har dette med seg i sin yrkesutøvelse. Datamaterialet kan indikere at subjekter markerer at det er mer glidende overganger mellom jobbsammenheng og det vi gjerne kaller privatlivet.

Skiftende posisjoner og ulike risikoforståelser forsterket inntrykket av at risikoforståelse er sosialt og kulturelt betinget og i tillegg en mer individuelt preget prosess²¹. Dette samsvarer blant annet med Skinners forskning på forholdene omkring vulkansk aktivitet på den karibiske øya Montserrat. Skinner understreker betydningen av å studere risiko via narrativer heller enn via kvantitative, holistiske eller kulturelle innfallsvinkler. Skinner kritiserer det han kaller Giddens verdensbilde om at det er en ”impersonal, informal social reality above and beyond

²⁰ Kjønn har ikke vært en hovedinnfallsvinkel i masteroppgaven, men er tatt i betraktning. Det kan se ut som om profesjonaliseringen i yrkeslivet til en viss grad setter til side tradisjonelle kjønnsroller. Dette ser til en viss grad også ut til å gjelde i forhold til at følelser generelt ikke er foretrukket variabel i beredskapssektoren. Dette kunne slått annerledes ut for menn og kvinner. Tema kunne også vært diskutert opp mot mannsdominansen innen sektoren.

²¹ Den subjektive og individuelle prosess er selvsagt også kulturelt formet og er sånn sett ikke motstykke til kultur generelt.

the actions, subjectivities, motives and intentions of individuals” (Rappaport 1997:13 i Skinner i Caplan (red.)2000:178).

Økt fokus på det enkelte individs erfaringer og risikoforståelse kan være vesentlig fordi det inngår i, og kan gi informasjon om, samfunnets samlede mulighet for robust risikohåndtering. Den sosiale organisering og ressurstilgang står som nevnt sentralt i det Hoffman og Oliver-Smith (2002) kaller ”et samfunns sårbarhetsprofil”. Det er på bakgrunn av et samfunns sårbarhetsprofil at det responderer på risiko og kriser.

I den sammenheng kan det også stilles spørsmål ved inndelingspraksisen i beredskapssektoren i forhold til skillett jobb(offentlig tid) og fritid (privattid). En slik inndeling bygger på rasjonalitet beslektet med naturvitenskapen i den forstand at man har tro på at det er mulig og hensiktsmessig å inndelegge dagen i tidsavsnitt. Basert på datamaterialet kan det stilles spørsmål ved hvorvidt den kulturelt betingede inndelingen av individet i arbeid og fritid er hensiktsmessige når det gjelder mennesker som skal ha ansvar for samfunnstjenester under kritiske situasjoner og deres risikoforståelse. Det er multiplekse realiteter og rasjonaliteter involvert i håndtering av kritiske hendelser. Informantene og miljøene i denne studien er aktive deltakere i den risikoprosess som Oliver-Smith beskriver, det vil si en prosess der ulike individer og miljøers risikoforståelse og organisering kan påvirke den samlede risikohåndtering.

Oppsummering

Jeg har i dette kapitlet vist og drøftet hvordan ansatte som arbeider med håndtering av kritiske hendelser, er multiposisjonerte innbyggere som håndterer risiko fra skiftende posisjoner; de er innenfor som ansatte og utenfor som privatpersoner. Det er i liten grad artikulert at eksperter og byråkrater også er privatpersoner. Dette kan sees i sammenheng med den kulturelt betingede inndelingen vi gjør av roller og funksjoner i tidssoner og i forhold til rom, det vil si det fysiske sted man utøver en rolle fra.

Til tross for forventning om en inndeling, trekkes private risikovurderinger inn i arbeidssammenheng. Inndeling viker plass for mer glidende overganger. Personlige opplevelser av risiko inngår som et supplement eller korrektiv til arbeidsplassens rasjonale eller fremstår som et brudd med denne. Slik fremstår ulike risikorasjonaler som håndteres ved

ulike strategier. Det kan stilles spørsmål ved hvorvidt en tydeligere status for personlige erfaringer og et mer helhetlig syn på dannelsen av risikoforståelse vil være gunstig for enkeltindivider og for samfunnet.

6. Balansekunst

”...all methods of meaning are enmeshed in a sea of forces.”
Desjarlais (1997:246 “Shelter Blues”)

Risiko som kulturelt fenomen er mangfoldig og det er stor variasjon i måten risiko er konstruert på. Med de redskapene og strategier vi har til rådighet, skjer en balansering mellom ulike farer og risiko. Adams (2001) beskriver tilpasningene som en ”balancing act” - balanserende handling eller balansekunst. Jeg vil i dette kapitlet undersøke nærmere spesifikke kontekster der dette får sin utforming og drøfte strategier som kan være aktive.

Frykten for frykten

Flere informanter i den delen av beredskapssektoren som inngår i oppgaven, nevnte det de kalte ”frykten for frykten”. Jeg ønsket å forfølge dette og trakk det inn i flere samtaler. Det kom frem at de mente eksperter og offentlig ansatte kan bli så redde for å vekke frykt hos folk at de lar være å ta opp viktige saker om sikkerhet. Det var altså teknokratene som kunne ha frykt for frykten.

En kveld under feltarbeidet, var det møte i Sivilforsvarets lokaler om oppgaver hvis fugleinfluensaen skulle komme også hit. Det var den måneden da myndighetene virkelig fryktet spredning og det var funnet smittet fugl i Stockholm. En av lederne for et statlig tilsyn på området, holdt foredrag for karene som skal betjene sivilforsvaret renseanlegg for kjemiske midler. De skal kle av rammede mennesker og spyle dem – inne i et tett telt som er del av nye, moderne utrykningskjøretøy. Yngre og eldre menn i sivilforsvarets grå militærpregede uniformer satt alvorlige ved bordene formet som en hestesko.

Tilsynsrepresentanten fortalte at han hadde oppdaget at ansatte ved hans lokalkontor ikke var sikret anti-influensamedisinen Tamiflu fra sentralt hold. Medisinen var utsolgt på apotekene, men de hadde fått tak i 12 doser. Tilsynskontoret hadde hatt det travelt. De måtte skaffe vaksiner samtidig som de hadde fått beskjed om å lage skilt som skulle varsle folk der det ble funnet smittet fugl. Sivilforsvarets mannskap fikk vite at de kunne bidra bl.a. med vasking av personer som skulle fjerne evt. smittet fugl. Foredragsholderen tok på seg en av de hvite

beskyttelsesdraktene. Den hadde en glippe mellom hodebeskyttelsen og drakten. Han sa at veterinærer som tok prøver måtte være i karantene i 72 timer. Det betydde at de ikke kunne besøke andre besetninger – men de kunne gå hjem eller i butikken. ”Er det fornuftig,” spurte en med lav stemme som ikke ble hørt. ”Kan veterinæren klappe katten?”

Foredragsholderen sa at dyresykdommen fugleinflensa ikke smitter mennesker. ”Vi mener at frykten for sykdommen er det aller farligste,” sa han. Ingen stilte spørsmål etter møtet. Mannskapet kunne ha spurt om de også skulle få anti-influensamedisin. (Det var ikke planer for slik medisinerings.)

Etter møtet var vi flere som småpratet. En sa at myndighetsrepresentanten virket usikker på situasjonen. ”Det virker som om de ikke er sikre på smittefaren, men prøver å være det – og så tror de at vi er mer engstelige enn dem”. På sin måte hadde hun nok rett i at foredragsholderen var redd for frykten som hans informasjon kunne medføre. At folk ville bli redde i betydning redde på en uønsket måte, håndterte han som en sannhet, som en ”tatt-for-gitt-het”. Slik kan det bli stående så lenge ingen forventer begrunnelse.

Tilsynsmyndighetens foredrag hadde minst to temaer: 1) Foredrag om den fryktede fugleinflensaen og den alvorlige og viktige rollen Sivilforsvarets mannskap kan få. 2) Foredrag om fryktet dyresykdom som ikke er farlig for mennesker selv om man kan få det inntrykket på grunn av masker, drakter og forholdsregler. Arbeidet med å rydde i informasjonens kontradiksjoner for å få grep om situasjonen, overlot han til tilhørerne og deres leder. Sivilforsvarslederen gjorde det ved rolig å understreke for mannskapet at Sivilforsvarets egne, tette beskyttelsesdrakter skulle brukes ved innsats.

Noen uker tidligere satt jeg sammen med en ekspert i en annen del av sektoren. Vi så på noen brosjyrer og snakket blant annet om privat-ansvar. Eksperten viste lysark. Det semi-strukturerte intervjuet gled over til å være et foredrag om medisinsk forskning og folks toleranse for risiko. Eksperten var opptatt av det også han kalte frykten for frykten. Han sa at få tørr forholde seg til risiko - de vil holde frykten på avstand så folk ikke blir redde. Utsagnet kom etter utveksling om hvorvidt befolkningen bør rådes til å ha en viss nødproviant i hjemmet, for å kunne vente innendørs på informasjon ved for eksempel mistanke om gassutslipp eller kjemisk terrorangrep. ”Slike håndlagre av nødproviant, lys og batterier vil ikke hjelpe stor likevel,” sa han. Men hva hvis det er meningen at folk skal holde seg i egne

hus ved for eksempel gassalarm, skal de på forhånd ha tenkt over om huset er tett nok til å fungere som tilfluktsted? Eksperten trakk litt på, før han svarte at det synes han ikke folk skal. Eksperten ga uttrykk for at alt dette kan vekke for mye frykt og at ”dersom ulykken er ute” er den så stor at slike forberedelser vil være for små.

Eksempler på lignende omtale av frykt og det å skape frykt, går igjen i datamaterialet til denne oppgaven. Det kan se ut som om risiko nedtones og/eller fremstår uklart på grunn av frykten for frykten. Dette kan hvile på implisitte antakelser av hva som gjør folk redde. Det kan også hvile på hvordan eksperter/byråkrater/spesialister oppfatter sitt ansvarsområde når det gjelder risikohåndtering. I media er det eksempler på at frykten for frykten preger tenkning også på andre områder. Et eksempel er en politiker i et departement som ble sitert på at det nok ikke var lurt av myndigheter å få satt opp ekstra lys i mørklagte Oslo-gater, fordi lyset kunne minne kvinner om voldtektsrisikoen og være fryktskapende (Morgenbladet 2007). Kan myndigheter ta på seg nærmest et medansvar for angst og for voldtekt ved å foreta den politiske handling det er å bevilge midler til mer lys?

Beck beskriver hvordan man i risikofeltet som administrativt område, må forholde seg til at frykt ikke gir status (1997). Dette kan føres videre til å se hvordan kommunikasjon om risiko gjerne involverer ord og uttrykk som kan oppfattes som følelsesbetonte. Det gir mening å se dette i sammenheng med at hierarkiske dualismer ser ut til å prege kulturer og gi ledetråder for hvordan kulturer kan forstås (Moore 1999). Mer konkret kan vi si at kultur i dualismen natur-kultur, står over natur; kultur regnes som å ha høyere status. På samme måte kan vi si at trygt står over utrygt – og ro står over frykt; det kan gi høyere status å forholde seg rolig²². Lèvy-Strauss mener at mennesker overalt tenker i slike kontraster. Kontrastene (binære motsetninger) står i relasjon til en tredje instans som er vesentlig for defineringen av dualismene (Lèvy –Strauss 1962, Eriksen 2002). Det Douglas betegner som ”det urene” markerer grensene som holder kulturens klassifiseringssystem på plass. Mer konkret kan vi si at hvis en ansatt i beredskapssektoren oppleves som bekymret eller stiller grunnleggende spørsmål om utviklingen, kan noen få problemer med å plassere ham i en ren kategori; å plasser ham inn i mønsteret. Disse ”noen” vil i et slikt tilfelle være de som forventer at beredskapsansatte skal sørge for trygghet og som har spesifikke kulturelle forventninger til

²² Merk betydning av å forholde seg rolig i skildring fra flommen som tok huset i kystbygda -Kapittel Flommen og fremtiden.

hvordan det skal utøves. For disse vil han være både innenfor og utenfor - og som det representere uorden. Douglas`arbeid på dette felt handler om nødvendigheten av å bringe symbolsk og kulturell orden ”inn i en tilværelse som i utgangspunktet er temmelig uryddig” (Douglas 1997:23). Det urene signaliserer kaos og oppfattes gjerne som truende. I en samfunnssektor under endring, kan slike mekanismer være særlig aktive.

Inndelingspraksis

”Vi er redde for at folk skal bli hysteriske.” Informant i beredskapssektoren.

Hvordan grupper definerer seg og hvordan man definerer seg selv i forhold til andre, er en innfallsvinkel som har vært nyttig i denne studien.

Når det gjelder for eksempel frykt, fremstår det som uklart hvilket belegg det er for å mene at folk blir skremt eller er fryktsomme. Jeg har tidligere i oppgaven drøftet hvordan eksperter og byråkrater har skiftende posisjoner og hvordan det kan fremstå at de ”bærer” privatpersonen med seg også profesjonelt. I vurderingen av en selv – og andre, kan det fremstå som om det for mange av informantene primært er udefinerte andre som kan få uheldige fryktreaksjoner. Basert på datamaterialet kan det se ut som om mange informanter selv avviser å ha, eller kunne få, fryktreaksjoner. Andre igjen mener at de har mindre fryktbaserte reaksjoner enn ”folk flest”. Mange viser til kunnskap og trening i å håndtere kritiske situasjoner.

Tatt i betraktning at informanter som omfattes av denne oppgaven, har styringsansvar innen beredskapssektoren, er det aktuelt å trekke inn Foucault som er opptatt av å skape en historie om på hvilke måter mennesker blir subjekter. Rabinow (1984:7) beskriver Foucaults tre modeller for objektivisering av subjektet. Jeg vil her trekke frem den første av disse; det som er kalt ”dividing practices” eller praksis for å dele opp mennesker/en befolkning i kategorier. Det mest kjente eksemplet fra Foucaults arbeid er fra isoleringen av spedalske i middelalderen. Derfra trekker han linjer til oppdeling av sykdom og klinisk praksis i nyere tid – og til stigmatiseringen eller normaliseringen av ulike seksuelle praksiser. I slike prosesser av objektivisering, blir mennesker gitt både en sosial og en personlig identitet. Inndelingspraksis er måter å manipulere på som kombinerer vitenskap (eller pseudo-vitenskap) og ekskludering – vanligvis i rom, men alltid i sosial forstand (ibid; 8). Det er også en inndelingspraksis i de

tilfeller der innbyggere kategoriseres som en gruppe med den karakteristikk at menneskene i den lett blir fryktsomme og dermed ikke er i stand til å håndtere kunnskap.

Til tider har det blitt tatt opp hvorvidt befolkning i Finnmark som kan bli særlig eksponert ved evt. kjernefysiske ulykker ved russiske atomkraftverk eller skip, skal få tildelt jodtabletter for å ha disse hjemme, klare til bruk. Jodtabletter må tas umiddelbart når det varsles om ulykke dersom stoffet skal hindre kroppen i å oppta cesium ved kjernefysisk nedfall. Så langt er en ordning med ”hjemmelagring” ikke valgt. Dette kan være et eksempel på at det materielle, det vil si tablettene, som skal hjelpe oss i kritiske situasjoner, også kan fungere som tegn på det farlige – og dermed oppfattes som uønsket. Beslutningen kan hvile på en underliggende antakelse eller beslutning om at mennesker i liten grad er i stand til å håndtere det å bli minnet om farer. I flg. Drottz-Sjöberg (1998), som blant annet har studert reaksjoner i forhold til Tjernobyl-ulykken, viser undersøkelser og erfaring at folk gjør relativt bra bedømmelser av risiko. Det kan sees som et paradoks at folk, dersom de ønsker det, ikke gis mulighet til å utøve ansvar selv. (Om risiko i hjemmet – se også eget avsnitt.)

I den delen av beredskapssektoren som inngår i felten til denne oppgaven kan det se ut til å ”veie tungt” en implisitt kulturelt betinget antakelse om at myndigheter ikke skal skremme. Antakelsen som i liten grad artikuleres og som ikke blir gjort gjenstand for diskusjon, ser ut til å være at kunnskap og informasjon i seg selv skaper frykt. Dette fremtrer på et historisk tidspunkt med særskilt påpekning av individets egenansvar.

En brannmanns ansvar

I et stort brannkorps arbeider Henning, som var på etterutdanningskurs i beredskapsarbeid internasjonalt. En dag under feltarbeidet reiste jeg med kursdeltakerne i buss til Tønsberg for å møte ansatte i direktoratet. Vi fylte nesten hele bussen og det var god stemning; som på en klassetur. Det var latter, alvor – og til dels ganske svart humor. Henning, som var en faglig og personlighetsmessig sterk person i gruppen, fortalte at brannmenn i korpset ikke fikk vite hvor beredskapsrommet var. Som brannkorps er de satt opp i 1.linje i en rekke virksomheters beredskapsplaner. Det vil si at det er de som skal komme til unnsetning først. ”Mange av disse planene kjenner vi ikke til,” sa Henning. ”Da blir det umulig å håndtere eget arbeid og forberede seg og etaten. I tillegg er risiko- og sårbarhetsanalysen for hele byen hemmeligstemplet, så vi vet ikke engang hva vi skal øve opp mot.” For å markere overfor

sjefen hadde Henning spurt hvor mange brannmenn sjefen kalkulerte med å miste i en katastrofe. Dette bidro ikke til å presse frem hvilke scenario brannsjefen så for seg. Henning understreket at folk som har valgt å ta på seg ansvar som brannmenn, må få mulighet til oversikt over infrastruktur og virkemidler. ”I Norge er det ikke ”tillatt” å omkomme i brann – det skal brannvesenet ordne! Men hva da når vi ikke får vite det vi trenger å vite?” Henning ga uttrykk for at han ikke tolererte å bli utestengt fra kunnskap.

Med henvisning til Hoffman & Oliver-Smiths uttrykk ”et samfunns sårbarhetsprofil”, kan vi si at brannmannen mente det ville gjøre ham til en bedre brannmann og samfunnet mindre sårbart dersom han fikk tilgang til flere opplysninger. På samme måte var Tore som viste rundt i fjellanlegget, utestengt fra kunnskap om hvorvidt anlegget og utstyr var aktuelt å bruke i en kritisk situasjon. Tore virket ikke opptatt av seg selv, men av hva befolkningen kan forvente; implisitt det at også de er utestengt fra kunnskap.

I felten ble uttrykket ”folk” eller ”befolkningen” sjelden nyansert. I samtaler i direktoratet og i forelesninger på utdanningssenteret fremsto kategoriseringer som i liten grad ble nyansert i forhold til for eksempel kjønn, yrke, bosted eller alder. Dette står i kontrast til det Douglas og Wildavsky hevder vil være det viktigste politiske spørsmålet; Hva slags risiko er akseptabel for hva slags mennesker?(1982:4) Risiko diskurs kan omfatte konstruksjon og vedlikehold av essensielle kulturelle kategorier vedrørende personlighetskarakterer og fra disse kan et vell av moralske og politiske implikasjoner ha sitt utgangspunkt. (Hilden 2003:12). Spørsmålet blir hvilke konsekvenser dette medfører for subjektet.

Sektoren samfunnssikkerhet og beredskap er nært forbundet med Forsvaret. Forsvaret er organisert bl.a. ut fra gradering av informasjon og inndeling av hvilke individer som skal ha tilgang til hvilke typer/nivåer av informasjon. En slik tankegang og praksis ser ut til å sette preg på også den sivile siden ved beredskap. Denne praksis gir grunnlag for en skala der det ene ytterpunktet er de som har mye informasjon/kunnskap og det andre ytterpunktet er de som har lite informasjon/kunnskap. Det kan hevdes at klar inndeling av kunnskap og mannskap er hensiktsmessig og nødvendig i krigssituasjoner. Informanter i sivil sektor kan tolkes dit hen at de mener en større grad av egendefinering av hva som er nødvendig kunnskap, kan gi totalt sett mindre sårbarhet. Gjennomgående i felten ser tilgang til informasjon ut til å fremstå som et vesentlig redskap for inkludering og ekskludering av individer (og fagmiljøer). Tilgang til

informasjon regulerer ofte hvem som er ”oss” og hvem som er ”de andre”.

Informasjonshåndtering fremtrer slik som et redskap til og for makt.

Når enkeltindivider objektiviseres ved ulike kriterier ligger det implisitt at de ikke vurderes som enkeltpersoner. Ulike kriterier kan ligge til grunn for en objektivisering. Antatt utilstrekkelig evne til å ivareta helhetlig kunnskap kan være et slikt kriterium – eller antatt manglende evne til å håndtere fryktreaksjoner. Det mange i sektoren viser til som ”frykten for frykten” kan være utgangspunkt for ulike strategier som innbefatter objektivisering av subjekter. Det kan stilles spørsmål ved sammenhengen mellom ulike typer inndelingspraksis og det å kunne ta ansvar. For organisasjoner eller samfunn der det er et eksplisitt mål er at individer skal ta ansvar og til en viss grad ta hånd om egen situasjon, bør inndelingspraksis problematiseres i dialog mellom flere parter. (Ref. visjonen ”Et trygt og robust samfunn - der alle tar ansvar”.)

Mellom onder (og goder)

”Vi har nok bestemt oss for å mene at det er trygt.”
Informant i Grenland

Innen litteratur om risiko er det ofte lagt vekt på mennesket som ”zero-risk man” – en som primært unngår risiko. Adams mener at vi ikke må glemme ”risk-taking-man”, for å kunne forstå ubevisst og bevisst navigering i risikoterreng²³. På denne bakgrunn vil definisjonen av begrepet risiko på nytt måtte omfatte risiko som mulighet for vinning (ref. kapittel 1/Begrepsavklaring). Risikotilpasning fremtrer slik som en balansekunst med et bredere register.

Ingen kan, eller vil, være opptatt av alle farer og risiko til samme tid. Etter hvilke kriterier skjer det en rangering – og hvordan blir det enighet om kriteriene? Douglas og Wildavsky formulerer at hver form for sosialt liv har sin egen risiko-portefølje basert på at felles verdier fører til felles frykt og en felles enighet om å ikke bekymre seg om andre ting (1982:8).

²³ Det som forener disse posisjoner kan som nevnt se ut til å være minimalisering av risiko, ref. sikring av risikosport under Risiko i samfunnsvitenskapen.

”Hvis verden står til påske...”

”Folk her er mest opptatt av trafikken!”. Dette er inntrykket til Arve, en sentral kommuneansatt som i lengre tid arbeidet med beredskap i industrikommunen. Han avsluttet arbeidet fordi han mente sikkerhet ikke ble tatt på alvor. Arves inntrykk av folk og trafikken bekreftes av en spørreundersøkelse som MMI gjennomførte for Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap i desember 2004, (605 personer ble intervjuet i 4 av de aktuelle kommunene). 25 prosent svarte at de synes industrien representerer fare for lokalbefolkningen. I flg. undersøkelsen frykter de aller fleste kriminalitet, trafikkulykker og naturkatastrofer. Gassutslipp og andre forhold som kan knyttes til industrivirksomheten nevnes langt mer sjelden.

Folks holdning kan henge sammen med at det har skjedd relativt få uhell og ulykker på Herøya de seneste årene, mente Arve. På mitt spørsmål, sa en leder fra industriområdet, at han ikke tror folk vet hva de skal gjøre med seg og sitt hvis det blir en stor ulykke. ”Vi satser mest på å ha klar kanaler for å nå frem med informasjon dersom noe skjer. For øvrig sender vi ut brosjyre til alle husholdninger hvert fjerde år.”

En annen sa at et tillitsforhold nok er bygd opp over tid: ” Vi er flasket opp med at dette er arbeidsplassene våre og har nok bestemt oss for å mene at det er trygt. Vi vet også mer om hva som foregår enn det folk visste på 50-tallet.”

I samtaler med folk inne på det store kjøpesenteret i Porsgrunn sa en gruppe ungdommer at de har ikke kan huske å ha sett brosjyren, men de har hørt om det som kalles ”Gassalarm Grenland” på skolen, men: ”Jeg vet ikke hva vi skal gjøre hvis det ikke bare er en øvelse”. Det var folksomt inne på kjøpesenteret. En handlende fortalte at da alarmen gikk som en øvelse, ble publikum på senteret kommandert ut på gaten. Mange undret seg, fortalte hun, for i brosjyrene fra kommunene står det at ved gassalarm skal folk lukke dører og vinduer og holde seg innendørs. ”Hvis verden står til påske finner vi nok ut av det når det gjelder!”, sa en eldre kvinne i følget.²⁴

²⁴ ”Hvis verden står til påske” er et kulturelt uttrykk som kan knyttes til påstanden i julerimet ”Nå har vi jul igjen/.../Julen varer helt til påske!” I ordbøker står uttrykket ”Nei, nå står ikke verden til påske”, om noe uventet, brudd på kontinuitet, at jorden kan gå under - katastrofe.(Gundersen og Evensberget 2006) Omskrevet til ”Hvis verden står til påske”, slik uttrykt av

Dette tydeliggjør at mange har større toleranse for risiko knyttet til det som oppleves som nyttige og meningsfylt. Arbeidsplasser har som hovedregel status som nyttige. En parallell kan trekkes til flombygda på norskekysten. ”Flom har ikke vært noe vi er opptatt av her”, sa ung kommuneansatt som opplevde storflommen tidlig 2006. Da jeg spurte en eldre kvinne kom det til slutt frem at bygda hadde hatt en sammenlignbar flom på 50-tallet. I en samtale på kommunehuset sa en sentralt i kommuneledelsen det slik: ”Jeg er født på 50-tallet her i bygda og har bodd og arbeidet her bestandig - hørte aldri om flommen i `53 – før nå.” Tre andre som arbeider i ledende stillinger i kommunen sa hver for seg at heller ikke de hadde hørt om den forrige storflommen. Barnevernsarbeideren oppvokst i bygda visste heller ikke om flommen fra dengang: ”Pappa jobba på tresliperiet, farfar også – de jobba bare der – kom hjem og vi snakket ikke så mye om det. Sliperiet må ha merket den flommen.”

Helsearbeideren hadde bodd i bygda i 15 år: ”Jeg har aldri hørt at det skal ha vært flom her.” En annen sa: ”Nå etterpå kan jeg tenke at noen av gamlekara kan ha sagt noe om at elven hadde brutti seg tilbake til det gamle elveløpet den hadde før det ble bygd støtteverk og gjort forandringer på den.”

Vassdragseksperter fra regionssenteret slo fast: ”Det har aldri vært noe problemområde her.” Fare for flom var heller ikke tatt med i kommunens beredskapsplaner som hadde andre scenarioer beskrevet, blant annet fare for cruiseskip-havari utenfor kysten.

For flere virket det i ettertid underlig at historien om storflommen på 50-tallet ikke var fortalt. En sa det slik: ”...den gamle fabrikken var avhengig av mye ferskvann og mange var avhengige av fabrikken. Også for ”Settefisken” som er der nå, er ferskvann viktig. Da stiller man kanskje ikke så mange spørsmål – det bare er slik.”

Det kan se ut som om nytten ved arbeidsplasser medvirket til høyere toleranse for risiko, både ved industriområdet der det kontinuerlig er potensielle farer i industrien – og i flombygda der den kritiske hendelsen brøt kontinuiteten. Strategiene kan se ut til å være noe ulike: Ved industriområdet så en strategi ut til å være at frykt ble mer rettet andre steder for eksempel

denne kvinnen, kan ”munnhellet” sees i sammenheng med et håp om forutsigbarhet og om at verden, slik vi kjenner den, i alle fall skal vare en stund fremover.

mot trafikkulykker – i kystbygda så en strategi ut til å være fravær av historiefortelling om den sammenlignbare flommen på 50-tallet (utelatelse av historie).

Å kjenne det på kroppen

Blir risiko ulikt mottatt i forhold til sted og sosial omgivelser, slik Douglas og Wildavsky foreslår,- eller møtes risiko primært på en mer universell måte avhengig av kjønn, klasse og etnisitet, slik Beck og Giddens poengterer? (Caplan 2000:185) Caplan har studert reaksjoner og tilpasninger i forbindelse med BSE-krisen eller ”kugalskap” i britisk landbruk på midten av 1990-tallet. Caplan mener at hennes studie bekrefter hvordan risiko blir ulikt mottatt på ulike steder. De sosiale indikatorene som viste seg nyttige var alder og geografisk lokalisering. Eldre folk sa ofte at de var for gamle til å bry seg. Yngre, særlig foreldre, var forsiktige med å spise biff. Signifikant var forskjellene mellom hustander i London og i vest-Wales. Mange flere i London sluttet å spise biff, i alle fall midlertidig, mens svært få i vest-Wales gjorde det. Deres handlinger peker mot at det er ulike typer kunnskap og mot dimensjonen nærhet og avstand – og hvordan nærhet kan etableres. Den lokale kjøpmannen i vest-Wales satte ut skilt med opplysninger om produsent av ukens biff fra en gård vanligvis ikke mer enn 3 miles unna. I London skulle reklamekampanjer gjenoppbygge tillit – bygget på opplysninger om hva og hvordan, men ikke på hvem og hvor. Caplan konkluderer med at den globale risikoen ved kugalskap bare kunne bli møtt på en effektiv måte ved kunnskap som er lokalisert og avhengig av sosiale relasjoner av tillit. Også her synes det viktig å legge til forhold knyttet til å se nytteverdi ved arbeidsplasser i kjøttindustrien.

Caplan viser hvordan konkretisering i hennes studie kan virke inn i forhold til vurdering av en risiko. Konkretisering kan, slik jeg ser det, føre til to bevegelser: a) konkretisering av enkelte risiki kan bidra til at mer abstrakt risiko skyves/kan skyves i bakgrunnen b) konkretisering av risiko medfører en synliggjøring som kan gir økt oppmerksomhet

Under feltarbeidet var en del informanter slike som kan knyttes til det Lipsky og Vike kaller ”gate-nivåbyråkrater”, opptatt av å gjøre risikohåndtering mer konkret, også når det gjelder for eksempel mulige terrorangrep og større kritiske hendelser knyttet til naturen. Enkelte tok til orde for at ungdom i større grad skulle få velge kortere tjeneste i Sivilforsvaret i stedet for

verneplikt som soldat. En annen kunne tenke seg at alle i lokalsamfunn fikk tilbud en gang i året om en frivillig beredskapsøvelse der de fikk prøve ut lokaler, prøve ut utstyr og rutiner – eller de kunne bli vist og selv kunne prøve ut beredskap i egne hus. En annen mente det også kunne være aktuelt at folk fikk ”gå opp” rømningsveier på T-banestasjoner, prøve ut sikkerheten på skoler og andre forsamlingslokaler.

Test av sirener er det også mange som ikke har vært med på, for det er jo sjelden vi har full test av sirener. Det er jo også noen annet hvis du skal reagere i forhold til varslingen og vite hva du skal gjøre rent praktisk. Da blir du kjent med det på kroppen.

Via øvelse kan risiko gå fra å være mer abstrakt til å bli konkretisert – i den forstand at du føler at det handler om deg selv. Ikke minst i den delen av sektoren som har ansvar for den mer praktiske håndteringen av hendelser, kan informanter vise uro over det de ser som mangelfull praktisk opplæring. I deres hverdag er risiko og farer noe man finner løsninger i forhold til – så gode løsninger som mulig. ”Det handler om å bli invitert inn i samfunnet”, sa en og siktet til det å få være med i Heimevernet, Sivilforsvaret eller delta på annen måte. En foreslår at unge på sesjon kunne få velge mellom vanlig siviltjeneste, tjeneste i militære eller tjeneste i Sivilforsvaret for å se samfunnet ”fra innsiden” – som hans sier. (Videreført fra kapittel Balansekunst/Gammel erfaring.)

En kveld under feltarbeidet var jeg med på en sivilforsvarsøvelse, med test av drakter og vernemasker inne i en container med gass. I skumringen var det god stemning og småprat. En kvinnelig vernepliktig fortalte om hvordan hun fikk andre kunnskaper om samfunnet ved å delta i praktiske øvelser – om å kunne spille en rolle hvis noe skjer. Også andre i gruppen ga inntrykk av å få ny kunnskap også fordi styrken var mye rundt i distriktet i forskjellige gjøremål. Dette kan sees som en type utdanning Turner beskriver som et overgangsrituale; en endring av et menneskes status (1969). Turner beskriver 3 faser i ritualet hvorved det skjer en overgang. Fase 2 kaller han en farlig liminalfase der man står utenfor den sosiale strukturen man var en del av (fordi man har fått ny kunnskap fra en annen struktur)– før man igjen blir reintegrert i samfunnet med den nye kunnskapen. Informantene viser til hvordan gjøremål og praktiske oppgaver gir en ny rolle og en annen holdning til å kunne håndtere kritiske situasjoner. For øvrig fremstår det som om informasjon kulturelt sett har høy status som overfører av kunnskap, samtidig som det virker uklart hvilken status informasjon i seg selv kan ha som overføring av praktisk kunnskap. Det å handle/å gjøre kan være en prosess hvorved historie blir kroppsliggjort (ref. Bourdieu 1991).

Direktoratet som inngår i dette masterprosjektet, arbeider blant annet med det som kan kalles abstrakt fare (def. se Personlig på jobben/Samtidighet). I forhold til de fleste slike farene må vi overlate risikobegrensning til andre. Samtidig er samfunn (inkl. media) preget av samtaler om mer konkrete farer, ofte om kropp og helse. I tidligere tekst i denne oppgaven er det nevnt hvordan konkrete risiki, som for eksempel brann, kan se ut til å få hyppigere oppmerksomhet og at mer abstrakte farer kan bli skjøvet i bakgrunnen og dermed få mindre plass i folks hverdag. Dette harmonerer med Paines "no-risk-tese" og hans arbeid med å undersøke hvordan kulturer kontrollerer "flommen" av farer og gir noen farer status som oppmerksomhetsobjekter fremfor andre. (Oliver-Smith og Hoffman (red.) 2002).

Risiko hjemme

I Norge har de aller fleste hjem ikke forholdsregler i form av noen liter vann/litt tørrmat/fyrstikker og stearinlys/batterier/radio etc. Det er lite samtale om norske husstander og sikkerhet/beredskap mot storulykker/terroranslag. Forholdsregler i hjemmet kunne handle om vann/tørrmat/batterier/radio etc. slik at folk kan holde seg innendørs noen dager i påvente av informasjon i forbindelse med for eksempel rykte om upålitelig vannforsyning etter påstått terroranslag. Tjernobyl-ulykken er eksempel på en type ulykker der det kan være gunstig å ha mulighet til å holde seg innendørs noen dager i påvente av informasjon. I norske hjem er mange opptatt av å redusere og eliminere farer og risiko og handler i forhold til dette blant annet ved å installere alarmer på dører/vinduer, iverksett ulike former for barnesikringer, ved å bruke sykkelhjelmer/skøytehjelmer m.m. De kan sees som et paradoks at de samme hjem i begrenset grad vet hva de skal gjøre i hjem og nærmiljø dersom større hendelser oppstår.

Det fremkom i samtaler under feltarbeidet at svært mange som har sitt arbeid innen beredskap, vet lite om hvorvidt tilfluktsrom skal benyttes, hvor de er, om det er ekstra nødreserver noe sted, om det er gassmasker eller annet utstyr til hver enkelt etc. Når det gjelder nødberedskap i hjemmet ble det fokusert særlig ved to anledninger. Under en konferanse om fugleinfluensa våren 2006 tok en yngre tilhører opp dette fra bakerste rad. Han sa at han mente det burde tas opp som tema at nordmenn godt kunne ha nødberedskap i tilfelle det oppstår uoversiktlige situasjoner. "Hvorfor kan vi ikke snakke om dette", spurte han. Innlegget ble ikke fulgt opp av panelet. Under gruppesamtaler og semi-strukturerte intervjuer ved utdanningscenteret for samfunnssikkerhet, svarte en informant på mitt spørsmål til

gruppen at han, eller rettene sagt kona, hadde noe tørrmat og vann stående i tilfelle det skulle bli nødvendig. Han virket brydd. Følgende lille samtale er satt sammen fra gruppesamtaler og er betegnende for temaets karakter:

Om beredskap hjemme:

- Kan ikke ha matlager hjemme- virker som om vi er tilbake til den kalde krigen.
- Jeg passer på å ha vedovn i tillegg til strøm – bestandig – også på Østlandet.
- Kona har noe mat, bokser og lys som lite beredskapslager.
- Det vil ikke monne likevel om man har litt mat
- Man får satser på å nå butikken og få nabohjelp.
- ...og stole på at man får et varsel fra myndighetene.
- Vi hadde beredskapslager da vi bodde i Finnmark – men ikke sørpå.
- Samtidig har alle innbruddsikringen – sier noe om hvor mange penger folk har i dette landet.
- De som allerede har frykt i seg henger det på tyveri eller fugleinfluensa.

I norske hjem kan det fremstå som om vi er mer opptatt av å stenge ute ubehageligheter, ved bl.a. tyverialarmer. Det er grunn til å tro at private beredskapslagre – uansett størrelse, vil fungere som tegn på det farlige; det vil ikke være beskyttelse du tar inn, men en utrygghet. (Slik også beskrevet i forbindelse med lagring av jodtabletter i avsnitt Inndelingspraksis.)

Hjemmet står for blant annet varme, hygge og sikkerhet, som beskrevet blant andre av Gullestad (1983). Den viktigste opposisjon knyttet til hjemmet er den mellom hjemmet selv og utenverdenen. ”Ute kan man akseptere mer enn hjemme,” sa også en informant på utdanningscenteret.

Det har ofte vært fremhevet at et ord som ”kos” forteller mye om norsk kultur (Berkaak og Frønes 2005:62). ”Kos” og ”trygghet” kan sees i sammenheng med ”hjemmet”. Kategoriene henger på mange måter sammen i en klynge. Det kan gi mening å trekke linjen til Gullestads forskning om hvordan hjemmet har en sentral posisjon som erfaringsgrunnlag og metafor for nasjonen. Dersom utrygghet i ”trygge Norge”, på linje med slåsskamp på slottsplassen 17.mai, kan sees som ”a matter out of place”, er beredskapslager inne i nasjonens kjerne ”hjemmet” et

”matter out of place” (ref. Douglas). Likhet er omtalt som et fruktbart ”portvaktbegrep” i studier av Norge (Lien, Lidèn og Vike (2001). Trygghet kan synes å være et annet fruktbart ”portvaktbegrep” som kan bidra i studier av prosesser og verdier som gjør seg gjeldende i sosialt liv og som binder sammen størrelser som for eksempel ”det norske hjem” og ”nasjonen Norge”.

Ansvar og skyld

“Ingen kriser er “naturlige” lenger; det er alltid noen som har skylda. Jakten på syndebukker er påtakelig i media – men vi ser også at folk som er involvert bruker dette til posisjonering.” Utsagn fra ansatt i beredskapssektoren.

Ingen kriser er naturlige lenger – noen skal alltid ha skylda, sa informanten. Da blir det ekstra viktig å vite hva man har ansvar for – og hvordan man skal utvise ansvaret.

”Det med at alle skal ta ansvar tenker jeg betyr at vi skal være årvåkne”, sa en kursdeltaker på Nasjonalt utdanningscenter for samfunnssikkerhet og beredskap. Vi satt i pauserommet og snakket om direktoratets visjon ”Et trygt og robust samfunn – der alle tar ansvar”. Andre i rommet la til:

- Jeg opplever at det retter fokus mot individuelt ansvar.
- Det høres ut som en 17.mai-tale.
- Man må jo ta ansvar – reiser jeg for eksempel til utlandet sørger jeg for at jeg alltid kan komme meg hjem selv.
- Ingen vet om for eksempel tilfluktsrom – om de skal brukes og hvordan²⁵
- Folk finner seg i å vite fordi de regner med å bli varslet hvis noe skjer.

²⁵ I gruppen vet 1 av 7 hvor deres nærmeste lokale tilfluktsrom er.

- Men vi vet jo at informasjon ikke alltid kommer. Uansett opplever jeg visjonen mer rettet mot normalsituasjonen – og ikke mot bomberom eller gassmasker.

Samtaler omkring disse løsrevne utsagnene, samt observasjoner av undervisningssituasjoner og gruppearbeid – og samtaler/observasjoner i direktoratet, bekrefter at det ikke er enighet eller lik forståelse av hva det betyr at alle skal ta ansvar. Ofte blir dette knyttet til hverdag og til nærmiljø – og svært ofte markeres det ønske om mer kunnskap om nærmiljøet.

Som nevnt i introduksjonen til oppgaven har de fleste primært opplevd større kritiske situasjoner på avstand og har mindre praktisk nærhet til kriser og lidelser enn tidligere (Furedi 2004). Det betyr at mye av folks frykt ikke er basert på den personlige erfaringen. Mange risikoene vil være av global karakter. Selv om slike farer er allestedsnærværende og vil prege menneskers hverdag, blir de oppfattet som å være eksterne og dermed utenfor påvirkningsfeltet til det enkelte individ (Middelthon 2004:3).

Mye av den informasjonen og de impulsene vi tar inn til daglig er ikke lokalt forankret, mens det å være kroppslig tilstede fortsatt gir de mest grunnleggende impulsene (Berkaak 1995:107). Selv om vi lever i en verden hvor vi stadig utsettes for impulser og informasjon som ikke er lokalt situert, er det levde livet knyttet til sted (Berkaak).

Av dette, og basert på datamaterialet til oppgaven, kan det se ut til at utvikling av risikobevissthet bør knyttes til konkretisert, lokalt situerte liv. Dette ståsted ser ut til å være i tråd med informanter som er opptatt av at håndtering av risiko må trenes på lokalt nivå for å få en praktisk risikoforståelse og en tillit til egen innsats. Risikoforsker Drottz-Sjöberg (2006, 1998) understreker at alle har et lokalmiljø som risikopersepsjon primært må knyttes opp mot. Vesentlig her vil det være å vite mer om hvilken betydning praktisk handling i lokale omgivelser, har for menneskelig erfaring; et erfaringsgrunnlag som kan anvendes til å ta ansvar i kritiske situasjoner.

Basert på datamateriale kan det se ut til at problemstillinger omkring det å få plassert det individuelle ansvar representerer en utfordring for eksperter/byråkrater. Mangfoldet ved risiko og hvordan det spenner fra individuelt ansvar til internasjonalt ansvar, kan oppleves slik en beredskapsekspert uttrykte det i et foredrag i direktoratet: Evnen til å *motstå* og gjøre noe med trusselen forsvinner *utover* til internasjonale markeder og internasjonale organisasjoner (for eksempel EU, NATO, FN). Evnen til å *skape* risiko og trussel forsvinner *innover*, i enkelte tilfeller helt ned til individnivå (for eksempel ved onde hensikter fra enkeltpersoner som

utfører hacking). Eksperten fortsatte med å understreke hvor vesentlig det er at ledere har god risikobevissthet og risikoforståelse, men den innerste kjerne i samfunnssikkerhetsspørsmål er individet.

Temaet ble senere fulgt opp av en av sektorlederne:

Vi må ikke organisere oss slik at vi lett ser til andre – for eksempel til politiet for at de skal passe trafikken. Jeg lurer på om vi er flinke nok til å få folk til å ta ansvar. Hypotesen er at vi ikke er så flinke. Men jeg tror at folk må steke i eget fett noen ganger og se konsekvenser av egne valg.

Her ser vi hvordan informanten skifter posisjon, slik drøftet i kapittel Personlig på jobben; han omtaler seg som leder ”innenfor” på jobben og samtidig som privatperson ”utenfor” jobben. Det fremtrer også hvordan det ser ut til å være en ikke-definert gruppe mennesker, ”folk”, som må merke konsekvenser av å overse risiko. Det individuelle er generalisert. Castel (1991) drøfter hvordan moderne strategier erstatter forestillingen om det individuelle subjekt, det konkrete individ, med en forestilling om individet som et knippe, eller en særlig kombinasjon, av risikofaktorer (Castel 1991, Middelthon 2000:4).

Med tanke på skyldsspørsmål kan det se ut som om folk som ikke har tatt kontroll over risiko i tide – har skyld. Den ansatte bak utsagnet i begynnelsen av dette underkapittel, er ikke alene om å forbinde risiko, eller kriser, med jakt på syndebukker. I risikofeltet som administrativt område må man forholde seg til at frykt aldri gir status (Beck 1997) (Ref. om hierarkiske metaforer i Balansekunst/Frykten for frykten.) Ansvarsforhold og fordeling av ansvar, står sentralt i relasjonen mellom subjektet og staten. Det å definere risiko og foreslå tiltak kan være risikabel politikk ikke minst fordi den som definerer risiko kan være den som får ansvar. En leder i sektoren fremhevet at utfordringen slik han ser det først og fremst er at myndigheter ikke kan forutse slik de trodde de kunne. ”Dersom de ikke kan forutse og planlegge klarer de kanskje ikke å håndtere for eksempel en tsunami, som vel egentlig ikke kan forutsees. Da må regjeringer kanskje gå av”.

Hilden problematiserer det han ser som individualisering av helse; at individet blir forvalter av egen risiko. I stadig større grad kan det se ut som om ansvar også for håndtering av annen risiko, blir lagt til den enkelte. Spørsmålet er da om individer er satt i stand til å kunne ta et slikt ansvar.

Oppsummering

Jeg har i kapitlet undersøkt nærmere den prosess hvorved enkelte farer og risiko blir oppmerksomhetsobjekter som vi handler i forhold til. Uartikulerte eller artikulerte antakelser kan ligge til grunn. Jeg har drøftet hvordan slike antakelser kan hvile på teknikker eller modeller for objektivisering av subjekter ved at individer deles inn i kategorier (inndelingspraksis). Jeg har videre undersøkt strategier for manøvrering mellom farer og risiko og drøftet hvordan risiko som blir forbundet med nytte, eller farer som blir konkretisert, kan medfører større risikotoleranse. Samtidig kan konkretisering av fare være utfordrende fordi selv tiltaket kan fremstå som et tegn på fare. Dette kan sees som et paradoks blant annet i forhold til utvikling av den risikomestringspolitikk Ulrich Beck etterlyser i innledningen til denne oppgaven.

7. Avslutning

”Når det sivile samfunn fungerer redder det flere liv enn noen medikamenter.” Utsagn fra ekspert på konferanse om fugleinfluensa våren 2006.

Hva gjør opptatthet av risiko med oss? Hva betyr det for menneskers erfaring og for samfunnet, spør sosialantropolog Pat Caplan. Jeg har i masteroppgaven nærmet meg dette ved å undersøke risiko som kulturelt fenomen og har blant annet drøftet enkelte kulturelle konvensjoner som reflekterer og konstruerer vår tilnærming til farer og risiko. Et viktig spørsmål ser ut til å være: Hva betyr det dersom håndtering av risiko individualiseres uten at individet har redskaper for risikohåndtering?

Det er behov for å utforske videre hvordan vurdering av risiko er innvevd i politikk. Det vil si hvordan dominerende definisjoner av risiko bidrar til moralsk normsetting og disiplinære regimer, fremtvinger handlinger og setter rammer for debatten folk engasjerer seg i for å presse igjennom eller motsette seg disse definisjonenes betydning (Vera-Santo i Caplan (red.)2000:108). En slik tilnærming kan føre til ytterligere undersøkelser av implisitte forhold omkring risiko. Jeg har i masteroppgaven blant annet ønsket å vise momenter som ikke artikuleres, men som likevel er med i risikodiskursen. Jeg har forsøkt å gjøre eksplisitt noen antakelser som tas for gitt, blant annet:

- Antakelsen om at tradisjonell tallfesting av risiko gir god mening som plattform for politikkutforming og kommunikasjon omkring risiko.
- Antakelsen om at ekspertvurderinger generelt er vitenskaplig objektive og ikke verdibaserte.
- Antakelsen om at individers normer og strategier i arbeid og privat kan sees atskilt.
- Antakelsen om at myndigheter ved restriktiv distribusjon av informasjon bidrar til mindre frykt.
- Antakelsen om at folk ”flest” ikke evner å ivareta kunnskap om og forholde seg til risiko.

Basert blant annet på svensk forskning, skriver Vike, Lidèn og Lien at Norge er kjennetegnet ved å ha en relativt ortodoks forestilling om hva det innebærer å være normal – her i

betydningen å ha normale reaksjoner. Mye tyder på at dette henger sammen med at vi har svake tradisjoner for å anerkjenne eksistensen av flere, ulike alternative kulturelle verdistandarder (2001:24). Kan en åpenhet for en bredere og mer fleksibel risikoforståelse gi rom for en ny tradisjon i forståelse av farer og risiko?

Jeg har i oppgaven argumentert for at risikobevist og risikoforståelse må knyttes til lokalt situert liv. I en slik prosess fremstår det som vesentlig å anerkjenne dannelse av risikoforståelse som både en kulturell prosess og en mer individuelt preget prosess, der det kulturelt situerte subjekt står i sentrum. Slik kan man se nærmere på hvordan risikoforståelse får sin individuelle utforming.

Ved en slik innfallsvindel kan vurdering av ulike farer og risiko neppe besluttes av myndigheter, men oppnås i samspill mellom individer og miljøer. Argumentet er at folk lever i forskjellige kontekster og har ulik risikoforståelse og toleranse for risiko. Dette harmonerer med blant andre Skinners synspunkter etter forskning omkring vulkanutbrudd på øya Montserrat i Det karibiske hav (Skinner i Caplan (red.) 2000:162). Også Vera-Santo understreker, etter studier i India, betydningen av å anerkjenne den subjektive risikopersepsjonen (i Caplan (red.) 2000:128).

Risiko må plasseres inn i folks liv ved situering og kontekstualisering. Dette kan være en respons til OECDs markering av at medlemslandene er inne i en overgangsperiode når det gjelder risikohåndtering og risikopolitikk, en periode da gamle styringsmetoder er mindre effektive.

Når det mer konkret gjelder individer med arbeid knyttet til håndtering av egen og andres sikkerhet, kan det se ut til å være nødvendig med en avklaring av hvilken status egen opplevd risiko/egen risikoforståelse kan og skal ha i policyutforming og risikohåndtering. Mennesker som til daglig arbeider med og forholder seg til risiko, er deltakere fra flere posisjoner – med risikorasjonaler som kan være delvis motstridende- og utfører sitt arbeid innen implisitte og eksplisitte kulturelle rammer. Dette kan være en utfordrende balansekunst der mye kan stå på spill for individ og samfunn.

Kulturelle betingelser preger utvelgelsen av hvilke farer vi gir oppmerksomhet og setter inn tiltak i forhold til. Kulturelle betingelser preger også hvordan hver enkelt tar i bruk strategier for å rekonstruere virkelighet når kritiske hendelser har skjedd. De kulturelle rammene blir i liten grad artikulert og uartikulerte antakelser kan medføre totalt sett økt sårbarhet. Jeg har

forsøkt å vise hvordan dette kan komme til uttrykk, hvordan det arter seg i noens liv og hvordan det utgjør en utfordring for myndigheter.

8. Vedlegg: Guide semistrukturerte intervjuer

Intervjuene vil være kvalitative og semistrukturerte. Dette innebærer blant annet at det ikke vil bli anvendt spørreskjema. Interjuguiden har karakter av en oversikt over de temaer som ønskes belyst i løpet av intervjuet. Hvordan, i hvilken form og/eller på hvilket tidspunkt de enkelte temaene vil bli tatt opp, vil variere med forløpet i det konkrete intervju. Intervjuene vil etterstrebe dialogens karakter så langt dette er mulig.

For de av deltakerne som blir intervjuet to ganger, vil temaene for det andre intervjuet være de samme som for det første, men konkretisert på bakgrunn av den forrige samtalen. I tillegg, i den første intervjurunden kan det hos noen av deltakerne ha fremkommet problemstillinger, synspunkter og erfaringer som kan være fruktbart også å undersøke i samtale med de øvrige deltakerne. Videre, en dialogorientert tilnærming legger til rette for felles refleksjon over de tema som tas opp under intervjuet.

Temaer:

Storulykker og terror

Kan han/hun nevne hendelse som har gjort inntrykk (storulykke eller evt terror)

Fokuseres det passe mye på dette eller er det noe de skulle sett annerledes.

Hvordan oppleves fremstillingen av risiko/fare i offentligheten – av eksperter og i media?

Forhold mellom hverdagsliv og større hendelser andre steder

Opplever han eller hun at hverdagen påvirkes

– i tilfelle på hvilken måte?

Samfunnsansvar

Her vil jeg søke å få i gang en refleksjon i fellesskap der vi prøver å se på hva vi kan regne med at det offentlige skal gjøre og hva folk selv kan/skal gjøre.

Om å håndtere sikkerhet

Her vil jeg søke sammen med han/hun å trekke inn hvorvidt omgivelsene er opptatt av sikkerhet/trygghet i hverdagen – på jobb og/eller hjemme

Hvordan arter dette seg i så fall.

Opplever han eller hun at det er mer de kan gjøre for å sikre seg.

Ser de på tiltak som noe de bør evt. burde gjøre?

Sikkerhet i hverdagen

Her vil jeg sammen med han/hun søke å se på hva han/hun velger å gi oppmerksomhet når det gjelder sikkerhet i egen hverdagen.

Søke å gå igjennom en hverdag – hva tenker han/hun kan være farer (reflekterte og ureflekterte.)

Berøre hva som kan være handlinger i forhold til risiko de gir oppmerksomhet til.

Beredskap i hjemmet

Her vil jeg søke å få i gang en refleksjon omkring dette – og de har sikringstiltak, hjemmeberedskap eller annet.

Informasjon/kommunikasjon/tiltak i forbindelse med sikkerhet/risiki

Her vil jeg søke sammen med han/hun å samtale om hvordan tiltak og informasjon fra det offentlige virker

Mengde/viktighet av opplysninger/den informasjon myndigheter gir om risiko/farer.

Hvordan opplever de at tiltak/informasjon virker? Frykt?

Hvem ”eier” ulike typer risiko?

Refleksjon over kilder til informasjon/kunnskap

I tillegg til semistrukturerte intervjuer med utgangspunkt i denne intervjuguiden, gjennomføres bredere samtaler om risiko uten intervjuguide.

9. Kildeliste

Adams, John, 2001. *Risk and the Royal Society*. Kap. 2. Routledge. London.

Barth, Fredrik 1999. "CH.4: Comparative Methodologies in the Analysis of Anthropological Data", i (Red.) Bowen, John R. & Petersen, Roger. *Critical Comparisons in Politics and Culture* ss.78-89. Cambridge University Press.

Bateson, G. 1972. *About Games and Being Serious* i *Steps to an Ecology of Mind*, New York: Ballantine Books

Beck, Ulrich 1986. *Risiko og frihet*. Norsk utgave 1997. Fagbokforlaget

Belmonte, Thomas. 1989. *Ch.2: Fieldwork in Naples* i *The broken Fountain*. Columbia University Press ss.9-26. USA

Berkaak, Odd Are og Frønes, Ivar, 2005. *Tegn, tekst og samfunn*. Abstrakt forlag

Bourdieu, Pierre, 1991. *Language & Symbolic Power*. Polity press, UK

Breivik, G, 1991. *Risikoatferd og jakten på spenning* i *På den usikre siden: risiko som forestilling, atferd og rettesnor*. Red. D.Thelle. Oslo: Cappelen akademiske forlag.

Bugge, Lars 2000. *Pierre Bourdieus teori om makt*. Agora nr.3-4

Caplan, Pat (Red.), 2000: *Risk Revisited*. Pluto Press, London.

Castel, R. 1991. *From Dangerousness to risk* i *The Foucault effect: Studies in governmentality*. Burchell, Gordon, Miller (red.) Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, London.

-
- Coates, P. 1998. *Nature*. Western attitudes since ancient times. Polity Press, Cambridge
- Descola, P. og Pålsson, G. 2002. *Nature and Society*. Routledge, New York
- Desjarlais, Robert 1997. "Shelter Blues". University of Pennsylvania press, Pennsylvania.
- Douglas, Mary 1966. *Purity and Danger: an Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*.
London: Routledge & Kegan, Paul
- Douglas, Mary 1997. *Rent og urent: en analyse av forestillinger omkring urenhet og tabu*. Pax
Forlag
- Douglas Mary 1986 *How Institutions Think*. Syracuse University Press, New York
- Douglas, Mary & Wildavsky, Aron 1982. *Risk and culture*. University of California press
- Douglas Mary, 1992. *Risk and Blame*. Essays in Cultural theory. Routledge, London og New
York
- Drottz-Sjøberg, Britt-Marie (1998) *Public reactions following the Chernobyl accident –
implications for emergency procedures*. NTNU Paper.
- Eriksen, Thomas Hylland 2004. Traditionalism and neoliberalism: The Norwegian folk dress
in the 21st century. I *Eric Kasten (red.) Culture as Property*. Oxford: Berghahn
- Evans-Pritchard, E.E. 1940. *The Nuer*. A description of the modes of livelihood and political
institutions of a nilotic people. Oxford University Press.
- Eriksen, Hylland Thomas 2002. *Den ville tanke*. Spartacus Forlag
- Eriksen, Hylland Thomas (red.) 2006. *Trygghet*. Universitetsforlaget, Oslo.

-
- Fagertun, A., Fosshagen, K., Teig, I.L. og Bertelsen, B.E. 2006. *Antropologien og staten*. Norsk Antropologisk Tidsskrift nr. 3-4. Universitetsforlaget. Oslo
- Foucault, Michel 1970. *The order of things: an Archeology of the Human Sciences*. Pantheon books. New York.
- Furedi, Frank 1997,2002. *Culture of fear*. London/New York: Continuum
- Geertz, Clifford 1973a. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books Inc.
- Geertz, Clifford 1973b. Ethos, World View and the Analysis of Sacred Symbols I *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic books.
- Goffman, E. (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life*. USA: Anchor Books
- Goldstein, M. Donna 2003. *Laughter out of place*. University of California Press.
- Gullestad, Marianne 1983. "Kitchen Table Society": A case Study on the Family Life and Friendship of young Working-class Mothers in Urban Norway. Oslo: Universitetsforlaget
- Haukelid, K. 1998. *En historie om risiko – antropologiske betraktninger om sikkerhet, bedriftskultur og ledelse I norsk oljevirksomhet*. Senter for teknologi og menneskelige verdier, Universitetet i Oslo
- Hilden, Per Kristian 2003. *Risk and late modern health* .Section for Medical Anthropology and Social Medicine, Institute of General Practice and Community Medicine, University of Oslo.
- Hoffman S. & Oliver-Smith O. (Red) 2002 *Catastrophe and Culture* .School of American Research. New Mexico.

Howell, Signe & Melhus, Marit (red.) *Fjern og nær. Sosialantropologiske perspektiver på verdens samfunn og kulturer.*

Howell, Signe 2001. ”Feltarbeid i vår egen bakgård: Noen refleksjoner rundt nyere tendenser i norsk antropologi”. Norsk antropologisk tidsskrift 1-2, 16-24.

Ingold, Tim 2000. *Ch. 11: The Temporality of Landscap i The Perception of the Environment. Essays in Livelihood, Dwelling and Skill.* London: Routledge

Ingold, Tim 1992. *Culture and the perception of the environment* i Croll, E. og Parkin, D. Bush base: Forest farm. Routledge, London

Innes, Judith E. 1998. *Information in Communicative Planning.* Journal of the American Planning Association, Vol.64, No 1. American Planning Association, Chicago, IL.

Klausen, Arne Martin 1992. *Kultur mønster og kaos.* Ad notam Gyldendal

Krohn-Hansen, Christian 1994. *The Anthropology of Violent Interaction*” i Journal of Anthropological Research 50 (4) 1994 ss.367-381, University of New Mexico Press

Krohn-Hansen, Christian. 1995. *From violence to boundaries.* Department and museum of Anthropology. Faculty of social science, University of Oslo.

Lakoff, George & Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By.* ss.3-40. University of Chicago Press. Chicago (Fra SOSANT 4100. 2004. Blandingskompendium. Universitetet i Oslo)

Lèvi-Strauss, Claude 1962 *The Savage Mind.* Librairie Plon, Paris. I engelsk utgave 1966 George Weidenfeld og Nicolson Ltd. USA

Leach, Edmund 1976. *Culture and Communication*. Cambridge: Cambridge University Press

Lien, M. Lidèn, H. og Vike, H (red.) 2001 *Likhetens Paradokser. Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*. Universitetsforlaget, Norge.

Luhman, N. 1993. *Risk: A sociological theory*. Aldine De Gruyter, New York

Lund, Sarah. 1994. *Bequeathing and Quest: Processing Personal Identification Papers in Bureaucratic Spaces (Cuzco, Peru)* i *Social Anthropology*. The Journal of the European Association of Social Anthropologists 9 (1) 2001 ss.3-24

Lupton, Deborah, 1999. "*Risk*". Routledge, New York

Macnaghten, Phil og Urry, John 1998. *Rethinking nature and society* i Macnaghten and Urry: *Contested Natures*. London: Sage

Malinowski. B, 1948. *through Thick & Thin* 1998 ss.79 – 104. Princeton University Press.

Marcus, George E. 1998. *Ch.3: Ethnography in/of the World System. The Emergence of Multi-sited Ethnography (1995)* i *Ethnography through Thick & Thin*. Princeton University Press.

Middelthon, Anne-Lise 2005. Institutt for allmenn- og samfunnsmedisin, Universitetet i Oslo
Om å være sin egen risikoforvalter og kontrollør. Artikkel i Tidsskrift for Den norske Lægeforening nr.6, 2005

Middelthon, Anne-Lise 2000. *Kulturelt perspektiv på risiko og helse: En tegn-teoretisk casestudie av "risiko" i dagspressen*. Prosjektbeskrivelse. Seksjon for medisinsk antropologi, Institutt for allmenn- og samfunnsmedisin, Universitetet i Oslo.

Milton, K. (red.)1993. *Introduction: Environment and Anthropology* i Environmentalism: The View from Anthropology. London, New York: Routledge

Moore, Henrietta 1999. *Anthropological Theory Today*. Cambridge:Polity Press

Nilsen, Finn Sivert (1996). *Nærmere kommer du ikke...Håndbok i antropologisk feltarbeid*. Fagbokforlaget, Bergen.

Ortner, Sherry B. 1973. *On Key Symbols*. American Anthropologist. Journal of the American Anthropological Association 75 (11) ss.1338-1346

Ortner, Sherry B. 1984. "Theory in anthropology since the Sixties." I Comparative Studies in Society and History, 26 (1):126-66

Rabinow, Paul 1984. *The Foucault reader*. Pantheon Books, New York ss.1 -27

Sharma, S. & Gupta, A. 2006 *The Anthropology of the State*. Blackwell Publishing. USA

Singh, Anna 2002. The Global Situation. I J.Xavier og R.Rosaldo (red.).*The anthropology of Globalization*. Oxford: Blackwell

Strauss, Claudia & Quinns, Naomi 1994. "Ch. 20: A cognitive/Cultural Anthropology I (red.) Borofsky, Robert *Assessing Cultural Anthropology* McGraw-Hill Companies 1994 ss.284 – 300

Stangeland, Elin, 2004. *Å leve på en vulkan. Risiko og stedsidentitet på Vestmannaeyjar.*" Hovedfagsoppgave, Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Oslo.

Shore Bradd 1996. *Culture in Mind*. Oxford: Oxford University Press.

Stoller, P. 1989. "Eye, Mind and Word in Anthropology" i *The Taste of Ethnographic Things. The Sense in Anthropology*. University and Pennsylvania Press.

Tilley, Chris 1994. Space, place, landscape and perception. *Phenomenological Perspectives*. I *Christopher Tilley, A phenomenology of landscape*. Oxford Berg.

Turner, Victor, 1969 *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. London: Routledge & Kegan Paul

Turner, V. 1982. *Celebration*. Smithsonian Institution Press, Washington D.C.

Ulfnes, Kari-Anne 1999. *Det er ikke vakkert, men det er sunt!* En antropologisk studie om håndtering av privatiseringsprosess i en rumensk landkommune. Hovedfagsoppgave. Institutt og Museum for Antropologi, Universitetet i Oslo.

Vike, Halvard 2001. *Anonymitet og offentlighet* i Norsk Antropologisk Tidsskrift nr. 1-2

Vike, Halvard 2002. *Culmination of complexity. Cultural dynamics in Norwegian local government in Anthropological Theory*. London: SAGE Publication

Vike, Halvard 2003. *Formelt organiserte verdener*. I Rugkåsa og Trædal Thorsen (red.): Nære steder, nye rom. Utfordringer i antropologiske studier i Norge. Gyldendal forlag. Oslo

Weisæth, Lars 2006/Nasjonalt kunnskapssenter om vold og Traumatisk Stress, Forsvarets Sanitet/Universitetet i Oslo. Foredrag DSB-konferansen 31.mai 2006. Mestring av krisesituasjoner: Hvordan overleve, redde, sørge, leve videre.

Wikan Unni 1991. *Towards and Experience-Near Anthropology*. *Cultural Anthropology* 6 (3)

Wikan Unni 1992. *Beyond the Words: The Power of Resonance*. American Ethnologist, Vol.19, No.3. (Aug., 1992) pp.460-482

Annet:

Berkaak, Odd Are 2004. Forelesning 25.8.2004

Drottz-Sjöberg, Britt-Marie 2006. NTNU, Prof.phyc. Foredrag 22.2.2006 ved Nasjonalt utdanningscenter for samfunnssikkerhet og beredskap under kurs/del av masterkurs "Risikosamfunnet" – i samarbeid med Universitetet i Stavanger.

Eide, Martin 2007. "*Vinkelsliperne*". Mediekommentar i Morgenbladet 27.4 – 3.5. 2007. Professor ved Institutt for informasjons- og medievitenskap, Universitetet i Bergen.

Eriksen, Thomas Hylland 2004. Forelesning 3.11.2004

Furedi, Frank 2004. Hovedinnledning til konferanse om media og (helse)risiko *Når potetgull dreper. En samtale om helse og risiko i mediene*. Universitetet i Oslo og Norges forskningsråd. 9.11.2004

Gundersen, Dag og Evensberget, Snorre 2006. *Bevingede ord*. Kunnskapsforlaget.

OECD, 2003. *Emerging Risks in the 21st Century, An agenda for action*. Innledning. ISBN 92-64-19947-0

DSB 2005. *Årsmelding*. Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap

DSB 2005. Kopi av tale skrevet til statsråden av DSB og Justisdepartementet.

Strategidokumenter fra Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap

Spørreundersøkelse beredskap i Grenland 2004 – MMI for Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap

Web-adresser:

www.dsb.no Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap

www.nusb.no Nasjonalt utdanningscenter for samfunnssikkerhet og beredskap

www.hibu.no Videreutdanning i Katastrofe- og krisehåndtering (Kurs som omfattes av feltarbeidet ved observasjon/deltakersamtaler)